

Journal of Economics and Political Sciences

Volume 4 | No 2
December 2024

ISSN: 2792-0410

Journal of Economics and Political Sciences (JEP)

Volume 4 | No 2
December 2024

ISSN: 2792-0410

DÜZCE
UNIVERSITY

FACULTY OF AKÇAKOCA BEY
POLITICAL SCIENCES

JEP

Journal of Economics and Political Sciences

Dergide yayınlanan makalelerin tüm sorumluluğu,
ilgili eseri kaleme alan yazar(lar)a aittir.

Volume 4 | No 2
December 2024

ISSN: 2792-0410

**Journal of Economics and Political Sciences
(JEP)**

Dergi Kurulları

Baş Editör

Prof. Dr. Ayfer GEDİKLİ, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Düzce, Türkiye

Baş Editör Yardımcısı

Dr. Öğr. Üyesi Hande ÇALIŞKAN TERZİOĞLU, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Düzce, Türkiye

Alan Editörleri

İktisat

Dr. Öğr. Üyesi Hande Çalışkan Terzioğlu

Uluslararası İlişkiler

Doç. Dr. Serkan Kekevi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Doç. Dr. Gökmen Kılıçoğlu

Bölge Çalışmaları

Doç. Dr. Gökmen Kılıçoğlu

Bilimsel Sekreteryaya

Arş. Gör. Zehra Namlı

Arş. Gör. Hasan Umutlu

Arş. Gör. Alper Atalar

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Nedim SÖZBİR, Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Recai AYDIN, Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Gary A. CAMPBELL, Michigan Technological University

Prof. Dr. Rui Alexandre CASTANHO, WSB University

Prof. Dr. Erdal Tanas KARAGÖL, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet YÜCE, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi

Prof. Dr. Özlem DURGUN, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. İdris DEMİR, Batman Üniversitesi

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Muhsin KAR, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Yakup BULUT, Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin ALTAY, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Muhammad SHAHBAZ, Beijing Institute of Technology

Prof. Dr. Hashim ZAMEER, Nanjing University of Aeronautics and Astronautics

Prof. Dr. Bülend Aydın ERTEKİN, Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU, İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM, Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Emrah İsmail ÇEVİK, Namık Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Recep ULUCAK, Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Muhammad Ali NASIR, University of Huddersfield

Doç. Dr. A. Kutalmış YALÇIN, Düzce Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

1. Evolutionary Stable Portfolio Rule: Requirements and Obstacles.....51-77
Aras YOLUSEVER
2. Sağlık Harcamalarının Büyüme ve Hava Kirliliği Üzerindeki Etkisi: D-8 Ülkelerinin Analizi
.....78-89
Fatma BUDUN
3. Savaşların Değişen Yüzü: Vekâlet Savaş ve PKK vd. Uzantıları.....90-106
Ayhan Nuri YILMAZ
Gevher Nesibe KARİPTAŞ
4. Liderler ve Rejimlerin Ülkelerin Dış Politika Strateji ve Pratiklerine Etkisi.....107-120
Murat ŞENGÖZ
5. From Addiction to Fatigue: Social Network Fatigue in the Digital Age.....121-128
Lale Barçın AKA
6. Türkiye'nin Nato'ya Girişi129-132
Yasin GÜMÜŞ

Araştırma Makalesi • Research Article

Evolutionary Stable Portfolio Rule: Requirements and Obstacles

Aras YOLUSEVER*

Arş. Gör., Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, İstanbul- Türkiye,
ORCID: 0000-0001-9810-2571.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 18.07.2024

Accepted: 12.09.2024

*Keywords: Evolutionary Game Theory,
Evolutionary Stable Equilibrium,
Replicator Dynamics,
Conformism, Investment Strategies*

JEL Codes: B52, C62, C73, D10

ABSTRACT

The present study aims to investigate the investment strategies used in stock markets from an evolutionary game theory perspective. Our primary objective is to identify the necessary conditions for achieving an evolutionarily stable equilibrium and to highlight the importance of non-return effects. To achieve a yield-dominant stable investment strategy, investors must focus on profits while remaining cautious of yield disparities. However, to achieve this equilibrium, people must act completely rationally, but as social beings, humans can make mistakes. Therefore, evolutionary theory is ideal for modeling emotional states and non-rational behaviors, such as reciprocity, altruism, and selfishness. We used evolutionary game theory to model how people interact with each other when making investment decisions. Our focus was on how individuals adapt and change their strategies. Our analysis also concentrated on non-interactive strategy changes using signaling mechanisms. We conclude that low-return strategies can persist for extended periods due to non-return effects, conformism, and human-specific emotions.

1. Introduction

This study uses evolutionary game theory to analyze investment strategies in the stock market. Its primary objective is to identify the conditions necessary for stable evolutionary equilibrium and understand the factors contributing to investors' success or failure. The goal is to uncover the reasons behind these outcomes.

The success of an investment is often measured by its return on investment. However, it's important to consider other factors beyond just financial benefits. Humans have emotions such as altruism,

reciprocity, skepticism, and shame, which can greatly influence their decision-making. These emotions can lead people to irrational choices or spiritual happiness. This is where evolutionary theory comes in, providing a framework for modeling emotional states and non-rational behaviors, such as reciprocity, altruism, and selfishness. Our use of evolutionary game theory to model how people interact with each other when making investment decisions, and our focus on how people change their strategies.

Evolutionary game theory, a formidable mathematical framework, is often harnessed to model human behavior, particularly

* Sorumlu yazar / Corresponding Author.

e-posta: arasyolusever4@gmail.com

Atif: Yolusever, A. (2024). Evolutionary Stable Portfolio Rule: Requirements and Obstacle. *Journal of Economics and Political Sciences*, 4(2),51-77.

conformism and non-yield-dominant motives. With the use of replicator dynamics, it offers a powerful tool to simulate how individuals interact with each other and make decisions based on their preferences. One of its most awe-inspiring features is ability to establish emotional relationships across different periods.

We used the principles of evolutionary game theory to create a realistic replicator dynamics model. During the modeling process, we assumed that non-return effects can influence economic agents and make them content with selecting low-return strategies, and agents tend to be risk-averse. Additionally, we acknowledged that individuals could alter their strategies by interacting with other players, receiving new information, making predictions, and influencing their social surroundings.

All these assumptions align with human nature. Moreover, in the last part of our study, the analysis was repeated on the idea that the interaction between two economic agents is not random. If the matches are not random, people prefer environments where people who think like themselves are concentrated, and this prevents opposing strategies from interacting. When pairings are not random, humans tend to gravitate towards environments where people share similar thoughts and ideas. This behavior creates echo chambers where individuals are isolated from opposing strategies and ideas, limiting the opportunity to interact with different viewpoints.

According to our findings, observing a return-oriented investment strategy that captures the entire market is challenging due to various factors, including irrational decision-making by investors, conformism and behavioral dimension, risk premium based on risk aversion, and non-random matchings. We also showed that investors have different degrees of aversion to risk, so they demand varying risk premiums. This makes it difficult to create an investment strategy that satisfies the needs of all investors. Additionally, it's challenging to develop a single investment strategy that can cater to the entire market due to non-random pairings of investors with

similar risk preferences. Lastly, our results demonstrate that the low-return effects significantly prevent return-dominant strategies from achieving a decisive victory.

We hope that our study will contribute to the existing literature from various perspectives. It's an important conclusion that low-return investment strategies can be successful in the market, which advances our understanding of decision-making processes in specific contexts. Additionally, the research offers vital insights into the social and emotional factors that impact our preferences and can lead to consistent errors in our decisions. Overall, it provides valuable insights into the complex nature of investment strategies in the stock market and highlights the importance of considering different factors and conditions to achieve evolutionary stable equilibrium. The findings are significant because they demonstrate that individuals who consistently make errors and value non-monetary factors such as kindness, goodwill, and reciprocity, can easily adopt suboptimal investment strategies and continue to stick with them.

2. Literature Review

In this section, we will present a literature review of studies that analyze investment markets and strategies with evolutionary game theory tools. Such studies provide valuable insights into the behavior of the stock market and can inform investment decision-making. Yet, before presenting these critical studies, we will discuss other important studies that do not use evolutionary theory.

In 1953, Milton Friedman, and in 1965, Eugene Fama, argued that financial markets are efficient because they naturally choose rational strategies. According to this theory, the market is self-correcting and considers all publicly available information about a security into its price. This means that even if a group or an individual investor has access to privileged information, they can't use it to consistently outperform the market, as the market will quickly incorporate that information in the security price. The market prices securities based on their intrinsic value, making it challenging for investors to

use insider information or other non-public data to capture the market. This theory remains a fundamental concept in modern finance.

Humans are social beings and tend to make systematic errors. Therefore, the idea of rational markets can be viewed with suspicion. For instance, stock prices do not converge to their rational values even in the long term, which is a strong indication against the existence of a rational market (Kogan et al., 2006). This happens because a rational market needs rational investors, but it is not always the case. Evolutionary theory explains why markets can't converge to rational values, even in the long run, due to the existence of irrational investors. It questions the conclusions of Friedman and Fama.

In 1989, De Long and his colleagues conducted a study to assess the impact of noise trading on individuals' well-being and its prevalence in the market. They employed a model to consider investors with short-term horizons. The study's findings were conclusive: The risk created by noise trading could reduce the capital stock and consumption of the entire economy. Therefore, rational investors may have to bear some of this cost. Since, accordingly this research, we know that noise trader is an individual who trades based on incomplete or inaccurate data and often trades irrationally, the existence of rational markets is questionable. In our study, we will explain the behavior of these investors through the signaling mechanism in replicator dynamics.

Another study analyzing investment markets, the discounted cash flow approach, also known as net present value, considers the stock price as the present value of future cash flows. To assess the investment potential, this approach compares the present value of the stock's future return with the return of a different investment instrument (Williams, 1997). One important drawback of analysis is that it relies on assumptions about future events, which may not be accurate. The choice of discount rate is subjective, and an investment's projected cost and returns are merely estimates. Furthermore, it is driven by

quantitative inputs and does not consider nonfinancial metrics. Our study can address this shortcoming and model the impact of non-financial metrics on investment decisions.

Important studies that accept the basic principles of evolutionary theory have reached results that can eliminate the deficiencies mentioned above. Dong et al. (2020) developed an evolutionary game model to study stock prices. The model considers factors such as potential revenue or loss, the probability of gain or loss, and the cost of corresponding behavior to analyze the impact of investors' decisions on stock investment. The study found that reducing speculation, increasing access to information, and improving market information disclosure mechanisms can alleviate price synchronicity (volatility) in the stock market. Therefore, the transparency and accessibility of information in markets are more crucial than the rational character of economic agents. This means that having access to accurate information is more important than how individuals behave in the market.

Shleifer's (2000) study suggested that random choice strategies may generate higher profits than rational ones. However, whether randomly selected investment strategies can maintain their stability over time remains uncertain. Similarly, another study that shows fully rational behavior is not essential for a rational investment market is conducted by Brock et al. (2005). Their research indicated that an evolutionary market system may become unstable if investors are overly sensitive to slight differential returns between strategies. These results show that Friedman and Fama's findings are not always valid. Nevertheless, Hens and Hoppe's (2005) research revealed that financial and insurance markets can maintain stability if a dominating strategy increases its market share against another.

In a study conducted by Evstigneev et al. in 2002, the researchers delved into the long-term dynamics of the market selection process within an incomplete asset market with endogenous prices. Through their analysis, they were able to discern a distinct

financial trading strategy that emerged as the sole survivor in the market dynamics. It was found that investors who adhered to this particular strategy gradually accumulated total market wealth over time. This significant outcome extended the previous research conducted by Blume and Easley in 1992, as it applied to both complete and incomplete asset markets. In another study, they demonstrated the importance of evaluating stocks based on expected relative dividends to maintain an evolutionary stable stock market. The introduction of any other market can potentially lead to an invasion by a portfolio rule that can increase its market share at the expense of the incumbent. Introducing this portfolio rule can result in a shift in asset valuation over time (Evstigneev et al., 2006).

Blume and Easley's study (2006) analyzed the properties of Pareto optimal consumption allocations in a stochastic general equilibrium model, investigating the market selection hypothesis. The fate of each consumer in any Pareto-optimal allocation is determined solely by their discount factors and beliefs. In complete markets, Pareto optimal equilibrium allocations are achieved. However, in incomplete markets, the long-term survival of the economy may depend on the payoff functions, and the market selection hypothesis may not be applicable. This finding implies that it's uncertain whether the investment market will eventually be controlled by agents whose beliefs are most aligned with reality. If we agree that investors with rational expectations have the most accurate expectations, it underscores that the dominance of rational investors in the market in the long term is not a certitude.

Andrei and Hasler (2015) concluded that investors' attention to news and learning uncertainty are significant determinants of asset prices. These factors lead to an increase in stock return variance and risk premia, which increase quadratically. The study highlights the importance of attention and uncertainty in influencing asset prices, as shown theoretically and empirically. Due to lack of attention and uncertainty about the future, economic agents may make irrational choices, causing markets to move away from

efficient equilibrium. An improved version of the information mechanism in this study is included in our study.

In Cheng et al. (2011), the authors explored how macroprudential rules and policies, designed to safeguard financial stability, can inadvertently heighten the risk within the financial system and detrimentally impact investment strategies. Conversely, Rubio and Gallego (2016) demonstrated that similar policies have the potential to stabilize the financial system and diminish risk associated with investment strategies. Additionally, Boz and Mendoza (2014) highlighted that certain financial regulations may create a false sense of security among investors regarding assets like stocks, leading to overconfidence in the market and ultimately causing investment strategies to fail.

In their 2020 research, Craven and Graham introduced a matrix-based evolutionary algorithm tailored to approximate solutions for the simultaneous multiple portfolio optimization problem with cardinality constraints. Their study encompassed a variety of indices, ranging from 31 to 493 assets. The authors scrutinized the algorithm's performance across different cardinality constraint values and concluded that achieving a close approximation of the unconstrained efficient frontier is possible with a small subset of fewer than n assets for a given dataset. Employing this technique has the potential to significantly reduce computation times. Furthermore, by pooling results from multiple independent realizations and utilizing a sifting algorithm, Craven and Graham were able to obtain notably improved estimates of the efficient frontiers for the cardinality-constrained problem.

In their 2023 study, Song et al. introduced the ECMAD algorithm, a co-evolutionary multi-swarm adaptive differential evolution approach designed to address premature convergence and search stagnation. The algorithm employs a parallel distributed framework to divide the population into exploration, development, and auxiliary subpopulations. Additionally, an adaptive information exchange mechanism allows

subpopulations to avoid local optima. A multi-operator parallel search strategy and an adaptive adjustment mechanism of control parameters are also utilized to maintain population diversity and optimize for different problems. The adaptive adjustment mechanism leverages a recent elite parameter archive and weight distribution to effectively generate control parameters tailored to the current evolutionary stage. The empirical results indicate that ECMADe demonstrates superior accuracy and efficiency in solving the test functions compared to two classical algorithms. Application of ECMADe also significantly enhances the portfolio's resilience to extreme losses, providing further evidence of its effectiveness and feasibility.

Hens and Naebi (2022) demonstrated how the standard two-period Capital Asset Pricing Model (CAPM), with exogenous wealth and exogenous returns, can be extended over time. The paper presented theoretical and empirical findings on behavioral differences in the CAPM with evolutionary dynamics. The market selection process led to a fundamental-based beta, to which the standard beta tends to converge asymptotically. The model's results were validated using data from the Dow Jones Industrial Average Index.

Evstigneev et al. (2023) proposed a model in which the payoffs are endogenous, meaning they are determined by the proportion of total market wealth allocated to the specific asset.

Ari and Alagoz (2023) introduced a genetic programming-based forecasting model generation algorithm designed to predict daily stock market index trends while optimizing hyperparameters. They used a differential evolution (DE) algorithm to optimize hyperparameters of the genetic programming orthogonal least square (GpOls) algorithm, allowing for the creation of an optimal forecast model from the modeling dataset. By evolving GpOls agents within the hyperparameter search space, they could adapt the GpOls algorithm specifically to the modeling dataset. This evolutionary hyperparameter optimization technique has the potential to improve the data-driven modeling performance of the GpOls algorithm

and enable the optimal autotuning of user-defined parameters.

Gulmez (2023) conducted an important study and proposed a new deep network, named LSTM-ARO. The primary goal of this proposed model is to forecast stock market prices, with DJIA index stock price data from 2018.01.01 to 2022.12.31 being utilized. The dataset comprises 30 different stock prices over a five-year period. The data was transformed into a new format with 20 previous days used to predict the next day's price. Following this transformation, the data was divided into 80% for training and 20% for testing. A unique LSTM network was constructed with specific parameters linked to ARO algorithm variables. The ARO algorithm was utilized to identify the best architecture for optimal results. To assess the efficacy of the proposed model, it was compared to LSTM1D, LSTM2D, LSTM3D, ANN, and LSTM-GA networks. The results unambiguously demonstrated that the LSTM-ARO model outperformed the other models.

Their study involved the use of a DE-based hyper-GpOls (DEHypGpOls) algorithm to generate forecaster models for a-day-ahead trend prediction for the Istanbul Stock Exchange 100 and the Borsa Istanbul 100 indexes. By analyzing daily trend data from these indexes and seven other international stock markets, they developed a-day-ahead trend forecaster models. Experimental studies on four different time slots of stock market index datasets demonstrated that the forecast models of the DEHypGpOls algorithm achieved an average accuracy of 57.87% in buy-sell recommendations. Market investment simulations based on these datasets indicated that daily investments in the Istanbul Stock Exchange 100 and Borsa Istanbul 100 indexes, according to the buy or sell signals of the forecast model of DEHypGpOls, could provide 4.8% more average income compared to the average income of a long-term investment strategy.

Di Tollo et al. (2024) conducted research on portfolio optimization problems, a widely discussed topic in the FinTech industry. Their study focused on the uniperiodal portfolio selection problem, which involves finding the

ideal composition of a portfolio over a specific time frame. The objective was to minimize turnover and transaction costs associated with portfolio rebalancing, achieved through constraints on the number of assets and the allocation of wealth in specific asset classes. This significant paper introduced a new mathematical approach in the FinTech domain, presenting an adaptive evolutionary algorithm for portfolio optimization that aligns with the latest regulations.

In an intriguing and innovative study, Guarino et al. (2024) introduced EvoFolio, a novel portfolio optimization method. This method utilizes multi-objective evolutionary algorithms, particularly the Nondominated Sorting Genetic Algorithm-II (NSGA-II), to simultaneously maximize yield and minimize risk in optimal portfolio selection. The EvoFolio system was tested on stock datasets over a three-year period with variations in NSGA-II operator configurations. Notably, EvoFolio is an interactive genetic algorithm, allowing users to input their insights and preferences for certain stocks to tailor the algorithm accordingly. The results demonstrated that EvoFolio significantly reduces portfolio risk while achieving exceptional returns.

The studies conducted based on evolutionary theory, as described in the present section, demonstrate the existence of decision-making that is not rational and markets that are not efficient. Our study employs non-return and conformist dimensions to elucidate irrational human behavior, thus contributing to the existing literature by revealing that even in the long run, unsuccessful strategies may dominate the market.

The study we conducted has improved the existing models by including non-return effects and analyzing the impact of important human emotions such as altruism, selfishness, and reciprocity. By doing so, our model provides a more comprehensive understanding of how these emotions affect human behavior and decision-making processes. We are especially proud of our model's ability to account for non-return effects. Additionally, our analysis of human emotions is relevant and illuminating as it

clarifies the role played by these emotions in shaping human behavior.

3. Model

In this section, investment strategies and utility functions will be modeled with evolutionary game theory tools. First, the existence of a risk-neutral investor will be assumed, and then the analysis will be repeated for a risk-averse investor.

We'll use essential components which are explained in detail here.

Time All the models that we are discussing are based on discrete-time framework. Time is denoted with $t = 0, 1, 2, \dots$ and $t = 0$ being the initial time period.

States Each asset pays dividends at certain periods, and these dividends are modeled with a random variable, d_t , $t = 0, 1, 2, \dots$ with a finite state space D . $d_t = 1, \dots, D$ describes the state of the world at time t . There is an infinite past, we mean that states of world d_t also defined for $t = -1, -2 \dots$. The state is generally a time-homogenous Markov process with transition probabilities $\pi(d|\hat{d}) = P\{d_{t+1} = d | d_t = \hat{d}\} \geq 0$. The state d_t can be viewed as a representation of various complex variables that characterize investors' information. At each point in time t , $d^t = (\dots, d_{t-1}, d_t)$ means the history of events.

Assets There are $N \geq 1$ assets and each in unit supply. Asset n 's payoff at time t denoted as $(N_n(d_t))$. Assets are considered short-lived if they only pay out once and become worthless. They are considered long-lived if they produce a payout stream that has a strictly positive probability of being positive in each period of time.

Investors There are $A \geq 1$ investors, who can trade in the N assets. Investor a 's wealth at time t is denoted by w_t^a and the initial endowment is $w_0^a \geq 0$. In the realm of investment, an individual is typically faced with deciding whether to allocate her resources towards savings or consumption. In this process, investors must evaluate the amount they have marked for stock market savings.

Strategies Investor a 's investment strategy is denoted by

$\varphi_t^a = \varphi_{1,t}^a, \dots, \varphi_{N,t}^a = \varphi_t^a(d^t) \quad t \geq 0$ (1) with

$\varphi_{n,t}^a > 0$ and $\sum_{n=1}^N \varphi_{n,t}^a = 1$ (2)

Here $\varphi_{n,t}^a$ is the budget share of investor a allocated for asset n investment. The non-negativity of budget shares represents a theoretical concept that implies the absence of short selling. This concept constitutes a fundamental principle in finance, which aims to ensure the integrity and stability of financial markets. The prohibition of short selling is based on the idea that it can have negative consequences on market participants, leading to market volatility and potentially causing harm to investors and the broader financial system.

The following assumes that the pool of strategies only contains distinct strategies. Evolutionary theory focuses on a group of individuals pursuing a particular type of behavior rather than on individual behavior. In a finance context, this identification is simple. All individuals who follow the same investment strategy are considered as owners of an investment fund pursuing that strategy. Each individual's wealth equals a fraction (the share of their initial contribution) of the fund's current wealth.

Budget and prices Investor a has a budget denoted by γ_t^a . We can interpret γ_t^a as the budget of investor a that allocated for purchase assets at time t . If she has a saving rate $0 \leq \psi^a \leq 1$, her budget for investment will be $\gamma_t^a = \psi^a s_t^a$. Likewise, consumption will be $(1 - \psi^a) s_t^a$. s_t^a refers to the endowment as wealth. Budget depends on consumption and investment (saving).

Assets prices denoted as $f_{n,t}$. This term determined by market clearing condition at any point in time t . Suppose that vector $\gamma_t = (\gamma_t^1, \gamma_t^2, \dots, \gamma_t^A)$ is budget of the investors who is available for trading and $\varphi_{n,t}$ is every investors portfolio weight. Then we can write the price of asset n as

$$f_{n,t} = [\varphi_{n,t}, \gamma_t] = \sum_{a=1}^A \varphi_{n,t}^a \gamma_t^a \quad (3)$$

where

$$\varphi_{n,t} = (\varphi_{n,t}^1, \varphi_{n,t}^2, \dots, \varphi_{n,t}^A) \quad (4)$$

Note that $\varphi_{n,t}$ and γ_t are given.

Constant Saving Rate If we assume an expected constant saving rate ψ , we can determine the price of asset n at a specific time t using the formula $f_{n,t} = \psi(\varphi_{n,t}, s_t)$. This formula helps us understand the relationship between expected saving rate and asset price at a given time.

3.1 Investment Strategy, Evolution of The Wealth and Signal Mechanism

Now we can define investor i 's portfolio at the beginning of period t as below.

$$P_{n,t}^a = \varphi_{n,t}^a \gamma_t^a / [\varphi_{n,t}, \gamma_t] \quad (5)$$

Given that long-term asset supply is normalized, $P_{n,t}^a$ also indicates the proportional size that investment rule $\varphi_{n,t}^a(d_t)$ purchased within the total quantity of asset n supplied.

The condition of equilibrium in this stock market is known as the equilibrium condition and is expressed as follows:

$$\sum_{n=1}^N P_{n,t}^a \psi(\varphi_{n,t}, s_t) = \psi^a s_t^a + (1 - \psi^a) s_t^a \quad (6)$$

The investor's primary objective is to increase her wealth by adopting an unchanged strategy or implementing inter-period strategy changes. Hence, it is crucial to develop a model that can simulate the progression of wealth over time. This equality can be written as

$$s_{t+1}^a = \sum_{n=1}^N (G_{n,t+1}(d_{t+1}) + f_{n,t+1}) \left(\frac{\varphi_{n,t}^a \psi^a s_t^a}{\sum_{a=1}^A \varphi_{n,t}^a \gamma_t^a} \right) \quad (7)$$

s_{t+1}^a can be interpreted as the wealth of investor a at the period $t + 1$. $(G_{n,t+1}(d_{t+1}))$ is the dividend payment of investor a at the beginning of the period $t + 1$.

Let us define a new equation, which is the total dividend of investor a

$$TD_{n,t+1}^a = G_{n,t+1}(d_{t+1}) \left(\frac{\varphi_{n,t}^a \psi^a s_t^a}{\sum_{a=1}^A \varphi_{n,t}^a \gamma_t^a} \right) \quad (8)$$

Now we can rewrite the evolution of wealth

$$s_{t+1}^a = TD_{n,t+1}^a + \sum_{n=1}^N P_{n,t}^a P'_{n,t+1} s'_{t+1} + (1 - \psi^a - c_t) s_t^a \quad (9)$$

When making investment decisions, it is essential to consider the wealth and investment strategies of other investors. Their portfolio preferences mirror their investment inclinations, and scrutinizing these variables can assist us in making informed choices and gaining a better understanding of the market. c_t is the consumption rate of investor a at period t . In the equation provided (9), the variable s'_{t+1} denotes the wealth of other investors. The notation $P'_{n,t+1}$ divulges details regarding the investment portfolios of other players who have invested in similar stocks to player a. Consequently, the expression $P'_{n,t+1} s'_{t+1}$ represents the portfolio preferences of other investors based on their wealth and investment strategies.

In summary, the financial performance of an investor who favors investment rule $\varphi_t^a(d^t)$ is influenced by several crucial factors. These factors include the dividends received at the end of period t (which marks the start of period $t + 1$), the investment approaches and financial standing of other investors, as well as the size of portfolios determined by other investors based on their investment preferences, financial status and savings $(1 - \psi^a - c_t) s_t^a$. Considering these elements is critical when devising an investment strategy that aligns with the investor's financial goals and objectives.

Investors use various sources of information to forecast future movements. These sources may include historical data, financial statements, market analysis, news reports, and other relevant data. However, the future is unpredictable, and investors must take risks when making investment decisions

based on their predictions. They must also continually evaluate and adjust their strategies in response to new information and changing market conditions.

The investor observes the current dividend $G_{n,t+1}(d_{t+1})$ and an informative signal \mathfrak{U} with dynamics

$$\mathfrak{U}_t = \Psi_t \Xi_t \rho^n + (1 - \Psi_t) \rho^{\mathfrak{U}_{t-1}} \quad (10)$$

Informed investors remain up to date with the latest market trends using various channels. By doing so, they can adapt their investment strategy for the future. Unfortunately, comprehensive information is not always easily obtainable, leading to uncertainty. Those who lack current information may have to rely on outdated data from the past, potentially leading to negative impacts on their investments. It is, therefore, imperative for investors to stay informed with the latest market trends to make informed decisions when it comes to their investments. Process Ψ_t refers to the precision of the news updates an investor view. A 0 value indicates the absence of news updates, while a 1 value signifies that the updates are impeccably precise. The investor has authority over this accuracy, commonly known as the "attention to news" (Ξ_t) parameter in the sources. The present study adopts a uniform interpretation and endeavors to establish that the accuracy of investment decisions is within the investor's control. We posit that the investor can adjust attention levels based on observing changes in the economy (state of the economy). This adjustment occurs in direct response to the observable state of the economy and is hence subject to changes as the economy fluctuates.

ρ^n can be defined as

$$\rho^n = \beta\delta^p + (1 - \beta)\delta^o + \alpha[\delta^p - \delta^o] + \varepsilon \quad (11)$$

Here there is two kind of information progress, private (δ^p) and official (δ^o). The term "private information" pertains to the knowledge that an individual acquires through financial expertise, calculation skills, and professional network. This information is typically sourced from the social environment and may also include asymmetric information. For instance, an investor with inside knowledge regarding an upcoming central bank interest rate decision may enjoy an advantage over others by taking a position prior to the official announcement. The coefficient β represents the weight that is assigned to the accuracy of private information. In case the coefficient equals zero, the investor will rely solely on official information and explanations.

Official information refers to data or knowledge that has been acquired directly from authorized or legitimate sources, such as government agencies, regulatory bodies, or corporations. This type of information can take various forms, including reports, bulletins, announcements, press releases, board meetings, political statements, and other official statements. It is generally considered to be reliable and trustworthy because it is generated by recognized institutions with a reputation to uphold. One way to measure the credibility of official information is by assessing the $1 - \beta$ coefficient, which is a statistical measure of the level of confidence that can be placed in the data provided.

In some cases, there may be discrepancies between private and official information. For example, official statements may indicate an intention to raise interest rates, while the market may have a different expectation. In such cases, investors need to decide which information they trust more, and their behavior is determined by this decision. The expression $\alpha[\delta^p - \delta^o]$ term captures this relationship, where both types of information conflict, and an investor decides on a stance based on the sign of the α coefficient. In this case, it signifies the market's expectation and the official statement's outlook. Therefore, it is imperative for investors to weigh the reliability of both sources of information and make informed decisions based on their analysis.

Finally, external shocks (ε), also known as exogenous shocks, can have significant effects on markets and behavioral patterns, and their impact can be challenging to predict. Examples of external shocks include natural disasters such as earthquakes, hurricanes, and floods, as well as political events such as wars or policy changes. These events can disrupt supply chains, cause price fluctuations, and affect consumer behavior, leading to significant economic consequences.

Attention Ξ_t can be written from a different perspective as

$$\Xi_t = \frac{\bar{\Xi}_t}{\bar{\Xi}_t + (1 - \bar{\Xi}_t)\lambda\Lambda} \quad (12)$$

Ξ_t exhibits fluctuations around a stationary mean $\bar{\Xi}_t$ and takes values within the interval of $[0,1]$. In the long run, average attention remains constant and is determined by a combination of herd behavior and personal character. Although attention may fluctuate in the short term, it ultimately converges to this average. However, analyzing attention in the short term is important as short-term investment strategies can significantly impact long-term outcomes.

The variables λ and Λ in the denominator of an equation are used to represent two common human behaviors that can act as impediments to acquiring new information. Specifically, λ represents doubt or uncertainty, which can arise when individuals have difficulty determining the reliability or accuracy of new information. Λ , on the other hand, represents a lack of attention or interest in new information, which can be due to a variety of factors such as boredom, apathy, or simply being preoccupied with other matters. Additionally, inertia to new information can also play a role, which refers to the tendency to stick with familiar or established beliefs or ideas rather than considering new ones. These two behaviors, doubt and lack of attention or inertia, can significantly reduce individuals' interest and motivation to seek out and engage with new information. Both take values within the interval of $[0,1]$.

It is important to understand that the attention coefficient and the weight assigned to private and official information are two distinct concepts. The attention coefficient measures how sensitive an individual is to

new information, while the weight assigned to private and official information reflects the importance given to such information at the current level of sensitivity. Although these concepts are different, they are related. People who are more receptive to new ideas are likely to be more open-minded and sensitive to different experiences, while those who are resistant to new information may not give much importance to crucial private and official information. However, the extent to which this relationship is statistically significant requires further research.

Economic fluctuations can occur due to internal and external factors. Internal factors include changes in policies, management decisions, or market demand. External factors include political instability, natural disasters, or financial crises. These factors can impact economic outcomes positively or negatively. Understanding them is crucial in predicting and managing economic fluctuations.

Economic agents often cannot make fully informed decisions due to certain limitations. One such limitation is the lack of access to all the necessary information required for

decision-making. Additionally, biases may affect the decision-making process and lead to irrational behavior. In addition, economic agents are often myopic, meaning they focus on short-term gains rather than long-term benefits

When we consider the possibility of economic agents having adaptive expectations, we can conclude that obtaining accurate information will not happen instantaneously. Rather, it will take some time to obtain precise data. This delay, however, will lead to economic losses. The continuous adjustment of expectations, coupled with the inevitable time lag, creates a situation where market participants are unable to reach a state of equilibrium.

Given humans' inherently social nature, we must expand utility functions beyond the singular pursuit of returns. To optimize agents' utility, a broader range of factors must be considered. These may include social, environmental, and other non-financial considerations that can significantly impact overall utility.

The utility function of player x (the player who determines strategy $\varphi_{n,t}^a$) will be

$$U_a = (1 - \vartheta) \left[TD_{n,t+1}^a + \sum_{n=1}^N P_{n,t}^a P'_{n,t+1} s'_{t+1} + (1 - \psi^a - c_t) s_t^a \right] + \vartheta [(\theta - \emptyset) + \sum_b v_{ab} U'] \quad (13)$$

When it comes to evaluating an investor's intangible benefit, there is a crucial element to consider, which is the proportion (v_{ab}) of the utilities of other investors (U') that are taken into account and represented as $\sum_b v_{ab} U'$. This factor plays a significant role in determining the overall utility can be derived from and it's essential to carefully analyze and understand its impact.

The coefficients for $\theta \in [0,1]$ and $\emptyset \in [0,1]$ in the equation above play a crucial role. The former coefficient represents the fraction of individuals who follow the same investment strategy in all conditions, even if it may lead to potential loss. This fraction is a powerful indicator of the level of conformism among individuals. Conformism ($\vartheta \in [0,1]$) is a complex topic debated by scholars and philosophers for many years. At its core, conformism refers to respecting and adapting

to the opinions and values of society or one's close circle, without opposing them. It can be seen as both positive and negative. On the one hand, conforming to societal norms can help create a sense of unity and belonging, which can benefit individuals and communities. On the other hand, blindly following the opinions and values of others can lead to a lack of critical thinking and independent thought.

The concept of conformism is complex, and its value is subjective. It's crucial for individuals to evaluate their beliefs and values critically and be open to learning from others instead of blindly conforming to societal norms or the opinions of those around them. For instance, an individual may continue with an unsuccessful strategy, even in the face of losses, under the influence of a trusted person, such as a friend, family member, teacher, political leader, or ideology. Despite

financial losses, such an individual derives spiritual pleasure from adapting and persists with the same strategy.

Likewise, the symbol \emptyset denotes the fraction stick their strategy under all circumstances. These individuals are also influenced by the conformist mindset mentioned earlier. Given that the parameter ϑ represents the weight of non-reversible consequences on the utility function, the prevalence of individuals who share the same mindset as \emptyset within society will increase the player's utility, regardless of the situation.

3.2 Effects of Altruism and Reciprocity

Player a's propensity to consider the benefits of other investors can be expressed in a manner reminiscent of Bowles' (2006) research:

$$v_{ab} = \frac{(ua_a + \lambda_a ca_a)}{1 + \lambda_a} \quad (14)$$

The degree of unconditional altruism is represented by the parameter $ua_a \in [-1,1]$. Altruism is a principle that involves making sacrifices for the greater good of other individuals or society without seeking any benefit or external reward, and oftentimes at one's own expense. This attitude is acquired and can be defined as "prioritizing the benefit of others at the same level as one's own benefit," "seeking to be of service to others without consideration for personal gain, whether material or moral," and "taking actions that are anti-selfish."

Conditional altruism, denoted by $ca_a, \in [-1,1]$ is a social behavior that is driven by the feeling of reciprocity. The reciprocity effect is a well-established tenet of social exchange theory that posits the notion that people tend to reciprocate the treatment they receive from others. In this context, reciprocity can be described as an exchange of actions of roughly equivalent value in which the behavior of each party is contingent on the past actions of the other. In such a system, good actions are reciprocated with favorable treatment, while bad actions are met with unfavorable responses. Therefore, players pay attention to the opinions of other players with whom they interact and regulate their behavior according to this understanding.

The parameter $\lambda_a \geq 0$ in the expression denotes the extent to which an individual

values the opinions of others, with a positive value indicating such importance. In an utopian scenario, the parameter is zero, indicating indifference towards others' opinions. Conversely, a value of one denotes a significant influence of others' opinions on the individual. In such a case, the individual may react positively to the misfortune or failure of someone who does not hold them in high regard.

The coefficients ua_a and ca_a indicate either altruism or selfishness, with positive values representing the former and negative values reflecting the latter. For players with negative coefficients, the success of others will not bring any benefit, as they are driven by self-interest. According to equation 7

- If $ua_a = 0$ and $\lambda_a > 0$ player values reciprocity in behavior. She adjusts her behavior based on the behavior of others.
- In situations where $ua_a \neq 0$ and $\lambda_a = 0$, the actions of player may be indicative of unconditional altruism, based on the sign of ua_a (if $ua_a > 0$). As a result, there may be instances where unconditional hatred may manifest itself.
- The denominator of the equation is directly proportional to λ_a . Given that the maximum value of ua_a is 1, the inequality $v_{ab} \leq 1$ can be deduced. As a result, player a cannot value other players' payoffs (utilities) more than her own payoff (utility).
- When the expression is differentiated with respect to λ_a , the resulting derivative varies depending on whether $(ua_a - ca_a)$ is positive or negative. If $(ua_a - ca_a)$ is positive, then the derivative will be negative, and if it is negative, the derivative will be positive. Therefore, moral and subjective values come to the fore in situations where reciprocity is involved. In these situations, a's perception of the other player's kindness or skill will affect how much weight she places on the other player's payoff in her own utility function. If she perceives the other player to be kinder or more skilled than herself, then the other player's payoff will have a greater impact on her own utility function.

- If ua_a is equal to ca_a , the value of v_{ab} can be determined via the expression ua_a . In such a scenario, the degree of sensitivity to the returns of other investors is established based on player a's unconditional opinion.

It is imperative to recognize that as the parameter ϑ decreases, factors contingent on yield become increasingly critical. This also implies that the utility function becomes more return focused. Accordingly, a return-oriented individual tends to concentrate solely on returns, often neglecting the behavioral and emotional aspects of her decisions.

$$\Delta a = \beta(1-a)u(U_{at} - U_{bt}) + (1-\beta)(1-a-b')U_t \iota(EU_{at+1} - EU_{bt+1}) \quad (15)$$

In the investment market, two prominent strategies exist: strategy *A* and strategy *B*. If a player opts for strategy *A*, she'll utilize the investment rule $\varphi_{n,t}^a(d_t)$ defined in the prior section. Within the community, a certain proportion (β) interacts with each other. In each period (t), there is a chance of $(1-a)a$ those two players, who have adopted different strategies, will cross paths. If the player who chose strategy *A* has a higher benefit level than the player with strategy *B*, the latter will swap their strategy and select strategy *A* in the following period ($t+1$). The sensitivity to the benefit level difference is denoted by ι .

Occasionally, there may be players who are not matched with a partner who favors strategy *A*. Nonetheless, they may comprehend that strategy *A* is likely to yield better results in the subsequent period due to the pre-established signaling mechanism. Consequently, these players may decide to adopt strategy *A* in the following period, based on the efficacy of the signal mechanism. b' denotes the proportion of individuals who prefer adopting strategy *B* while not coinciding with those who apply the opposing strategy.

3.3 Replicator Dynamics

In evolutionary game theory, the replicator dynamic is a concept used to study the evolution of strategies in a population of players. It models the likelihood that a particular strategy will be copied by other players based on its relative success in the game. Essentially, the more beneficial a strategy is in terms of payoff or utility, the higher the probability that it will be adopted by other players in the population. This dynamic can lead to the emergence of dominant strategies or equilibrium states in the long run, depending on the specific game and parameters involved.

It can be written as

The pace of evolution is governed by the mathematical expression $(1-a)a$, where a homogenous pool can hinder progress while a diverse one can expedite it. It is evident that the formula attains its pinnacle value when a is equal to $1/2$. Hence, an equally distributed population will optimize the a transformation rate, holding all other factors constant. The residual component of the replicator dynamics can be mathematically expressed as $\beta \iota (U_{at} - U_{bt})$. The rate of update and utility functions are contingent on the level of a within the population.

When a minute percentage of the population is involved in an interaction, the disparity in the level of benefit and its corresponding sensitivity tends to decrease, thereby reducing the exertion of replication pressure. This phenomenon can be attributed to the involvement of a smaller number of individuals in an interaction leads to a more controlled and moderated exchange of information, resulting in a more optimal distribution of benefits and a reduced sensitivity to the replication pressure.

The condition required to guarantee stationarity can be expressed as

$$\frac{\partial \Delta a}{\partial a} < 0 \quad (16)$$

$$\frac{\partial \Delta a}{\partial a} = (U_{at} - U_{bt})(\beta \iota - 2a\beta \iota) - (1-b')(1-\beta)U_t \iota (EU_{at+1} - EU_{bt+1}) \quad (17)$$

As can be seen from equation 17, there are some equilibriums:

- $\iota = 0$
- $a = \frac{1}{2}, 0, 1$
- $U_{at} = U_{bt}, EU_{at+1} = EU_{bt+1}$
- $U_{at} = U_{bt}, \mathcal{U}_t = 0$
- $\beta = 0, \mathcal{U}_t = 0$

It is important to recognize that ignoring differences in utility levels can stop replicator dynamic. Additionally, progress can be hindered if society is divided, and people choose different strategies with the same frequency. It is crucial to note that the model can only be considered in equilibrium when the entire society adopts the same approach.

The third equilibrium point is characterized by both strategies yielding the same benefit. This equilibrium is upheld when there is no justification for switching between them. However, if new information arises favoring one strategy over the other in the next period, the equilibrium of equal benefits will no longer hold. Hence, to maintain the stability, two conditions should be satisfied. Firstly,

$$(U_{at} - U_{bt})(\beta t - 2a\beta t) < (1 - b')(1 - \beta)\mathcal{U}_t(EU_{at+1} - EU_{bt+1}) \quad (18)$$

The signaling mechanism acts as an indicator of whether small deviations will have an impact in the future. Therefore, minor fluctuations, such as a temporary increase in demand for a less effective strategy (like strategy B), will eventually disappear in the next period.

The equilibria at $a = 1$ and $a = 0$, where the entire society adopts a single strategy, are evolutionarily stable. However, the equilibrium at $a = 1/2$ is not stationary, and even a minor deviation from the equilibrium point may result in the formation of basins of attraction. This implies that the $a = 1/2$ equilibrium point is susceptible to perturbations and may not be considered evolutionarily stable. Note that the establishment of a equilibrium of $a = 1/2$ through a conformist process may result in stability, as a natural consequence of human nature.

$\beta = 0, \mathcal{U}_t = 0$ equilibrium is not stationary since in each timeframe, a marginal

both strategies should bring the same benefits in the current period, and secondly, there should be no expected information that could affect the decision in the following period. Equity can be assessed by inspecting players' returns or behavior when evaluating fairness. If players only focus on returns, true equality is only achieved when the returns are identical.

In situations where players are inclined to conform or display altruistic behavior, certain individuals may continue to follow their strategy regardless of whether it results in a gain or loss, due to the conformist effect. If the signaling mechanism proves ineffective and the benefits in period t are equal, it can be concluded that an equilibrium state has been attained.

In an alternate equilibrium scenario, players refrain from interacting, precluding any modification in the existing strategies. This situation indicates a lack of influence from external factors that could otherwise change the players' strategies.

The sign of equation 17 can be examined for stationarity point. Accordingly, the condition below must be met for stationarity

proportion of individuals who engage or receive information through the signal mechanism will prompt alterations in strategy. Thereafter, a trajectory will ensue towards a novel equilibrium point, in accordance with the direction and intensity of the signal, without retrogressing to the initial point. Similarly, $U_{at} = U_{bt}, \mathcal{U}_t = 0, U_{at} = U_{bt}, EU_{at+1} = EU_{bt+1}$ and $\iota = 0$ also are not stationary.

With a little arrangement two important stationary conditions can be achieved

- $U_{at} > U_{bt}, EU_{at+1} > EU_{bt+1}, a > 1/2$
- $U_{at} < U_{bt}, EU_{at+1} < EU_{bt+1}, a < 1/2$

Consider a hypothetical situation where a significant proportion of individuals opt for a particular strategy, denoted as A, within a specific time frame (t). If the advantages of adopting strategy A during this time frame outweigh those of alternative options, and there exists an expectation that this trend will persist in the succeeding period through

signaling, then all individuals will inevitably adopt strategy A. This will result in an evolutionary stable equilibrium, where no individual can gain an advantage by selecting a different strategy.

In situations where a significant number of individuals opt for strategy A and it offers a higher benefit level during that period, the attainment of stationarity may be challenging if strategy B is expected to yield greater benefits in the subsequent period because of the signaling mechanism. To determine the feasibility of attaining stationarity, one may compare the benefit difference in favor of strategy A in the current period to the expected benefit difference in favor of strategy B in the following period. If the benefit difference in favor of strategy A exceeds the anticipated benefit difference in favor of strategy B, then strategy A will persist as an evolutionary stable equilibrium.

In situations where conformity and behavioral patterns become the primary sources of influence, individuals tend to adopt similar behavior patterns, leading to a loss of individuality and uniqueness. In such scenario, for $U_{at} > U_{bt}$ it is required that

$$(\theta - \phi) > \sum (v_{ba}U' - v_{ab}U') \quad (19)$$

The left-hand side of the inequality denotes the potency of conformism, whereas the right-hand side represents the behavioral aspect. $v_{ba}U'$ stands for the responsiveness of players

who have implemented strategy B to the utility level of other players, while $v_{ab}U'$ denotes the same impact for players who have employed strategy A. For a strategy to be deemed truly effective, it must yield a considerable variance in adoption rates between strategies A and B, regardless of the situation. This difference should be notably greater than the difference in sensitivity levels between players who have implemented opposing strategies that are beneficial to others. In essence, the efficacy of conformity can be gauged by the achievement of $U_{at} > U_{bt}$, which can be facilitated by the overwhelming prevalence of players who consistently opt for strategy A, regardless of circumstances.

In situations where behavioral patterns and comfort levels are key determinants of outcomes, it is essential to recognize the role of comfort zones in achieving benefits. If those who select option B demonstrate greater altruism than those who choose strategy A, then even with a higher level of cooperation coefficient (theta) than the threshold, the attainment of a higher utility (U_{at}) than the opponent's utility (U_{bt}) may become unfeasible. This underscores the significance of comfort zones and their influence on the level of benefits in such scenarios.

In the case where all benefit depends on the return, the necessary condition for $U_{at} > U_{bt}$ is basically

$$\left[TD_{n,t+1}^a + \sum_{n=1}^N P_{n,t}^a P'_{n,t+1} s'_{t+1} + (1 - \psi^a - c_{at})s_t^a \right] > \left[TD_{n,t+1}^b + \sum_{n=1}^N P_{n,t}^b P'_{n,t+1} s'_{t+1} + (1 - \psi^b - c_{bt})s_t^b \right] \quad (20)$$

The attainment of this condition is contingent upon the ascendancy of strategy A in terms of profitability among all available options. Expressly, this condition necessitates the preeminence of A in generating the highest return compared to all other strategies being considered.

At the point where ϑ equals one-half, the relationship between utilities becomes notably more intricate. To meet the condition, the player who has chosen strategy A must receive a higher return than the player who has chosen the opposite strategy. The dominant players in the population should always adopt a single strategy A, and their dominance should be greater than the

altruism exhibited by the players who adopt strategy B.

Having a stable investment strategy based solely on returns can be challenging. People's tendency to make irrational decisions can lead to favoring low-return strategies over higher-yielding ones. Therefore, the expected dominance of the highest-returning strategy may not occur in such a situation.

Many people tend to stick to a certain strategy even when there are better options available. This behavior can hinder a strategy aimed at reclaiming dominance in society. The advantage gained by those who follow this strategy is cancelled out by the portion of

individuals who choose a different approach. This can be attributed to the influence of conformism, inertia, or the altruistic nature of this group.

In the context of social interaction, individuals tend to gravitate towards others

$$\Delta a = \beta(1 - \nabla)(1 - a)a_t(U_{at} - U_{bt}) + (1 - \beta)(1 - a - b')(1 - \nabla)U_t(EU_{at+1} - EU_{bt+1}) \quad (21)$$

Here $\nabla \in [0,1]$ represents intolerance coefficient which shows people's unwillingness level to match up with players who have opposing views. In the presence of non-random matches, when a player chooses strategy A, the probability of matching with another player who chose that strategy is not simply A, but rather $\nabla + (1 - \nabla)A$. When $\nabla = 1$, there is complete intolerance between opposing strategies, a new equilibrium guarantees no change in Δa . This means that there is no chance of a match when opposite strategies are entirely intolerant.

It is important to examine the equation's last component closely, as strategy changes can still occur through the signaling mechanism

$$\frac{\partial \Delta a}{\partial \nabla} = -[\beta t(U_{at} - U_{bt})(1 - a)a + (1 - \beta)t(EU_{at+1} - EU_{bt+1})U_t(1 - a - b')] \quad (22)$$

Whether this equation is positive or negative directly depends on the sign of the expressions $(U_{at} - U_{bt})$ and $(EU_{at+1} - EU_{bt+1})$. Accordingly, the following determinations can be made:

- If players determine that adopting strategy A offers higher benefits, any rise in intolerance will result in a reduction of the potential population that employs strategy A. During matches, if a player chooses strategy B, they are inclined to imitate strategy A in the subsequent period. Yet, with an increase in intolerance, the population of strategy B will avoid mating with the population of strategy A, thereby impeding any shifts in strategy.

who share similar viewpoints or are physically proximate. Consequently, it is imperative to undertake a comprehensive analysis of non-random interactions. If the pairings are not random, the replicator dynamics can be written as follows

even if the player does not directly interact with their opponent. The selection of matches is not random, and the information sources that activate the signaling mechanism are also not random. People tend to prefer news sources that align with their ideology or conformist influences, and they develop greater trust in certain outlets over time. When it comes to sharing private information, individuals place a premium on the reliability of their sources, favoring those that are deemed trustworthy. Therefore, access to news sources is not random but driven by a desire for dependable information.

If the derivative is taken to examine the partial effect of intolerance, we get

- Should strategy B prove to be the most effective course of action, a heightened level of intolerance would lead to a rise in the potential population a . Conversely, an increase in intolerance would expand the number of individuals eligible for inclusion in population a solely if the optimal strategy were B.
- In situations where there is complete intolerance, it becomes impossible to match players. In this regard, the likelihood of player A matching with another player A becomes one, following the formula $\nabla + (1 - \nabla)A$.

If the derivative is taken with respect to ϑ for equation 21 we get

$$\frac{\partial \Delta a}{\partial \vartheta} = (\pi_{bt} - \pi_{at}) + [(\theta - \phi) + (v_{ab}U' - v_{ba}U')] + [(\theta_{e,t+1} - \phi_{e,t+1}) + (v_{ab,t+1}U' - v_{ba,t+1}U')] \quad (23)$$

The following assessments can be made accordingly

- In cases where strategy B yields the highest payoff, yet a portion of individuals opt for strategy A due to altruistic motives, the dominant group will ultimately choose strategy A. This is evidenced by the positive partial derivative of the change in the fraction with respect to ϑ . In light of the non-return effects, the utility function will be biased towards strategy A, leading to increased adoption of the same by the players. With the presence of non-return effects such as altruism and conformism may hinder the players from switching to the more efficient strategy B.
- Conversely, in cases where strategy yields the highest payoff, increasing the weight of non-return effects in the utility function will have a reducing effect on the A fraction-if the non-return effect is in favor of strategy B-.
- When making decisions, it's crucial to account for expectations. Suppose there's an anticipation that a higher number of players will opt for strategy B in the upcoming period, irrespective of the circumstances. In that case, conformity's influence will intensify, leading to a decrease in the number of players selecting strategy A.

To summarize, although strategy B may have a higher return advantage, if a significant majority always chooses strategy A regardless of the circumstances, then strategy A will persist (as long as the non-return effects in the utility function carry enough weight). This means that the strategy with the higher return advantage will not be able to eliminate the low-return strategy from the market. Without these factors, the utility function focuses solely on the returns. In this case, the stable equilibria are $b = 1$ and $a = 1$, where the best investment strategies dominate the stock market.

When the utility level of other players increases, and both v_{ab} and ϑ are greater than zero, player a's utility level will likewise increase, so long as financial yield is held constant. Player A is cognizant of the utility level of other players, and her utility function is not solely determined by her financial gain.

The benefit level will rise as either ϑ or v_{ab} increases.

If v_{ab} equals zero, player a's attention is solely on her own payoff. In this circumstance, the level of benefit will fluctuate based on the value of ϑ . If ϑ is set at zero, player a remains primarily focused on return. However, as the value of ϑ rises, player begins to consider the presence of others who hold similar beliefs, as well as her financial gain. This equation also works in reverse. For instance, if $v_{ab} > 0$, $\vartheta > 0$, and if the benefit level of other players decreases, then the benefit level of player a will also decrease, provided that financial earning remains constant.

The concepts of unconditional altruism and unconditional anger or selfishness are denoted by ua_a . In contrast, conditional altruism is characterized by the variable $\beth_a ca_a$ representing player a's character and the importance that gives to others opinion \beth_a and her belief about the opinions of other players towards her, ca_a . This condition can be succinctly described as a situation where player a's altruism is conditional on her perception of the opinions of other players.

If $ua_a = 0$ and \beth_a have a positive value, player a understands the other person's feelings, thoughts, and behaviors towards her. This leads to conditional altruism. If $\beth_a = 0$, v_{ab} depends solely on ua_a . For negative values of ua_a , player a can be said to be unconditionally selfish or spiteful. If $ua_a = 1$, player a is unconditionally altruistic. In this case, the expression v_{ab} will take the maximum value of 1. Therefore, player a may care about others' gains as much as hers. If $v_{ab} = ua_a$, player a's sensitivity to other players' utility levels is directly determined by unconditional altruism/selfishness/anger/hatred.

When considering the behavior of individuals in a competitive environment, it is important to consider their levels of self-interest and concern for the success of others. Negative values of the expression ua_a can indicate an extreme level of selfishness. In such cases, the player is likely to feel disturbed by any benefit or success achieved by other players and may even derive happiness from the failure of others. This behavior can have negative consequences for the overall dynamics of the competitive environment and

may lead to a breakdown in cooperative or mutually beneficial interactions.

If player A is an unconditional altruist, $ua_a=1$ and $v_{ab} = ua_a$. Hence, the utility function becomes

$$U_{a(1)} = (1 - \vartheta) \left[TD_{n,t+1}^a + \sum_{n=1}^N P_{n,t}^a P'_{n,t+1} s'_{t+1} + (1 - \psi^a - c_t) s_t^a \right] + \vartheta [(\theta - \phi) + \sum U'] \quad (24)$$

and the benefit of the unconditionally selfish player is

$$U_{a(2)} = (1 - \vartheta) \left[TD_{n,t+1}^a + \sum_{n=1}^N P_{n,t}^a P'_{n,t+1} s'_{t+1} + (1 - \psi^a - c_t) s_t^a \right] + \vartheta [(\theta - \phi) - \sum U'] \quad (25)$$

For $U_{a(1)} > U_{a(2)}$ it is required $\sum U' > 0$. The unconditionally altruistic player places significant importance on the well-being of other players and considers their utility level as a deciding factor. If $\beth_a = 0$, meaning player a is indifferent to what others think, then we can discuss pure selflessness or selfishness,

and the utility functions will be the same. However, as \beth_a increases, the significance of player a's perception of what other players think of her becomes critical. The following table contains an analysis of different character forms.

Table 1: Stability Requirements'

Main Conditions		Specific Conditions		Conclusion
Player 1	Player 2	Condition 1	Condition 2	Common
$\beth_a ca_a = -1$ $v_{ab} = \frac{(ua_a - 1)}{2}$	$\beth_b ca_b = 0$ $v_{ba} = ua_b$	$ua_a = 1$ (unconditional strong altruism)	$ua_a = 0.5$ (unconditional altruism)	For condition 1, second players utility ceteris paribus will be higher, if $\sum U' > 0$. For condition 2, the player who does not care about the opinions of others will benefit more. If player cares about other players' opinions of her, sensitivity to the benefits of others will decrease (just because the fact that for admitting that other players have a bad opinion of her).
$\beth_a = 1$ ca_a	$\beth_a = 0$	$ua_a > 0$	$ua_a < 0$	If $ua_a > 0$ the player who cares about the opinions of other players and believes that there is a good opinion about her will benefit more. Similarly, in the latter condition, again, the benefit of the player who gives full importance to the opinions of other players and thinks that these players' think excellent about her (provided that the sum of the benefits of the other players is not zero) is greater.
$\beth_a = 1$ ca_a	$\beth_b = 0$	$ua_a = 1$	$ua_a = 0.5$	If $ua_a = 1$ then both v_{ab} are equal. If $ua_a = 0.5$, the benefit in the first case will be greater. If the player who cares about the opinions of others and believes that they have

				a good opinion of her has unconditional altruism. Her benefit level will be higher than the player who does not value the opinions of others.
$\gamma_a = 1$ ca_a	$\gamma_b = 1$ ca_b	$ua_a = 1$	$ua_a = 0$	Individuals who place value on the opinions of others regarding themselves and hold these opinions as positively altruistic without any condition are likely to derive greater benefits. This is particularly true in group activities where social feedback can influence performance and sense of belonging.
$\gamma_a = 1$	$\gamma_b = 1$	$ua_a = 1$ $ca_a = -1$	$ua_a = -1$ $ca_a = 1$	Unconditional altruism and conditional emotions are two opposing forces that have a balancing effect on human behavior. Despite their seemingly divergent nature, both factors can contribute equally to behavioral utility. This implies that the impact of altruism and emotions on human behavior can be contextualized and understood in relation to each other.
$\gamma_a = 1$	$\gamma_b = 1$	$ua_a = 1$ $ca_a = 0$	$ua_a = 0$ $ca_a = 1$	To better understand this concept, let's compare it with a situation where conditional feelings equilibrate each other. In such a scenario, players may have mixed motives, including self-interest, cooperation, or retaliation. However, in the case of an unconditional altruist player, the motive is always goodwill towards others, and that predominates over any conditional feelings. Consequently, in this scenario, unconditional goodwill leads to a higher utility level for the altruistic player.

Source: Prepared by Authors.

If the partial derivative of v_{ab} with respect to ua_a and ca_a is taken, we get

$$\frac{\partial v_{ab}}{\partial ua_a} = \frac{(1 + \gamma_a)}{(1 + \gamma_a)^2} \quad (26)$$

$$\frac{\partial v_{ab}}{\partial ca_a} = \frac{\gamma_a(1 + \gamma_a)}{(1 + \gamma_a)^2} \quad (27)$$

These two statements have positive implications. Firstly, if someone becomes more unconditionally altruistic, she will be more sensitive to the benefits of other people. Secondly, if someone believes that others have a more favorable opinion of them, she will also be more sensitive to the benefits of

others. This means that a person's pro-social behavior can be influenced by their altruism and the social approval of others. Therefore, creating a culture of mutual respect and appreciation among team members could help to develop a more collaborative and productive environment. But if player a does not care about other players' opinions about her, then $\frac{\partial v_{ab}}{\partial c_{ca}} = 0$. When considering this specific scenario, the influence of other players' opinions on the overall benefit calculation becomes negligible.

The study's findings reveal the influence of altruism and reciprocity on the utility function. When $\lambda_a = 0$, the impact is solely from unconditional altruism. Conversely, if $v_{ab} > 0$, player a is content with the situation if the combined utilities of the other players are positive.

The presence of stable equilibrium in the context of incorporating conformism and behavioural dimensions can be succinctly outlined as follows:

- If an individual, say a, exhibits an unconditionally generous nature and prioritizes the opinions of other players, while another individual, like player b, demonstrates an unconditionally selfish attitude and focuses on the opinions of other players solely for stable points, the conformist effect that favors player a's strategy must exceed the benefit that player b derives from her unconditional selfishness.
- In the context of an interdependent decision-making scenario, if both players exhibit unconditional altruistic behavior and their respective utility functions are contingent on both return and conformism, then to achieve stability in the system, the strategic payoffs and conformist advantage of player a should not be equilibrated by the unconditional altruism of player b.
- The outcome of interactions is influenced by the presence of reciprocity and conformity among players. If players are motivated by their own payoff and the desire to conform to social norms, achieving stability requires that the cumulative

advantage of these factors for player a is greater than the advantage player b gets through their reciprocal behavior.

- In a situation where players operate with a sense of complete reciprocity and their utility functions are influenced by both payoff and conformism (player a is concerned about receiving negative opinions from their peers, while player b holds the opposite view), for the game to remain stable, player a must have a higher payoff and conformist advantage than the combined benefits of the other players. However, attaining this situation is challenging, and achieving a stable equilibrium under the conditions we studied is nearly impossible.
- In scenarios where players prioritize conformity and the influence of others, with one player displaying purely selfish behavior and the other exhibiting a sense of reciprocity, a stable equilibrium can be achieved if most players conform and support strategy A in all matters.

4. A Different Perspective: Risk Aversion

Understanding the link between risk and return is crucial when making wise financial choices. Generally, individuals with lower incomes are more careful in taking risks while those with higher incomes may be more prone to taking chances. According to a study conducted by Binswanger in 1980, there is a shift in perceptions of risk as income levels increase, leading to a greater willingness to take risks.

If the investor is risk-averse, the main model can be modified under certain conditions:

- π represents return or wealth.
- r_π represents the benefit related to the return. The weight of this type of benefit is determined by $(1 - \vartheta)$.
- r_π exhibits a strictly increasing trend, with its effectivity remaining intact throughout a wide range of values of ϑ . However, it is noteworthy that the efficacy of it is significantly impacted when ϑ equals 1, as the benefits derived from this function are

exclusively dependent on non-return factors.

- At the onset of an investment period, a risk-averse investor is tasked with the allocation of their initial wealth, denoted as π_i , towards both risky and riskless assets. This decision is crucial to an investor's portfolio as they seek an equilibrium between financial risk and potential returns. The investor's allocation strategy can significantly impact the portfolio's overall risk-and-reward profile, and hence, requires careful consideration.
- To make the risky asset more appealing to an investor who is risk-averse, a variable known as the risk premium— η —needs to be introduced. The risk premium measures the additional return an investor expects to earn as compensation for taking on the increased risk associated with the investment. By determining the appropriate level of risk premium, an investor can make informed decisions about whether to allocate funds towards a particular investment and achieve an equilibrium between risk and reward.
- The amount allocated to risky investment will be considered as x .

Under these conditions, the risk-averse player's wealth at the end of the period is

$$\pi = x(1 + \eta) + (\pi_b - x)t \quad (28)$$

The letter "t" in finance typically denotes the return on a relatively risk-free investment. Such investments are usually considered to have a low level of risk, meaning that they are less likely to lose value or fail to generate the expected return. Examples of relatively risk-free investments include government bonds, which are backed by the full faith and credit of the government. The return on these types of investments is usually lower than riskier investments, such as stocks or real estate, but they offer a higher degree of safety and stability.

It is possible for the variable x to hold a value within the range of 0 and π_i . To pursue a potentially hazardous investment, the anticipated value of η (which measures risk premium) must surpass 0. The utility function of player a is

$$U_a = (1 - \vartheta)[x(1 + \eta) + (\pi_b - x)t] + \vartheta \left[(\theta - \phi) + \sum_b v_{ab}U' \right] \quad (29)$$

or equivalently

$$U_a = (1 - \vartheta)[r_\pi] + \vartheta \left[(\theta - \phi) + \sum_b v_{ab}U' \right] \quad (30)$$

Player x can invest all his initial wealth in the stock market. If this does not occur, the optimal investment condition will be

$$E[u'(x(1 + \eta) + (\pi_b - x)t)\eta] = 0 \quad (31)$$

To evaluate the utility function of a risk-averse investor, it is necessary to examine their demand for risky investments. This demand is crucial because it determines the extent to which the investor is willing to take on risk in pursuit of higher returns. If the amount allocated to high-risk assets is x , the complement of this amount is

$$M = (\pi_i - x) \quad (32)$$

If we assume that risk aversion behavior increases as the potential return of an investment increases, then theoretically, x should decrease as π_i increase. This would suggest that investing in the stock market is a type of inferior good. However, this conclusion is not logically consistent and cannot be supported by empirical evidence. Therefore, it cannot be said that absolute risk aversion is a strictly increasing function. On the other hand, if we assume that risk aversion decreases as the potential return of an investment increases, then risky investment can be considered a normal good, which is consistent with economic theory.

If $(1 + \eta) > (\pi_i - x)t$ investors who like to take risks will increase their returns more than others in the next period. The value needs to be equivalent to the risk premium for a player who is risk averse. In scenarios where a risk-averse player and a risk-neutral player are paired, the relationship between the utility levels for the stationary equilibrium can be expressed as $U_a > U_b$ and $a > 1/2$.

The necessary condition is given below

$$(1 - \vartheta) \left[(x(1 + \eta) + (\pi_i - x)t) - \left(TD_{n,t+1}^b + \sum_{n=1}^N P_{n,t}^b P'_{n,t+1} s'_{t+1} + (1 - \psi^b - c_t) s_t^b \right) \right] > \vartheta \left[(\emptyset - \theta) + \sum (v_{ba} U' - v_{ab} U') \right] \quad (33)$$

and for $\vartheta = 0.5$

$$\left[(x(1 + \eta) + (\pi_i - x)t) - \left(TD_{n,t+1}^b + \sum_{n=1}^N P_{n,t}^b P'_{n,t+1} s'_{t+1} + (1 - \psi^b - c_t) s_t^b \right) \right] > \left[(\emptyset - \theta) + \sum (v_{ba} U' - v_{ab} U') \right] \quad (34)$$

In order to maintain stationarity, the return advantage of a risk-averse investor must outweigh the conformist and behavioral advantage of a player employing the opposite strategy. This means that for a risk-averse investor to continue using the same investment strategy, the return advantage must be the most important factor to consider, taking precedence over any other

dimensions that may come into play. Essentially, the investor must achieve a greater return on investment than the other player can achieve with their opposing strategy to justify the continued use of her own strategy.

This condition can be written in its most general form as follows:

$$\frac{\left[[x(1 + \eta) + (\pi_i - x)t] - [TD_{n,t+1}^b + \sum_{n=1}^N P_{n,t}^b P'_{n,t+1} s'_{t+1} + (1 - \psi^b - c_t) s_t^b] \right]}{[(\emptyset - \theta) + \sum (v_{ba} U' - v_{ab} U')]} > \frac{\vartheta}{(1 - \vartheta)} \quad (35)$$

As the weight of non-return effects, such as conformism and behavioral dimension, increases, achieving a certain goal or objective becomes more challenging. This is because non-return effects can lead to a phenomenon where individuals tend to conform to the choices made by others, even if those choices are not necessarily the best ones. Therefore, when there is a strong pressure to conform, it becomes increasingly difficult to deviate from the norm and make independent decisions.

In addition to this, the statement also highlights the importance of return advantage

and risk aversion in decision-making. For a risk-averse player to succeed, their return advantage must be greater than the conformist advantage of the player who has adopted the other strategy. This means that the potential gains from taking a risk must be significant enough to outweigh the potential losses, and that the risk-averse player must be able to make informed decisions based on her own analysis and assessment of the situation. If derivative is taken to examine the partial effect of non-return effects, we get

$$\frac{dU_a}{d\vartheta} = -[x(1 + \eta) + (\pi_i - x)t] + [(\theta - \emptyset) + \sum_b v_{ab} U'] \quad (36)$$

The sign of this expression indicates how non-return effects impact the utility function of a risk-averse player. Assuming that a risk-

averse investor may also choose a risky investment, it can be written as

$$\left[x(t - \eta - 1) - [TD_{n,t+1}^b + \sum_{n=1}^N P_{n,t}^b P'_{n,t+1} s'_{t+1} + (1 - \psi^b - c_t) s_t^b] \right] + \left[(\theta - \phi) + \sum_b v_{ab} U' \right] \quad (37)$$

Therefore, in this case, the payoff is also becoming important for $\frac{dU_a}{d\vartheta} > 0$. The partial effect of the risk premium, which is the main factor determining the amount of risky investment, is

$$\frac{dU_a}{d\eta} = (1 - \vartheta)x \quad (38)$$

In cases where non-return effects are complete or no budget is allocated for risky investment, $\frac{dU_a}{d\eta} = 0$. However, given that this

is not a plausible scenario, we obtain $\frac{dU_a}{d\eta} > 0$. As the risk premium increases, the player's benefit increases based on the allocated amount to the risky investment and the weight of the non-return effect. The present section aims to scrutinize the equilibriums from the antecedent section with renewed attention, focusing solely on the outcomes that display discrepancies from the initial analysis. The purpose of this assessment is to provide a more detailed and accurate account of the equilibriums in question.

Table 2: Stability and Risk Aversion

Main Conditions		Conclusion
Player 1	Player 2	Common
$\vartheta_a = 0$ $v_{ab} = ua_a$	-	If $A > 1/2$, for stability, it is required $x(1 + \eta) + (\pi_i - x)t > [TD_{n,t+1}^b + \sum_{n=1}^N P_{n,t}^b P'_{n,t+1} s'_{t+1} + (1 - \psi^b - c_t) s_t^b]$, $\theta > \phi$ and $(v_{ba}U' - v_{ab}U' < 0$ (with dependence of ϑ)
$\vartheta = 0$	$\vartheta = 0$	If $A > 1/2$, for stability the risk averse player's payoff should dominate the market. Whether this possibility will become a reality or not is contingent on two factors: η and t . When the risk premium, which is the excess return that investors demand to compensate for taking on additional risk, is high enough to convince the risk-averse investor to make a risky investment or when the returns on a relatively low-risk investment are deemed satisfactory, these investors are more likely to continue with the same investment strategy in the following period.
$\vartheta_a = 0$ $ua_a = 1$	$\vartheta_b = 0$ $ua_b = 1$	If we consider a scenario where A is greater than $1/2$, then it's important to note that the payoff and conformist advantage for players adopting strategy x should not be offset by the unconditional altruism of players adopting strategy y . This necessitates the presence of a risk Premium, as this premium increases, the likelihood of stability also increases.
$ua_a = 1$	$\vartheta_b ca_b > 0$	If $A > 1/2$, detailed analysis for stationarity through inequality $([x(1 + \eta) + (\pi_i - x)t] - [TD_{n,t+1}^b + \sum_{n=1}^N P_{n,t}^b P'_{n,t+1} s'_{t+1} + (1 - \psi^b - c_t) s_t^b]) + ((\theta - \phi)) > ([\sum_c (\vartheta_b ca_b) / 1 + \vartheta_b] U' - \sum_b U')$. The maintenance of stability in this context relies heavily on the return dominance of the risk-averse investor.
$\vartheta_b ca_a > 0$	$\vartheta_b ca_b > 0$	To ensure stationarity, it is imperative that the return and conformist advantage outweigh the advantage provided by the sense of reciprocity to the fraction b . In other words, for a given interaction to maintain its stability, the benefits of conforming to the established norms and expectations must significantly outweigh the advantage gained by deviating from them and relying on the sense of reciprocity.

Source: Prepared by Authors.

Based on the findings, *ceteris paribus*, the risk premium emerges as the paramount factor for maintaining stability in an economy where risk-averse investors dominate.

Equity risk premiums can also be written as:

$$\eta = r_r + \varpi(r_p - r_r) \quad (39)$$

This equation is known as the CAPM model. r_r is the risk-free return, $(r_p - r_r)$ is the extra return expected by the risk-averse investor, and ϖ is a variable characterizing the stock

market. Risk models are used to analyze investment risks by dividing them into two main components. The first component is the specific risk associated with a particular investment or a group of similar investments. The second component is the market risk, which represents risks that impact significant investments and cannot be diversified. This type of risk requires a risk premium as compensation. Although there is a consensus among all risk and return models about this distinction, there are four primary methods to evaluate and quantify market risk.

Table 3. Risk Measurement

Approach	Measurement of Market Risk
CAPM	In a market where there are no transaction costs or any proprietary information, a diversified portfolio will generate returns that are in line with market values. The market's overall risk can also be assessed under these market conditions.
Arbitrage Pricing Model	There are no transaction costs or proprietary information. Therefore, a diversified portfolio will provide returns commensurate with market values. Market risk is also measured in these market conditions.
Multi-Factor Model	Market risk is evaluated by considering various macroeconomic factors.
Proxy Model	Investors seeking higher returns over the long term should consider taking on higher market risk. To effectively measure market risk, ratios such as P/D (market value divided by book value) can be used. These ratios are commonly used in financial analysis and can provide valuable insights into the market's overall risk profile.

Source: Damodaran (2012)

The relationship between the market risk premium and the country risk premium should not be overlooked. Additionally, accurately measuring the return on a risk-free investment can be difficult. When the risk premium is low, it becomes challenging to maintain stability in return-dominant strategies as demand for securities with lower returns increases. Investors are rewarded for high-risk premiums, dividends, and other sources of return. This incentive drives some investors to seek riskier investments for potentially greater returns. However, borrowers may face the burden of a costly risk

premium, particularly those with uncertain prospects. These borrowers must pay a higher risk premium to investors, increasing the likelihood of default.

The adequacy of the risk premium in a market that is primarily driven by risk-averse investors is contingent upon the level of risk aversion exhibited by such investors and the overall market dynamics. This introduces significant complexities and difficulties in maintaining a stable equilibrium. In its most general form, the risk-averse player's utility function can be written as follows:

$$U_a = (1 - \vartheta)[x(1 + [r_r + \varpi(r_p - r_r)])] + (\pi_i - x)r_r + \vartheta \left[(\theta - \emptyset) + \sum_b v_{ab}U' \right] \quad (40)$$

The partial effect of the budget that a risk-averse investor allocates to risky investments is

$$\partial U_a / \partial x = (1 - \vartheta)(1 + [\varpi(r_p - r_r)]) \quad (41)$$

$$\partial U_a / \partial x = (1 - \vartheta)(1 + [(\eta - r_r)]) \quad (42)$$

It is evident that this effect vanishes when ϑ equals 1. Apart from this exceptional scenario, the budget of the investor dedicated to the risky asset will increase when

- The non-return effects in the utility function gain more weight
- The value of ϖ coefficient approaches to 1
- The expected return of the risky investment increases
- The relatively risk-free return on investment reduces.

A return-based evolutionary equilibrium is possible in a risk-averse investor-dominated market under these certain conditions. Partial effect of the risk premium on the benefit function defined in this subheading is

$$\partial U_a / \partial [r_r + \varpi(r_p - r_r)] = (1 - \vartheta) \left[\frac{\pi_i - \varpi x}{(1 - \varpi)} \right] \quad (43)$$

The sign of equation 43 is contingent upon the expression $(\pi_i - \varpi x)$. For a risk-averse player, this statement holds a positive connotation. Increased risk premiums lead to amplified benefits for the risk-averse player. The outcomes can be succinctly encapsulated as follows:

- For investors who are risk-averse, the most important goal is to protect their initial investment capital. These individuals prioritize preserving their wealth over maximizing returns and may therefore be more inclined to choose investments that are considered low-risk and stable.
- These investors who are looking to allocate funds to a risky investment will only do so if there is a significant risk premium associated with it. This premium is typically higher for investments that have a higher degree of uncertainty or volatility, such as those in emerging markets or new technologies. By requiring a high-risk

premium, the investor is essentially demanding a greater return on investment to compensate for the higher level of risk they are taking on.

- Within an investment market where risk-averse investors hold sway, equilibrium that prioritizes returns is established by maintaining a risk premium that caters to the preferences of such investors. Achieving this equilibrium is key to promoting investment activity in the market.
- It is important to consider that the stock risk premium and Capital Asset Pricing Model (CAPM) are theoretical tools that are based on historical performance figures. While these tools have been useful in understanding the relationship between risk and return, it is important to note that past performance does not necessarily guarantee future results. Due to this uncertainty, it can be difficult to observe evolutionary stable equilibrium in practice, as the market is constantly changing and adapting to new information and circumstances.
- Investors typically demand a higher premium when the risk of losing their capital is high. This means that the expected return on the investment must increase to compensate for the increased risk.
- For an investor who is risk-averse, it is reasonable to assume that the $(1 - \vartheta)$ coefficient exceeds 0.5. This assumption is theoretically sound, and as a result, the magnitude of the return difference becomes more pronounced.

Conclusion

Based on our research, observing an investment strategy that can successfully capture the entire market has been difficult. This is due to several factors, such as investors making irrational decisions, conformism and behavioral dimension influencing the market, the risk premium demanded by investors based on their level of risk aversion, the intolerance coefficient, and non-random matchings.

Investors sometimes make irrational choices, which means their investment decisions are

not always based on logical evidence. Furthermore, conformity, the tendency to follow the crowd, behavioral factors, and personal biases and emotions can make it even harder to observe a return-based investment strategy.

Moreover, investors' demand for a risk premium varies based on their degree of risk aversion. As a result, investors may demand a higher premium for taking on higher risks, making it challenging to design an investment strategy that caters to all investors' preferences.

Furthermore, the intolerance coefficient, a measure of investors' unwillingness to tolerate even minor losses, adds to the complexity of observing a return-oriented investment strategy. Finally, non-random matchings and pairing investors with similar risk preferences make it challenging to capture the entire market with a single investment strategy.

Let us summarize the main contributions of this paper to literature.

- The research findings indicate that the effectiveness of a strategy may not always align with the public's preference. In other words, even if an approach does not result in significant gains, it may still be favored by the public. This suggests that the outcome of a particular strategy is not a foregone conclusion and is subject to multiple influencing factors.

- The research highlights the fact that human decision-making is not solely based on logical reasoning but is significantly influenced by emotions and social factors. Evolutionary game theory can be employed to gain a better understanding of human behavior and decision-making in such contexts.

- The research results have noteworthy ramifications for financial market analysis, shedding light on the reasons behind the failure of stock prices and investment markets to attain equilibrium values in the long run. However, it is worth noting that the study's scope does not cover this subject in detail, and further research is necessary to explore the intricate dynamics involved thoroughly.

- The study highlights that in a market where most players are risk-averse, the

return-oriented evolutionary equilibrium is strongly linked to the risk premium. As a result, it is challenging to detect the existence of such an equilibrium through empirical observations.

- Our research study aims to add value to the existing literature by using the signaling mechanism within the replicator dynamics framework. This approach sets our study apart from other studies that have been conducted in this field. The signaling mechanism is a powerful tool that can help explain why people often don't change their investment strategies, even when better options are available. Factors like a lack of interest in new information or following unreliable news sources can hinder the spread of effective investment strategies in the market.

- The research adds to the existing body of knowledge by demonstrating how non-return effects have the potential to shift markets from efficient positions and evaluating this aspect within the utility function.

The article aims to make a valuable contribution to the existing evolutionary game theory literature. Nevertheless, we would like to highlight the fact that conducting empirical tests can significantly enhance the quality of our results, both on theoretical and mathematical levels.

References

- Andrei, D. & Hasler, M. (2015). Investor Attention and Stock Market Volatility. *The Review of Financial Studies*, 28(1),33-72.
- Ari, D. & Alagoz, B.B. (2023). DEHypGpOls: a genetic programming with evolutionary hyperparameter optimization and its application for stock market trend prediction. *Soft Computing*, 27, 2553–2574.
- Binswanger, H. P. (1980). Attitudes toward Risk: Experimental Measurement in Rural India. *American Journal of Agricultural Economics*, 62(3), 395–407. <https://doi.org/10.2307/1240194>
- Blume, L., & Easley, D. (1992). Evolution and Market Behavior. *J. Econ. Theory*, 58, 9–40.
- Blume, L. & Easley, D. (2006). If You're So Smart, Why Aren't You Rich? Belief Selection

in Complete and Incomplete Markets. *Econometrica*, 74, 929 - 966.

Boz, E. & Mendoza, E. G. (2014). Financial innovation, the discovery of risk, and the U.S. credit crisis. *Journal of Monetary Economics*, 62, 1-22.

Brock, W.A., Hommes, C. H. & Wagener, F. O. O. (2005). Evolutionary Dynamics in markets with many trader types. *Journal of Mathematical Economics*, 41(1-2), 7-42.

Cheng, L., Columba, F., Costa, A., Kongsamut, P., Otani, A., Saiyid, M., Wezel, T. & Wu, X. (2011). Macroprudential Policy: What Instruments and How to Use Them? Lessons From Country Experiences, *IMF Working Paper WP/11/238*.

Craven, M., & Graham, D. (2020, Jan 24). A Matrix-Based Evolutionary Algorithm for Cardinality-Constrained Portfolio Optimisation. Available at <https://researchportal.plymouth.ac.uk/en/publications/a-matrix-based-evolutionary-algorithm-for-cardinality-constrained>

Damodaran, A. (2018). *Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset.*, Third Edition, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

De Long, J., Shleifer, A., Summers, L. & Waldman, R. (1989). The Size and Incidence of Losses From Noise Trading. *Journal of Finance*, 44, 681-696.

Di Tollo, G., Fattoruso, G. & Filogrosso, G. (2024). An adaptive evolutionary strategy for long-short portfolio construction. *Decisions in Economics and Finance* <https://doi.org/10.1007/s10203-024-00468-8>

Dong, Y., Zhang Y., Pan, J. & Chen T. (2020). Evolutionary Game Model of Stock Price Synchronicity from Investor Behavior. *Hindawi Discrete Dynamics in Nature and Society*, Article ID 7957282 <https://doi.org/10.1155/2020/7957282>

Evstigneev, I.V., Hens, T. & Schenk- Hoppé, K.R. (2002). Market selection of financial trading strategies: global stability. *Mathematical Finance*, 12, 329-339.

Evstigneev, I.V., Hens, T. & Schenk- Hoppé, K.R. (2006). *Evolutionary stable stock markets*. *Economic Theory*, 27, 449-468.

Evstigneev, I.V., Hens, T. & Vanaei, M.J. (2023). Evolutionary finance: a model with endogenous asset payoffs. *Journal of Bioeconomics*, 25, 117-143.

Fama, E. (1965). The behavior of stock market prices. *Journal of Business*, 38, 34-105.

Friedman, M. (1953). *Essays in positive economics*. Chicago: University of Chicago Press.

Guarino, A., Santoro, D., Grilli, L., Zaccagnino, R. & Balbi, M. (2024). EvoFolio: a portfolio optimization method based on multi-objective evolutionary algorithms. *Neural Computing and Applications*, 36, 7221-7243.

Gulmez, B. (2023). Stock price prediction with optimized deep LSTM network with artificial rabbits optimization algorithm. *Expert System with Applications*, 227, <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.120346>.

Hens, T. & Naebi, F. (2022). Behavioral heterogeneity in the CAPM with evolutionary dynamics. *J Evol Econ*, 32, 1499-1521.

Hens, T. & Schenk-Hoppé, K.R. (2005). Evolutionary finance: Introduction to the special issue. *Journal of Mathematical Economics*, 41(1), 1-5.

Rubio, M. & Gallego, J.C. (2016). The new financial regulation in Basel III and monetary policy: A macroprudential approach. *Journal of Financial Stability*, 26, 294-305.

Sandroni, A. (2000). Do markets favor agents able to make accurate predictions?. *Econometrica* 68, 1303-1341.

Shleifer, A. (2000). *Inefficient markets: an introduction to behavioral finance*. UK : *Oxford University Press*.

Song, Y., Zhao, G., Zhang, B., Chen, H., Deng, W. & Deng, W. (2023). An enhanced distributed differential evolution algorithm for portfolio optimization problems. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 121.

Williams, J. B. (1997). *The Theory of Investment Value*. Fraser Publishing Company.

Kogan, L., Ross, S. A., Wang, J., & Westerfield, M. M. (2006). *The Price Impact*

and Survival of Irrational Traders. *The Journal of Finance*, 61(1), 195–229

Araştırma Makalesi • Research Article

Sağlık Harcamalarının Büyüme ve Hava Kirliliği Üzerindeki Etkisi: D-8 Ülkelerinin Analizi

The Impact of Health Spending on Growth and Air Pollution: Analysis of D-8 Countries

Fatma BUDUN*

Dr., Serbest Araştırmacı, Eskişehir/Türkiye, ORCID:0000-0002-1019-7738.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27.11.2024

Kabul tarihi: 10.12.2024

Anahtar Kelimeler: Ekonomik

Büyüme, Sağlık Harcamaları, Hava Kirliliği, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, FMOLS

ÖZET

Sürdürülebilir Kalkınma Planlarında yer alan çevre ve sağlık konuları ülkeler içinde önemli bir yere sahiptir. Ekonomik büyüme üzerinde pek çok tanımlayıcı gelişmişlik konuları mevcutken, insan sağlığı ekonomik büyümede en önemli kısımlar arasında yer almaktadır. Ekonomik büyümenin içerisinde, gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler bazında çevre ve sağlık konularındaki gelişmeler, son dönemde daha da çok inceleme konusu olmuştur. Bu çalışmada, D-8 ülkelerinin (Türkiye, Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya ve Pakistan) 2000-2020 dönemlerindeki sağlık harcamalarının, hava kirliliği ve büyüme üzerindeki etkisi incelenmektedir. Çalışmada, değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı incelenmiş ve ikinci nesil testlerinden olan CIPS birim kök testi ile durağanlıkları hesaplanmıştır. Homojenlik testiyle katsayılarıdaki homojenlik sınanması yapılarak, panel FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) tahmin sonuçlarıyla hesaplamalar yapılmış ve ülkelere ait uzun dönemde yer alan ilişki tespiti de yapılarak, uzun dönem ülke katsayıları incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre; büyümedeki artış, sağlık harcamaları üzerinde bir artışa sebep olurken; hava kirliliğindeki bir değişim ise sağlık harcamaları üzerinde azaltıcı bir etkiye neden olmuştur.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 27.11.2024

Accepted: 10.12.2024

Keywords: Economic Growth, Healthy Spending, Air Pollution, Sustainable Development Goals, FMOLS

ABSTRACT

Environment and health issues, which are included in sustainable development plans, have an important place in countries. While there are many defining development issues on economic growth, human health is among the most important parts of economic growth. Within economic growth, developments in environment and health issues in developing countries and developed countries have recently been the subject of more scrutiny. In this study, the impact of health spending on air pollution and growth in D-8 countries (Turkey, Bangladesh, Egypt, Indonesia, Iran, Malaysia, Nigeria and Pakistan) for the period 2000-2020 is analyzed. In the study, the horizontal cross-section dependence of the variables is examined and their stationarity is calculated with the CIPS unit root test, which is among second generation tests. The homogeneity of the coefficients is tested with the homogeneity test, calculations are made with panel FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) estimation results and the long-run country coefficients are analyzed by determining the long-run relationship of the countries. According to the results of the analysis; while an increase in growth leads to an increase in

*Sorumlu yazar / Corresponding Author.

e-posta: fatmabudun@gmail.com

Atif: Budun, F. (2024). Sağlık Harcamalarının Büyüme ve Hava Kirliliği Üzerindeki Etkisi: D-8 Ülkelerinin Analizi *Journal of Economics and Political Sciences*, 4(2), 78-89.

health expenditures, a change in air pollution caused to a decreasing effect on health spending.

1. Giriş

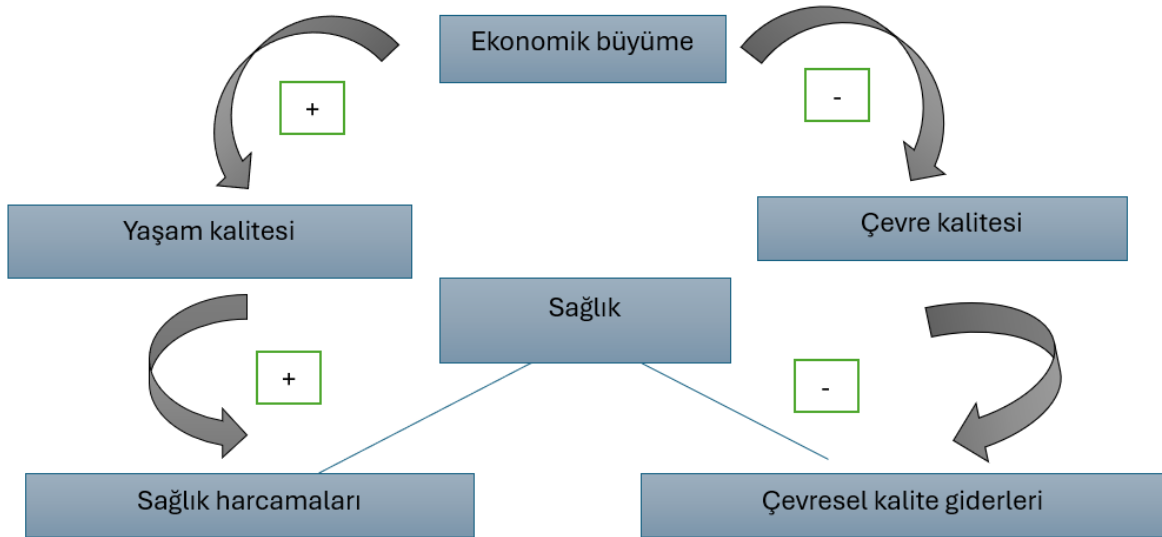
Ekonomik büyüme, toplumların mevcut potansiyelini ve kaynaklarını daha verimli ve etkili kullanarak yaşam kalitesini artırması, yeni fırsatların öne çıkarılması, toplumların refahının artışı ve sürdürülebilir anlamda bir gelişimi de beraberinde getirme sürecidir. Ekonomik büyümede temel olan etken sadece üretimdeki artış değil, toplumun adil ve dengeli büyümesi ve sürdürülebilirliğin ön planda olduğu bir durumdur.

Sağlık harcamaları, ülkelerdeki hane halklarına sağlık hizmetleri sağlanmasında sunulan, hane halkının sağlık hizmetine ulaşımı ve sağlık sisteminin işleyişini de kapsayan tüm harcamalardan oluşmaktadır. Bu harcamalar, kamunun sunduğu devlet bütçesinden olan harcamaların yanı sıra, bireysel sağlık sigortaları yoluyla da yapılmaktadır.

Ekonomik büyüme ve sağlık arasında çok yönlü bir ilişki mevcuttur. Ekonomik büyüme, gelir seviyesinin artırılması ve eğitim gibi konuların yanı sıra sağlık üzerinde de artırıcı bir etkiye sahiptir. Ekonomik büyümedeki artış her zaman beraberinde sağlıkta da artışı getirmemekte ve aralarında olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Ekonomik büyümenin getirisi olan hızlı ve çarpık sanayileşme, hava kirliliği ve fosil yakıtlara olan talebin artması sonucu çevrede meydana gelen tahribat gibi nedenlerle sağlık üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır.

Şekil 1’de sağlık ve büyüme arasındaki ilişki açıklanmaktadır. Sağlıkla ilgili yatırımlar, halkın yeterli sağlık koşullarına ulaşımını ifade etmektedir. Sağlık koşullarında meydana gelen artış sonrasında, yüksek verimlilik kısa ve uzun dönemde etkisini göstermektedir.

Şekil 1: Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Kaynak: Toplıcıanu & Toplıcıanu (2014, 178)

Literatürdeki sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme üzerindeki ilişkiyi “On the Concept of Health Capital and the Demand for Health” çalışmasıyla Michael Grossman (1972)’in

ilkler arasında yer aldığı kabul edilmektedir. Grossman’a göre sağlık, sağlıklı zaman çıktısı üreten dayanıklı bir sermaye stoku olarak görülmektedir. Bu sermaye stoku yaşla

birlikte değer kaybederken eğitilmiş kişilerde ise, bu durumun etkisinin azaldığı açıklanmaktadır. Ücretlerdeki artışın beraberinde sağlık talebini de artıracak ve aralarında pozitif bir ilişki olduğunu belirtmektedir (Grossman, 1972, 242-243).

Hava kirliliği, atmosfer üzerinde meydana gelen kimyasal, fiziksel gibi maddesel değişimlerin atmosfer yüzeyinde katman oluşturarak ortamı kirletmesidir. Hava kalitesinin, iklim ve ekosistem ile yakından ilişkisi bulunmaktadır.

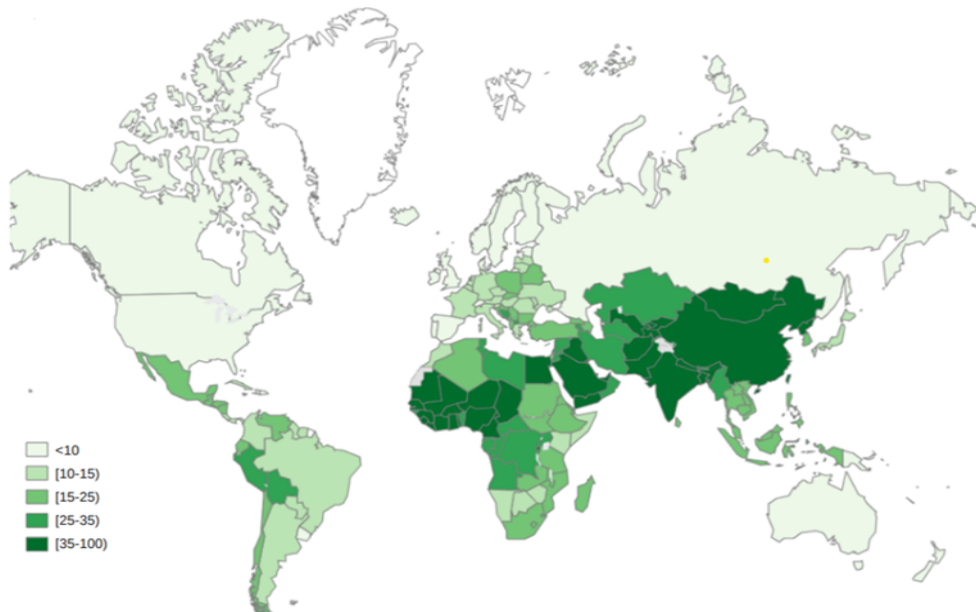
İnce partiküllü maddeler yanma süreçleri, endüstriyel faaliyetler ve doğal kaynaklar yoluyla havaya dağılabilen ince bölünmüş katılar ve sıvılardan oluşmaktadır. İnce partiküller (PM_{2.5}), çapının 2.5µm (mikrometre)'den küçük katı partiküller olarak tanımlanmaktadır. Bu küçük boyuttaki partiküllerin solunması, solunum başta olmak üzere kardiyovasküler hastalıklar gibi pek çok rahatsızlığı beraberinde getirmektedir (OECD, 2024).

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde, 2015 yılından itibaren 2030 yılına kadar 17 hedefin, ülkelerde uygulanması amaçlanmaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde de çevre konusuna büyük önem

verilmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin 11. amacındaki "sürdürülebilir şehirler ve topluluklar" maddesinin 6. alt maddesinde "2030'a kadar hava kalitesine ve belediye atık yönetimi ve diğer atık yönetimlerine özel önem göstererek kentlerin kişi başına düşen olumsuz çevresel etkilerinin azaltılması" yer almaktadır (Birleşmiş Milletler Türkiye, 2024).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ); enerji, ulaşım, konut, kentsel gelişim ve sağlık gibi sektörel politikalarda girişimleri teşvik etmekte ve hava kirliliğinin sebep olduğu sağlık risklerini ve iklim değişikliğindeki tahribatı azaltma konusunda katkıda bulunmaktadır (WHO, 2004b). Hava kirliliğinin neden olduğu sorunlar; nefes almada zorluk, astım ve diğer belirtilerdir. Hava kirliliğinden her yıl 7 milyona yakın insanın ölümüne neden olmaktadır. 2025 yılında çevre ve hava kirliliğinden kaynaklanan sorunlarla baş etme konusu hakkında DSÖ bir konferans düzenleyecektir. 2015 yılından beri yürürlükte olan Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerindeki küresel ilerlemenin boyutu, hava kirliliğini azaltma, sağlık çalışanları vb. başlıklı bir konferans düzenlemesi gündemde yer almaktadır (WHO, 2024c).

Şekil 2: 2019 Yılı Dünya Haritasında PM_{2.5} Değerleri

Kaynak: (WHO, 2024a)

Şekil 2’de ülkelerin açık yeşilden koyu yeşile doğru artan PM2.5 değerleri yer almaktadır. Açık renklerden koyu yeşile gidildikçe PM2.5 değeri de yükselmektedir. Beyaz ile gösterilen yerlerde ise herhangi bir hesaplama yapılmamıştır. 2019 yılındaki DSÖ’nün açıklamasındaki D-8 ülkelerine ait PM2.5 değerlerine göre; Mısır 63.16, Nijerya 55.64, Pakistan 50.13, Bangladeş 45.99, İran 31.62, Türkiye 23.25, Malezya 21.52 ve Endonezya 19.34 bu şekilde sıralanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, 2000-2020 dönemi yıllık verilerini kullanarak D-8 ülkelerindeki sağlık harcamalarının, büyüme ve hava kirliliği üzerindeki etkisi araştırılmak istenmektedir. Çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci giriş bölümünde; büyüme, sağlık harcamaları ve hava kirliliğine ait bilgiler incelenecektir. İkinci bölümde literatürde yer alan sağlık harcamalarının büyüme ve sağlık harcamalarının büyüme, hava kirliliği ve diğer değişkenler üzerinde yapılan çalışmalara yer verilmiştir. 3. bölümde yöntem ve çalışmadaki analizlere yer verilmektedir. Çalışmada, yatay kesit bağımlılık testi olan Pesaran (2004) CD Testi, CIPS birim kök testi, Pesaran ve Yamagata homojenlik testi, panel FMOLS tahminlemesi ve panel FMOLS ülke katsayı tahmin sonuçları için analizler yapılmıştır.

2. Literatür Taraması

Son dönemlerde sağlık harcamaları, hava kirliliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin önemi literatürde araştırılan konulardan biri olmuştur.

Erdil ve Yetkiner (2004)’in yaptığı çalışmada; düşük gelirli, orta gelirli ve yüksek gelirli ülke grubundan seçilmiş 75 ülke, VAR yöntemiyle incelenmiş ve düşük ve orta gelirli ülkelerde ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına tek yönlü bir ilişkinin olduğu, yüksek gelirli ülkelerde ise, sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığına ulaşılmıştır.

Yardımcıoğlu (2012)’nin çalışmasında; 25 OECD ülkesindeki 1975 ve 2008 yılları arasındaki sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi FMOLS ve Pedroni nedensellik testiyle araştırılmış ve sağlık

harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğu belirlenmiştir.

Akar (2014), Türkiye’deki 2004M1 ve 2013M3 dönemlerindeki sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini VECM yöntemiyle incelemiş ve uzun dönemde değişkenler arasında ilişkinin varlığını tespit etmiştir.

Cebeci ve Ay (2016), 2000 ve 2014 yılları arasındaki BRICS-T ülkelerinin sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Pedroni eşbütünleşme testiyle araştırılmış ve sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu şekilde artırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Uçan ve Atay (2016), Türkiye’de 2006Q1 ve 2014Q4 dönemindeki sağlık harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testiyle incelemiş ve değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin olmadığını bulmuşlardır.

Yazdi ve Khanalizadeh (2017), 1995 ve 2014 yılları arasındaki MENA ülkelerindeki sağlık harcamaları, CO₂ (karbondioksit) emisyonu, hava kirliliğinin kişi başına düşen GSYİH üzerindeki etkisini ARDL yöntemiyle incelemişler, gelir ve hava kirliliğinin sağlık harcamaları üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Demirgil vd. (2018), Türkiye’de 2010 ve 2016 yılları arasındaki sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testiyle incelemişler ve ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı sonucuna ulaşmışlardır.

İşleyen (2019)’in çalışmasında, OECD ülkelerindeki 1998 ve 2016 yılları arasındaki sağlık harcamaları, hava kirliliği ve ekonomik büyüme Dumitrescu Hurlin nedensellik testiyle incelenmiş, ekonomik büyümeden sağlık harcamaları üzerine çift yönlü nedensellik ilişkisi ve hava kirliliğinden sağlık harcamalarına doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucu elde edilmiştir.

Kutluay Tutar ve Ekici (2020), 1999 ve 2018 yılları arasındaki Türkiye’de büyüme ve sağlık harcamalarını Granger nedensellik testiyle incelemişler ve sağlık harcamalarından

büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Coccia (2021)'un çalışmasında, 2019 yılında 160 ülkenin sağlık harcamaları, büyüme ve hava kirliliğinin etkileri örneklem testiyle incelenmiş ve kişi başına düşen gelir arttıkça sağlık harcamalarının arttığı ve sağlık harcamalarının hava kirliliğinde azalışa neden olduğu elde edilmiştir.

Anwar vd. (2022), 30 gelişmekte olan ülkenin 2000 ve 2017 yılları arasındaki sağlık harcamaları, PM2.5 hava kirliliği, sıcaklık, büyüme, ortaöğretim düzeyi ve nüfus yoğunluğunu GMM yöntemiyle incelemişler; hava kirliliğinin sağlık harcamaları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu ve ülkelerin ekonomik büyüklükleri arttıkça sağlık harcamalarında da artış meydana geleceği sonucuna varmışlardır.

Tıraş vd. (2023), MINT ülkelerinde 2000 ve 2020 yılları arasındaki sağlık harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini AMG yöntemiyle incelemişler ve sağlık harcamalarında meydana gelen bir artışın ekonomik büyümeyi artırdığı sonucunu elde etmişlerdir.

Sağır ve Kaplan (2024) çalışmalarında; 2000-2018 yılları arasındaki Türkiye'nin sağlık harcama ve büyüme ilişkisini ARDL sınır testiyle araştırmışlar ve sağlık harcamalarının büyümeyi pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Büyüme, sağlık harcamaları ve CO₂ emisyonu, doğuşta yaşam beklentisi, cari açık, sağlık tasarrufları ve eğitim harcamaları gibi değişkenler de literatürde incelenmektedir:

Kar ve Ağır (2006), Türkiye'nin 1926 ve 1994 yılları arasındaki kişi başı gelir, eğitim harcamaları ve sağlık harcamaları üzerindeki etkisini Johansen eşbütünleşme testi ile incelemişler ve ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru nedensellik ilişkisini bulmuşlardır.

Yumuşak ve Yıldırım (2009), Türkiye'deki 1980 ve 2005 yılları arasındaki reel GSMH, sağlık harcamaları ve doğuşta yaşam beklentisi Johansen eşbütünleşme testiyle incelenmiş ve reel GSMH ve sağlık

harcamaları arasında uzun dönemli ilişkiye rastlamışlardır.

Mehmood vd. (2014)'nın yaptıkları çalışmada; 26 Asya ülkesinin yer aldığı 1990 ve 2012 yılları arasındaki sağlık harcamaları, okur yazarlık oranı ve büyüme verileri FMOLS ve DOLS ile tahmin edilmiş ve büyümeden sağlık harcamalarına tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Hao vd. (2018)'in yaptıkları çalışmada; Çin'deki 1998 ve 2015 yılları arasındaki sağlık harcamalarının büyüme ve SO₂ (sülfürik asit) üzerindeki etkisi GMM yöntemiyle araştırılmış ve sağlık harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ergün ve Atay Polat (2019)'ın yaptıkları çalışmada; düşük, düşük orta, üst orta ve yüksek gelirli 119 ülkenin dahil olduğu 1995 ve 2014 yılları arasındaki ülkelerin sağlık harcamaları CO₂ emisyonu ve sektörlerdeki CO₂ emisyonu ve kişi başı gelirleri Panel ARDL yöntemiyle incelenmiş ve ekonomik büyümedeki artışın sağlık harcamaları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Sethi vd. (2020)'in yürüttükleri çalışmada; Güney Asya ülkelerindeki 1996 ve 2018 yılları arasındaki kişi başı gelir, sağlık harcamaları, kurumsal kalite endeksi, yerli sermaye ve doğrudan yabancı yatırımlar Granger nedensellik testiyle incelenmiş ve sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dağ ve Kızılkaya (2021), 1975 ve 2019 yılları arasındaki sağlık harcamalarının gelir ve CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini Toda ve Yamamoto testiyle incelemişler ve sağlık harcamalarından büyüme üzerine tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Konuk ve Eryer (2021), Türkiye'deki 1980 ve 2019 yılları arasındaki sağlık harcamaları, CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Johansen eşbütünleşme testi aracılığıyla araştırılmış ve ekonomik büyümedeki artışın sağlık harcamaları

üzerinde bir artışa sebep olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Abdullahi vd. (2022)'nin yaptıkları çalışmada; 10 Sahra Altı Afrika'sındaki ülkenin 2000-2018 yılları arasındaki sağlık harcamaları, ekonomik büyüme, sağlık tasarruflarına yönelik altyapı, tasarruf, yaşam beklentileri ve enflasyon değişkenleriyle incelenmiş ve kısa ve uzun dönemde büyümenin sağlık harcamaları üzerinde olumlu etkisi ortaya çıkmıştır.

Ersan ve Yalman (2023) tarafından yapılan bir çalışmada; Türkiye'nin 1975 ve 2020 yılları arasındaki sağlık harcamaları, cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkisi ARDL sınır testiyle incelenmiş uzun dönemde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin varlığına ulaşılmıştır.

Dritsaki ve Dritsaki (2024) tarafından yürütülen bir çalışmada; 2000 ve 2018 yılları arasındaki G7 ülkelerindeki kişi başına sağlık

harcamalarının, kişi başına CO₂ ve kişi başına GSYİH değişkenleri AMG ve Dumitrescu Hurlin yöntemiyle incelenmiş ve Dumitrescu Hurlin nedensellik sonuçlarına göre, büyüme ve sağlık harcamaları arasında nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Ülkelerdeki sağlık harcamaları ve büyüme ilişkisi araştırılan bir konu olmasına rağmen bu çalışmada D-8 ülkelerindeki sağlık harcamaları ve büyüme etkisinin yanısıra sağlık harcamalarının hava kirliliği üzerindeki etkisi de araştırılarak literatüre katkı sağlanmak istenilmektedir.

3. Ampirik Uygulama

Çalışmada, D-8 ülkelerinin (Türkiye, Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya ve Pakistan) 2000-2020 dönemlerine ait kişi başı sağlık harcamaları, kişi başına düşen GSYİH ve hava kirliliğinin ilişkisi incelenmektedir.

Tablo 1: Değişkenlere Ait, Kısaltma, Dönem, Değişken Türü ve Kaynaklar

Değişkenler	Kısaltma	Dönem	Değişken Türü	Kaynak
Kişi başı sağlık harcamaları	health (logaritmik)	2000-2020	Bağımlı Değişken	World Bank, (2024b)
Kişi başına düşen GSYİH (sabit 2015 ABD\$)	gdp (logaritmik)		Bağımsız Değişken	World Bank, (2024a)
PM2.5 hava kirliliği ortalama yıllık maruz kalma (metreküp başına kilogram)	pollution		Bağımsız Değişken	World Bank, (2024c)

$$\ln health_{it} = \alpha + \beta_1 \ln gdp_{it} + \beta_2 pollution_{it} + \varepsilon_{it}$$

i = ülke sayısı, t = zaman boyutu ve ε_{it} =hata terimi olarak gösterilmektedir.

3.1. Yöntem

Çalışmada; kişi başı sağlık harcamalarının, kişi başına düşen GSYİH ve PM2.5 hava kirliliği ortalama yıllık maruz kalma değişkenlerine ait Pesaran CD test sonuçları incelenerek, yatay kesit bağımlılıkları test edilmiştir. CIPS birim kök testi ile

değişkenlerin düzeyde ve birinci farktaki olan birim kökleri incelenmiştir. Pesaran ve Yamagata testiyle katsayıların homojenliklerine bakılmıştır. Son olarak Panel FMOLS testi ile ülkelerin ve değişkenlerin t-istatistik, β katsayısı ve olasılık değerleri incelenmektedir.

3.2. Analiz Sonuçları

Tablo 2: Özet İstatistik Tablosu

Değişkenler	Gözlem sayısı	Ortalama	Standart sapma	Minimum değer	Maksimum değer
gdp	168	8.038723	0.7771106	6.471207	9.407523
health	168	4.510515	1.160748	2.130156	6.335054
pollution	168	41.93688	18.51801	14.94501	77.12293

Tablo 2’de değişkenlere ait özet istatistik tablosu yer almaktadır. Değişkenlerin gözlem sayısı 168 olarak hesaplanmıştır. Ülkelerin, kişi başına düşen GSYİH ortalaması 8.04,

sağlık harcamaları ortalaması 4.51 ve hava kirliliği ortalaması ise, 41.9 olduğu gözlenmektedir.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılık Testi Pesaran (2004) CD Test Sonuçları

Değişkenler	CD test	Olasılık değeri
lngdp	21.96	0.000*
lnhealth	20.65	0.000*
pollution	1.99	0.047**

Not: *, **, ***, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

H_0 = Yatay kesit bağımlılığı yoktur

H_1 = Yatay kesit bağımlılığı vardır

Tablo 3’te Pesaran (2004) yatay kesit bağımlılık testi yer almaktadır. lngdp, lnhealth, pollution değerine ait %5 anlamlılık düzeyinde 0,05’ten küçük olduğu sonucuna varılarak H_0 hipotezi reddedilmiştir. Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığının

varlığı sonucuna ulaşılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı tespit edilen değişkenlere sonraki aşamada ikinci nesil testi olan CIPS birim kök testiyle değişkenlerin düzeyde ve birinci farktaki olasılık değerleri hesaplanacaktır.

Tablo 4: CIPS Birim Kök Testi

Değişkenler	Düzye	Olasılık	Birinci Fark	Olasılık
lngdp	-0.59717	≥ 0.10	-2.07926	<0.01
lnhealth	0.00000	≥ 0.10	-3.85746	<0.01
pollution	-0.41242	≥ 0.10	-2.77427	<0.01

Tablo 4’te Pesaran (2007) CIPS panel birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Değişkenlerin düzeyde $I(0)$ ’da ve birinci farktaki $I(1)$ ’daki olasılık değerleri alınmıştır. Değişkenlerin düzeyde olasılık değerleri

“ ≥ 0.10 ” ve birinci farktaki olasılık değeri ise “<0.01” olarak hesaplanmıştır. CIPS birim kök testi sonrasında Pesaran Yamagata Homojenlik Testiyle devam edilecektir.

Tablo 5: Pesaran ve Yamagata Homojenlik Testi

	İstatistik	Olasılık değeri
Delta Title	9.298	0.000*
Delta Title adj.	10.334	0.000*

Not: *, **, ***, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

H_0 = Eğim katsayıları homojendir.

H_1 = Eğim katsayıları homojen değildir.

Tablo 5’te Pesaran ve Yamagata (2008) homojenlik testi sınaması yapılmaktadır. Katsayıların delta ve düzeltilmiş olasılık değerlerinin (<0.05)’ten küçük olması

dolayısıyla “ H_0 ” hipotezi reddedilerek, katsayıların heterojen olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışmaya FMOLS testiyle devam edilerek ülkeler ve değişkenlere ait β

katsayısı, standart hata ve t-istatistik değeri hesaplanacaktır.

Tablo 6: Panel FMOLS Tahmin Sonuçları

	β Katsayısı	t-istatistiği
lngdp	2.39	111.62
pollution	-0.001	4.32

Tablo 6'da FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre, kişi başı gelirdeki artışın sağlık harcamaları üzerinde de bir artışa neden olduğu gözlemlenmiş ve aralarında güçlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kişi başı gelirden meydana gelen %1'lik artış sağlık harcamalarında %2.39 artışa sebep olmaktadır [Erdil ve Yetkiner (2004); Akar (2014); Cebeci ve Ay (2016); Demirgil vd. (2018); Tıraş vd. (2023); Sağır ve Kaplan (2024); Kar ve Ağır (2006); Yumuşak ve Yıldırım (2009); Mehmood vd. (2014); Hao

vd. (2018); Ergün ve Atay Polat (2019); Konuk ve Eryer (2021); Ersan ve Yalman (2023); Yazdi ve Khanalizadeh (2017); İşleyen (2019); Coccia (2021); Anwar vd. (2022)]. t-istatistik değeri 2'nin üzerinde olduğu için iki değişkeninde anlamlı olduğu görülmektedir. Hava kirliliği üzerindeki 1 birimlik artış sağlık harcamaları üzerinde %0.001 azalışa sahiptir [Coccia (2021), İşleyen (2019) ve Anwar vd. (2022)]'im çalışmaları bu sonucu desteklerken; Yazdi ve Khanalizadeh (2017)'in çalışmasında aksine sonuçlar elde edilmiştir].

Tablo 7: Panel FMOLS Ülke Katsayıları Tahmin Sonuçları

Ülkeler		lngdp	pollution
Türkiye	β Katsayısı	0.91	0.12
	Standart hata	0.09	0.02
	t-istatistiği	10.30	6.30
Bangladeş	β Katsayısı	2.05	0.00
	Standart hata	0.01	0.00
	t-istatistiği	157.29	4.56
Mısır	β Katsayısı	2.69	0.00
	Standart hata	0.14	0.00
	t-istatistiği	18.84	0.81
Endonezya	β Katsayısı	1.05	-0.15
	Standart hata	0.57	0.05
	t-istatistiği	1.84	-3.318
İran	β Katsayısı	5.64	0.07
	Standart hata	0.11	0.00
	t-istatistiği	51.90	13.38
Malezya	β Katsayısı	1.41	-0.07
	Standart hata	0.16	0.01
	t-istatistiği	8.88	-7.44
Nijerya	β Katsayısı	2.58	-0.01

	Standart hata	0.10	0.00
	t-istatistiği	25.40	-5.93
Pakistan	β Katsayısı	2.77	0.00
	Standart hata	0.07	0.00
	t-istatistiği	41.22	3.74

Tablo 7’de FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) yöntemiyle yapılan regresyon analizine ait sonuçları yer almaktadır. Türkiye’de kişi başı gelirdeki %1’lik artış sağlık harcamalarında %0.9 artış meydana getirmektedir. Bu durumun t-istatistiksel ve standart hata olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bangladeş’te kişi başı gelirdeki %1’lik artış sağlık harcamalarında %2.05 artış meydana getirmektedir. Bu sonuca göre, istatistiksel olarak değişkenler arasında güçlü bir ilişkinin varlığına ulaşılmıştır. Mısır’da kişi başı gelirdeki %1’lik artış sağlık harcamalarında %2.69 artışa neden olur. Ülkedeki bu sonuca göre, t-istatistik değeri 2’nin üzerinde olduğu için anlamlı olduğu bulunmuştur. Endonezya’da kişi başı gelirdeki %1’lik artış sağlık harcamalarında %1.05 artışa sebep olmaktadır. t-istatistik değerinin 2’den az olduğu ve standart hatasının anlamlı olmadığı bu ülke sonuçlarında gözlenmektedir. İran’da kişi başı gelirdeki %1’lik artış sağlık harcamalarında %5.64 artış meydana getirmektedir. Standart hatası yüksek bir değerle sonucun anlamlı olduğu bulunmuştur. Malezya’da kişi başı gelirdeki %1’lik artış sağlık harcamalarında %1.41 artışa sebep olur. Ülkedeki bu sonuca göre, t-istatistik değeri 2’den büyük değer olarak anlamlı bir sonuç elde edilmektedir. Nijerya’da kişi başı gelirdeki %1’lik artış sağlık harcamalarında %2.58 artış gözlemlenir. t-istatistik değeri yüksek bir değerle bu sonucun anlamlı olduğu görülmektedir. Pakistan’da kişi başı gelirdeki %1’lik artış sağlık harcamalarında %2.77 artışa sebep olmaktadır. Ülkedeki bu analiz sonuçlarına göre, standart hatası anlamlı ve yüksek t-istatistik değerine sahip olduğu gözlenmektedir.

Türkiye’de hava kirliliğindeki 1 birimlik artış sağlık harcamalarında %0.12’lik artış meydana getirir. Yapılan bu analizde

sonucun standart hata ve t-istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bangladeş, Mısır ve Pakistan’da hava kirliliğindeki 1 birimlik artış sağlık harcamalarında her hangi bir etkisi bulunmamaktadır. Bu sonuçlar standart hata ve t-istatistik olarakta desteklenmektedir. Endonezya’da hava kirliliğindeki 1 birimlik artış sağlık harcamalarında %0,15’lik azalışa neden olmaktadır. Endonezya’daki bu durum, t-istatistik değeri olarak anlamlı bir sonuca sahiptir. İran’da hava kirliliğindeki 1 birimlik artış sağlık harcamalarında %0.07’lik artışa neden olur. Bu sonuçlara göre, standart hata ve t-istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edilmektedir. Malezya’da hava kirliliğindeki 1 birimlik artış sağlık harcamalarında %0.07’lik azalışa neden olmaktadır. Standart hata olarak anlamlı ve t-istatistiksel olarak güçlü bir etkiye sahip sonuçlar elde edilmektedir. Nijerya’da hava kirliliğindeki 1 birimlik artış sağlık harcamalarında %0,01 azalışa neden olmaktadır. Bu sonuç, t-istatistiksel ve standart hata olarak birbirini desteklemektedir.

Sonuç

Ekonomik büyüme sağlık üzerinde her zaman olumlu etkilere sahip değildir. Sosyal ve ekonomik dengesizler, sağlık konusundaki olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Gelir eşitsizlikleri, sağlıksız yaşam imkanları, çevresel konular gibi pek çok durum büyümenin sağlık üzerindeki etkisini artırmaktadır.

PM2.5, çevresel kirlilik konusunda önemli bir bileşene sahiptir. Bu bileşenin sağlık üzerinde olumsuz pek çok etkisi bulunmaktadır. DSÖ, 2011 yılından beri düzenli olarak PM2.5 ve PM10 ölçümlerine devam etmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden “11.6.2 şehirlerdeki hava kalitesi” ve “3.9.1 Hava kirliliğinden kaynaklanan ölüm” açısından bu takip büyük öneme sahiptir. PM2.5 seviyesinin takibi,

çevresel sağlık politikaları açısından büyük önem içermektedir.

Çalışmada, D-8 (Türkiye, Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya ve Pakistan) ülkelerindeki sağlık harcamalarının, büyüme ve hava kirliliği üzerindeki etkisi FMOLS regresyon analiziyle araştırılmaktadır. Çalışmada ilk olarak yatay kesit bağımlılık hesaplamaları yapılarak çalışmada hangi birim kök testi kullanılacağına karar verilmiştir. Yatay kesit bağımlılık sonuçlarına göre ikinci nesil birim kök testi olan CIPS birim kök testiyle değişkenlerin durağanlıkları araştırılmıştır. Değişkenlerin aynı durağanlık derecesine sahip yani birinci farkta durağan oldukları anlaşıldıktan sonra homojenlik testiyle homojenlik sınaması yapılmıştır. Katsayıların heterojen olduğu anlaşılmıştır. Yatay kesit bağımlılığın olduğunda daha etkili sonuçlar görülen panel FMOLS eşbütünleşme analiziyle değişkenler ve D-8 ülkelerindeki durum hesaplanmıştır.

FMOLS eşbütünleşme sonuçlarına göre, büyümedeki artışlar sağlık harcamalarında da artışa sebep olmakta ve aralarında güçlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hava kirliliğinin sağlık harcamaları üzerindeki etkisi ise negatif ve anlamlıdır. Türkiye’de kişi başı gelirdeki artış sağlık harcamalarında da artışa neden olurken, hava kirliliğindeki artış sağlık harcamalarında da artışa neden olmuştur. Bangladeş’te kişi başı gelirdeki artışın sağlık harcamalarında da artış meydana getirdiği ve yine hava kirliliğindeki artışın sağlık harcamaları üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı ortaya çıkmıştır. Mısır’da kişi başı gelir de sağlık harcamaları üzerinde bir artışa sahipken, hava kirliliğinin ve sağlık harcamaları üzerinde etkili olmadığı görülmüştür. Endonezya’da kişi başı gelirin sağlık harcamalarını artırdığı ve hava kirliliğinin sağlık harcamalarında bir azalış meydana getirdiği görülmüştür. İran’da kişi başı gelirden meydana gelen artış sağlık harcamaları üzerinde artışa sahipken, hava kirliliğindeki artış sağlık harcamalarında da artışı beraberinde getirmektedir. Malezya’da kişi başı gelirdeki değişim sağlık harcamaları üzerinde artışa neden olurken, hava kirliliğindeki değişim sağlık harcamalarında azalmaya neden olmuştur. Nijerya’da kişi başı gelirdeki artış sağlık harcamaları üzerinde bir artışa sebep olurken hava kirliliğinin sağlık harcamaları üzerinde azalış

meydana getirmektedir. Pakistan’da kişi başı gelirdeki artışın sağlık harcamaları üzerinde artışa sebep olduğu ortaya çıkarken, hava kirliliğindeki değişimin sağlık harcamaları üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır.

Sağlık üzerine devletlerin daha fazla yatırım yaparak ekonomik büyümenin etkisini artıracığı öngörülebilir. Ülkelerdeki sağlık harcamalarına yatırımın artırılması, nitelikli sağlık politikalarının dünya geneline kazandırılması toplumda yaşam kalitesini de beraberinde getirecektir. Sağlıklı bireylerin karar alması, performans artışı ve çalışma kapasitelerindeki artış gibi durumlar söz konusudur. Sağlık ve çevre politikalarının gözden geçirilmesi, hava kirliliğini izleme sistemlerinin dünya genelinde yaygınlaşması ve toplum sağlığı ve çevre gibi konularda eğitimlerin yapılması çevreye olan duyarlılığı daha da artıracaktır. Karbon emisyonlarının azaltılmasına yönelik politikaların düzenlenmesi, Sürdürülebilir Kalkınma Planlarının uygulanması, ulaşım sistemleri ve sanayii gibi kurumların sürdürülebilirliğinin artırılması, kentsel yeşil alanlardaki artışın sağlanması, tarım ve endüstrinin temiz çevrecilik kurallarına uygun yapılması gibi durumlar neticesinde hava kirliliğinde azalış, beraberinde sağlık harcamaları üzerindeki etkisini artıracaktır.

Kaynakça

- Abdullahi, I., Sa'idu, B., Adam, I., & Haruna, F. (2022). Dynamic inference of healthcare expenditure on economic growth in Sub-Saharan Africa: a dynamic heterogenous panel data analysis. *Journal of Economic and Administrative Sciences*. 40(2), 145-167.
- Akar, S. (2014). Türkiye'de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 21(1), 311-322.
- Anwar, A., Hyder, S., Bennett, R., & Younis, M. (2022). Impact of Environmental Quality on Healthcare Expenditures in Developing Countries: A Panel Data Approach. *Healthcare*, 10(9), 1608. doi:10.3390/healthcare10091608
- Birleşmiş Milletler Türkiye (2024). Birleşmiş Milletler Türkiye: <https://turkiye.un.org/tr/sdgs/11>.

- Cebeci, E., & Ay, A. (2016). The Effects of Health Expenditures on Economic Growth: A Panel Regression Analysis on BRICS Countries and Turkey. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 91-102.
- Coccia, M. (2021). High health expenditures and low exposure of population to air pollution as critical factors that can reduce fatality rate in COVID-19 pandemic crisis: a global analysis. *Environmental Research*, 199, 111339, 1-9. doi:10.1016/j.envres.2021.111339.
- Dağ, M., & Kızılkaya, F. (2021). Türkiye İçin Sağlık Harcamaları, CO2 Emisyonları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 19(3), 211-229.
- Demirgil, B., Şantaş, F., & Şantaş, G. (2018). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 388-398.
- Dritsaki, M., & Dritsaki, C. (2024). The Relationship Between Health Expenditure, CO₂ Emissions, and Economic Growth in G7: Evidence from Heterogeneous Panel Data. *Journal of the Knowledge Economy*, 15, 4886-4911.
- Erdil, E., & Yetkiner, I. (2004). A Panel Data Approach for Income- Health Causality. *Hamburg University Research Unit Sustainability and Global Change. Working Papers FNU-47*, 1-17. <https://epub.sub.uni-hamburg.de/epub/volltexte/2012/16087/pdf/FNU47.pdf>.
- Ergün, S., & Atay Polat, M. (2019). Farklı Gelir Grubundaki Ülkelerde Ekonomik Büyüme ve Çevre Kalitesinin Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 48-75.
- Ersan, H., & Yalman, İ. (2023). The Effects of Health Expenditures on Current Account Deficit and Growth: The Case of Turkey. *International Journal of Current Social Science*, 2(1), 25-30.
- Grossman, M. (1972). On the Concept of Health Capital and the Demand for Health. *Journal of Political Economy*, 80(2), 223-255.
- Hao, Y., Liu, S., Lu, Z.-N., Huang, J., & Zhao, M. (2018). The Impact of Environmental Pollution on Public Health Expenditure: Dynamic Panel Anaylsis Based on Chinese Provincial Data. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 18853-18865.
- İşleyen, Ş. (2019). Sağlık Harcamaları, Çevre Kirliliği ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi: 1998-2016 OECD Ülkeleri Örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(7), 63-79.
- Kar, M., & Ağır, H. (2006). Türkiye'de Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı ile Nedensellik Testi, 1926-1994. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 50-68.
- Konuk, T., & Eryer, A. (2021). Ekonomik Büyüme ve CO2 Emisyonunun Sağlık Harcamaları Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 7(30), 402-410.
- Kutluay Tutar, F., & Ekici, M. (2020). Ekonomik Büyümenin Lokomotif Olan Sağlık Sektörü ve Türkiye Uygulaması. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(30), 1335-1342.
- Mehmood, B., Raza, S., & Mureed, S. (2014). Health Expenditure, Literacy and Economic Growth: PMG Evidence from Asian Countires. *Euro-Asian Journal of Economics and Finance*, 2(4), 408-417.
- OECD. (2024). OECD: <https://www.oecd.org/en/data/indicators/air-pollution-effects.html>.
- Pesaran, M.H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, <http://ftp.iza.org/dp1240.pdf>.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312. doi:10.1002/jae.951.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142, 50-93.

Sağır, M., & Kaplan, S. (2024). Türkiye'de Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 157-175.

Sethi, N., Mohanty, S., Das, A., & Sahoo, M. (2020). Health Expenditure and Economic Growth Nexus: Empirical Evidence from South Asian Countries. *Global Business Review*, 25(2), 1-15.

Tıraş, H., Ağır, H., & Türkmen, S. (2023). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: MINT Ülkeleri Üzerine Bir Analiz. *International Academic Social Resources Journal*, 8(53), 3516-3524.

Toplıcıanu, V., & Toplıcıanu, S. (2014). The Impact of Environmental Degradation on Health Expenditure. *Constatin Brancusi University of Targu Jiu Annals- Economy Series*, 172-177.

Uçan, O., & Atay, S. (2016). Türkiye'de Sağlık Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 215- 222.

WHO. (2004b). WHO: https://www.who.int/health-topics/air-pollution#tab=tab_3.

WHO. (2024a). WHO: <https://www.who.int/data/gho/data/theme/s/air-pollution/ambient-air-pollution>.

WHO. (2024c). WHO: <https://www.who.int/news/item/19-06-2024-who-to-host-second-global-conference-on-air-pollution-and-health>.

World Bank. (2024a). World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD>.

World Bank. (2024b). World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.CHEX.PC.CD>.

World Bank. (2024c). World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.PM25.MC.M3>.

Yardımcıoğlu, F. (2012). OECD Ülkelerinde Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir İncelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 27-47.

Yazdi, S., & Khanalizadeh, B. (2017). Air pollution, economic growth and health care expenditure. *Economic Research-Ekonomiska İstraživanja*, 30(1). <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1331677X.2017.1314823?scroll=top&needAccess=true#abstract>.

Yumuşak, İ., & Yıldırım, D. (2009). Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 4(1), 57-70.

Araştırma Makalesi • Research Article

Savaşların Değişen Yüzü: Vekâlet Savaş ve PKK vd. Uzantıları

The Changing Face of Wars: Proxy War and PKK etc. Extensions

Ayhan Nuri YILMAZ^{a*}

Gevher Nesibe KARİPTAŞ^b

^a Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Samsun/Türkiye, ORCID: 0000-0002-0597-6884.

^b Doktora Öğrencisi, Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun/Türkiye, ORCID: 0000-0003-3107-4451.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18.09.2024

Kabul tarihi: 24.12.2024

Anahtar Kelimeler: Yeni Savaş,
Vekâlet Savaş, Terör Örgütleri, YPG.

ÖZET

Geleneksel anlamda devletlerarası çatışmaları ifade etmek için kullanılan savaş kavramı günümüzde bu anlamının çok daha ötesinde meydana gelen durumları ifade etmektedir. Savaş olgusu uluslararası ilişkilerin yapısından kaynaklı olarak zaman içerisinde evrilmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşme bu evrimde oldukça etkili parametrelerdir. Bu dönemden itibaren savaş olgusu önceki nesillerde yaşanandan daha ciddi bir değişim göstererek savaşın tanımı, aktörleri, taktikleri, stratejileri ve yürütülüş biçimlerinde kendini göstermiştir. Evrilen savaş olgusunun günümüzdeki türlerinden bir tanesi de vekâlet savaşlarıdır. Bu savaş türü, güçlü devletlerin kendilerine vekil olarak seçtikleri terör örgütleri aracılığıyla istediği bölgelere müdahale etmesi neticesinde doğmuştur. Bu çalışmada, önce savaş kavramının geçirdiği dönüşüm eski ve yeni savaşlar üzerinden değerlendirilmiştir. Daha sonra vekâlet savaşlarında vekil aktör olarak kullanılan örgütlerden biri olan PKK vd. uzantıları incelenmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 18.09.2024

Accepted: 24.12.2024

Keywords: New Wars, Proxy War,
Terrorist Organizations, YPG.

ABSTRACT

The concept of war, used to express interstate conflicts in the traditional sense, states to situations that occur much beyond this meaning at the present time. This phenomenon has changed over time owing to the conflictual nature of international relations. The end of the Cold War and globalization are very effective parameters in this evolution. Since the Cold War period, the phenomenon of war has shown itself in the definition such as actors, tactics, strategies and modes of conduct of war, showing a more serious change than was known in previous periods. One of the current types of the evolving concept of war is proxy wars. This type of war has emerged as a result of powerful states intervening in the regions they want through the terrorist organizations they have chosen as their proxies. In this study, the transformation of the concept of war was first evaluated on the basis of old and new wars. Later, the PKK, which is one of the organizations used as a proxy actor in proxy wars, and its other extensions were examined.

* Sorumlu yazar / Corresponding Author.

e-posta: ayhan.toronto@gmail.com

Atif: Yılmaz, A. N. & Kariptaş, G. N. (2024). Savaşların Değişen Yüzü: Vekâlet Savaş ve PKK vd. Uzantıları, *Journal of Economics and Political Sciences*, 4(2), 90-106.

1. Giriş

Savaş kavramı, insanlık tarihinin yadsıyamayacağı en gerçek olgularından birisidir. Bu kavram, tarih boyunca dönüşümlere uğrayarak günümüze kadar farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Savaş, Uluslararası ilişkiler literatüründe Pelepones Savaşlarıyla (MÖ 431-404) tarihsel bir sürecin başlangıcı sayılmıştır. Ardından, 1648 Westphalia Antlaşması ile modern ulus devletler bağlamında ele alınmıştır. Bu antlaşma ve sonrasında meydana gelen Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş dönemi ve 1990'lı yıllardan sonra yaşanan dönem bundan önceki zihinlerde olan savaş kavramını değiştirmeye, dönüştürmeye başlamıştır. Küreselleşmenin etkileri ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi, savaş anlayışında köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu dönemin ardından, savaşın bilinen özellikleri, özellikle savaşın tanımı, aktörleri ve amacı, birçok yeni unsurun etkisiyle önemli bir dönüşüm geçirmiştir.

Savaşın tanımından aktörlerine, amaçlarından yeni taktik stratejilerine kadar görülen bir dizi köklü değişim, konuya ilişkin önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Afrika gibi birçok bölgede ciddi çatışmalar meydana gelmiştir. Bu savaşlar, eski savaşlardan farklılık gösteren bazı unsurlarıyla dikkat çekmiştir. Geleneksel savaş tanımlarının bazı yeni durumları açıklamakta yetersiz kaldığı ortaya çıkmıştır. Kaldor ve Münkler gibi isimler, "yeni savaşlar" şeklindeki bir tanımlamayla bu savaşların eski savaşlardan nasıl ayrıldığını literatüre kazandırarak açıklamışlardır (Eker, 2015: 40). Yeni nesil savaşlar kapsamı içerisinde yer alan savaş türlerinden bir tanesi de vekâlet savaşlarıdır. Vekâlet savaşları, devletlerin doğrudan birbiriyle çatışmaktan kaçınmaları durumunda karşılaşılan bir olgudur. Böylesi durumlarda devletlerin direkt biriyle çatışmaktan kaçınarak; başka devletler veya aktörler üzerinden çatışmayı devam ettirmeyi tercih etmektedirler.

Bu makalede; öncelikle savaş olgusunun kavramsal çerçevesi çizilecektir. Daha sonra Soğuk Savaş döneminde savaşın dönüşen doğası incelenecek, yeni savaşların özelliklerini eski ve yeni savaş ayrımı üzerinden ortaya konacaktır. Yeni savaşların, konvansiyonel savaşlardan farklı özellikleri irdelenerek bu kapsamda yeni savaş olgusu içerisinde yer alan vekil aktör olgusunun kavramsal incelemesi yapılacaktır. Ardından vekâlet savaşlarını merkeze alarak terör örgütlerinin vekil aktörlerle ilişkisi PKK vd. uzantıları çerçevesinde ele alınacaktır.

2. Savaş Kavramına Kısa Bir Bakış

Savaş, insanlar için ilk insan topluluklarından, ulus devletlere değin kaçamadığı bir durum olagelmıştır. Savaş durumunun bu kaçınılmazlığı içerisinde insanlar yeni yollar bulmaya çalışmıştır. Bu durumda savaşın zaman içerisinde değişmesine sebebiyet vermiştir. Tarih içerisinde değişen savaş kavramı savaş anlamayı ve onu tanımlamayı güç hale getirmiştir.

Savaş konusundaki kavramsal tartışmalar, tarih boyunca pek çok düşünür ve tarihçi tarafından ele alınmıştır. Ancak, genellikle bu tartışmaların kökeni olarak Thukydides'in "Peloponez Savaşı'nın Tarihi" adlı eseri gösterilmektedir. Kitapta, savaş ve savaş stratejisi fikirlerinin temelleri atılmıştır. Savaş konusunda akla gelen bir diğer önemli eser, Sun Tzu'nun "Savaş Sanatı" adlı kitabıdır. Bu eserde savaş sırasında sevk ve idarenin önemi üzerinde durulmaktadır. Machiavelli'nin ele aldığı *Prens*'te ise bir savaş kazanmak için en önemli hususun, orduların düzenli şekilde organize edilmesi ve etkin liderlik olduğunu vurgulamaktadır. Clausewitz, "Savaş Üzerine" adlı eserinde savaş, devletler arasındaki politik ilişkilerin diplomasinin ötesinde, diğer araçlarla sürdürülmesi olarak tanımlar (Sokullu, 2019:2).

Clausewitz savaş tıpkı bukalemuna benzetmektedir. Bukalemun nasıl girdiği ortama uyum sağlayarak yalnızca fiziksel yapısında değişime uğruyor, yapısından bir

şey kaybetmiyorsa savaşın da niteliği değişime uğrayarak yapısını kaybetmemektedir (Yalçinkaya, 2010: 14). Başka bir açıdan dünya ekonomisi temelinde açıklamalar yapan Wallerstein ise savaşı “mevcut ekonomik katılımcıların avantajına olan bir dünya pazarı oluşturmak için kapitalist dünya ekonomisinin kurumsal yapılarını belirleme mücadelesi” olarak tanımlamaktadır (Yalçinkaya, 2004: 20).

Savaş kavramı kesin sınırlarla tanımlı değildir; bu nedenle, “savaş ne değildir” perspektifiyle de değerlendirilebilir. Barışın yokluğu savaşı tanımlasa da her çatışma ve gerginlik savaş olarak nitelendirilemez. Savaş, askeri, siyasi ve hukuki boyutlarıyla ele alınmalı; bu nedenle her askeri hareket savaş sayılmamalıdır (Varlık, 2013: 117).

Cicero'nun savaşı “ tarafların kuvvet kullanarak çatışması” şeklinde tanımlaması, kavrama önemli bir derinlik kazandırır (Keskin, 1998: 68). Ancak, şiddet savaşın temel unsurlarından biri olsa da uygulanış şekli, sınırları ve meşruiyeti her dönemde tartışmalı bir konu olmuştur. Bu tartışmalar, dönemin koşulları ve yaşanan olaylara bağlı olarak şiddetin niteliğini büyük ölçüde şekillendirmektedir (Akad, 2015: 21-22).

Uluslararası hukukta savaş terimi, sadece devletler arasındaki silahlı çatışmalar için kullanılır (Keskin, 1998:65). Bu kısımda Uluslararası hukuk alanının en önemli temsilcilerinden biri olan Hugo Grotius'un savaş tanımına da değinmekte fayda vardır. Grotius, 1625 yılında yayımlanan “De jure belli ac pacis” (Savaş ve Barış Hukuku) adlı eserinde savaşı, “*uyuşmazlıklarını zorlama yollarına başvurarak çözmeye çalışanların karşılıklı durumu*” olarak tanımlamakta ve savaş ilanının bir zorunluluk olduğunu ifade etmektedir (Grotius, 1967: 17).

Ancak günümüzde, Birleşmiş Milletler Anlaşması uyarınca öz savunma hakkı veya BM Güvenlik Konseyi kararı olmaksızın kuvvet kullanımı yasaklanmış olup, bu kurallara uyulmadan yapılan savaş ilanlarının uluslararası hukuka aykırı olması

nedeniyle savaş pratiği açısından herhangi bir yarar sağlamayacağı ifade edilmektedir (Varlık, 2013: 118).

Realistlere göre, uluslararası politika genellikle devlet merkezli bir bakış açısıyla analiz edilir ve devlet dışı aktörler, devletin etkisinden türetilmiş kabul edilir. Bu nedenle, devletlerin uluslararası ilişkilerdeki etkili rolü uzun süre devam edecektir (Yalçinkaya, 2004: 18). Ancak On dokuzuncu yüzyıldan itibaren, teknolojik gelişmeler ve milliyetçiliğin etkisiyle "ulusal ordu" anlayışının benimsenmesi, savaşların sadece ordular arasında değil, halkın da dahil olduğu bir topyekün mücadeleye dönüşmesine neden olmuştur. Bu evrim, savaş alanlarındaki olayların artık toplumun geri kalanını doğrudan etkileyen bir boyut kazanmasını sağlamıştır (Yalçinkaya ve Türkeş, 2008: 59).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı, Milletler Cemiyeti'nin dünya barışını sağlama çabalarının başarısız olduğunu göstermiştir. Bu başarısızlık, barışı sürdürebilecek yeni bir yapı oluşturma gerekliliğini ortaya koymuştur (Sander, 1998: 146). Savaş devam ederken benimsenen bu görüş, 25 Nisan 1945'teki “San Francisco Antlaşması” ile hayata geçirilmiş ve kalıcı barışı sağlamayı amaçlayan teşekkül nihayetinde 24 Ekim 1945'te kurulmuştur (Sur, 2006: 167). Kuvvet kullanımının yasaklanması Birleşmiş Milletler'in (BM) kurucu belgesi olan BM Şartı ile gerçekleştirilmiş (Dabanlıoğlu Alanur, 2024: 339) ve bu sistemde “savaş” yasaklanmıştır (Varlık, 2013: 116).

BM antlaşmasında savaş kelimesine yalnızca bir kere “Giriş Notu” kısmında yer verilmiştir. Antlaşmanın 2(4)'te kuvvet kullanma ve kuvvet kullanma tehdidinde bulunma yasaklanmıştır.¹ BM antlaşmasıyla savaş terimi yerini “tehdit ve kuvvet kullanma” terimlerine bırakmıştır (Taşdemir, 2006: 253).

Kısacası, insanlık tarihi kadar eski bir olgu olan savaş kavramı, siyasi, tarihi, psikolojik, felsefi ve sosyolojik boyutlarıyla çok yönlü bir yapıya sahiptir. Bu durum, farklı disiplinlerin kendi bakış açılarına göre çeşitli tanımlar

¹ BM Anlaşmasının 2'nci maddesinin 4'üncü fıkrasında: “Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletlerin Amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidinde ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar” ifadesi yer almaktadır.

geliştirmesine yol açmış olsa da savaş kavramına duyulan terminolojik ihtiyaç ortadan kalkmamıştır (Varlık, 2013: 116).

3. Savaşın Dönüşümü

Clausewitz'e göre her dönemin kendine özgü, politik, ekonomik ve toplumsal yapıları mevcuttur. Bu yapılarda meydana gelen değişimlerde savaşın karakterine tesir etmektedir (Clausewitz, 2019: 49). Savaş çağlar geçtikçe sürekli değişen bir evrim geçirmiştir. Bu değişim hali bilimsel yazımda da kendini göstermiştir. Savaşın geçirdiği evrimsel süreci inceleyen birçok araştırma bulunmaktadır. Bu evrimsel süreçleri inceleyen araştırmacıların asıl amacı insanlık tarihi içerisinde savaş olgusunun ortaya çıkışı ve insanlık tarihi boyunca yaşadığı değişimler olmuştur (Gürcan, 2012: 74-76). Yaşanan bu evrimi; Alvin Toffler ve Heidi Toffler (1993) tarım toplumu, endüstri toplumu ve bilgi toplumu olmak üzere "dalgalara" ayırırken, Martin Van Creveld (1999) aletler çağı, makineler çağı, sistemler çağı ve otomasyon çağı olarak "çağlara", D. J. Hanle (1987) Ortaçağ, klasik erken modern, geç modern ve nükleer modern olmak üzere "dönemlere", Albay Qiao Liang ve Wang Xiangshui (1999: 2) ise "evrelere" ayırarak incelemişlerdir. Bu süreçlerin geçirdiği evrimi "nesillere" ayırarak inceleyen en derin çalışmalardan biri de Lind vd. (1989) tarafından yapılmıştır.

Savaşın tarihsel evriminde Bakır ve Tunç devirlerinin belirleyici bir rolü olmuştur. Bu dönemde maden ve alaşımların kullanılmasıyla birlikte, savaş aletlerinde de değişiklikler yaşanmıştır. Yeni silahlar arasında balta, hançer, kılıç, kask, zırh, mızrak, ok ve yay gibi savaş aletleri önemli bir yer edinmişlerdir. Kullanılan bu aletler savaşların dinamiğini değiştirmiştir. İlerleyen zamanla birlikte, aletleri kullananların akıl yürütmeleri sonucunda savaş stratejileri değişmiş ortaya yeni taktikler çıkmıştır. İlk ve Orta Çağ'da kullanılan aletler, zaman içinde daha da gelişmiştir. Özellikle Orta Çağ'da mancınının kullanılmaya başlanması, ilerleyen zamanlarda geliştirilen top, havan ve obüs gibi silahların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Uzakdoğu'da keşfedilen ve ardından ateşli silahlarda kullanılmaya

başlanan barut, savaş tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu üzerinden Avrupa'ya yayılan bu buluş, savaşların evriminde kritik bir rol oynamıştır (Bingöl, 2014: 4-5).

1453-1648 arası dönem, top ve tüfeklerde kullanılan barutun savaşlardaki belirleyici güç haline gelmesini simgelemiştir. Bu gelişme, feodal yapıların çöküşüne ve siyasi sistemdeki değişikliklerle birlikte yeni bir çağın başlamasına öncülük etmiştir. Bu dönem itibarıyla krallara bağlı paralı askerlik sistemi zayıflamaya başlamış yerine düzenli orduların ilk modelleri geliştirilmeye başlanmıştır (Eker, 2015: 35). Bu buluş, savaşların evriminde kritik bir rol oynamıştır (Bingöl, 2014: 4-5).

Tüm bu etkileşen faktörlerin kesiştiği önemli tarihsel bir aşama, ulus devletlerin doğuşunu işaret eden 1648 Westphalia Barış Antlaşmasıdır. Bu tarihten itibaren gerçekleşen çatışmalar, modern savaşlar olarak nitelendirilmektedir ve aşağıda belirtilen sınıflandırmalara ayrılır (Bingöl, 2014: 4-5).

Bu çalışmanın takip edeceği sınıflandırma William S. Lind vd. (1989: 22- 26) tarafından Marine Corps Gazette'de 1989 yılında ortaya atılan ve savaşı dönemlere ayırarak aşamalı olarak yorumlayan "Savaşın Nesilleri Yaklaşımı'dır." Lind'e göre; teknolojiye ve stratejiye meydana gelen değişimler savaşın da değişmesine yol açmaktadır. Lind'in Savaşın Nesilleri modeline göre;

- Birinci aşama ulus devlet öncesi savaşları,
- İkinci aşama, birinci nesil savaş, Klasik Savaşları (1648-1830),
- Üçüncü aşama, ikinci nesil savaş, Topyekün Endüstri Savaşları (1830-1918),
- Dördüncü aşama, üçüncü nesil savaş, Manevra Savaşları (1918-1948),
- Beşinci aşama, dördüncü nesil savaş, siyasi, sosyal, ekonomik ve askerî konuları kapsayan ağ merkezli savaşlardan oluşmaktadır (1948'den günümüze).

3.1. Birinci Nesil Savaşlar

Birinci nesil savaş, 1648'deki Westphalia Anlaşması'nın ardından başlayıp 19. yüzyıl ortalarına kadar süren dönemde, savaşın doğasında egemen olan anlayışı yansıtır (Yaşınkaya, 2019: 4). Bu savaş türü hiza ve istikamet temellidir. Birinci nesil savaş, orduların gücünü artırmak amacıyla sıra ve sütun düzenine dayalı taktiklerin, düz yivli tüfeklerin ve zorunlu askerlik sisteminin kullanıldığı bir dönem olarak tanımlanabilir (Simons, 2010: 7). Bu dönem anlatılırken geleneksel savaş yöntemine sahip ordular arasında yaşanan çatışmalar ifade edilmektedir. Birinci nesil savaşlarda vurgulanması gereken özellikler askeri kültür bağlamında bir düzen tahsis edilmesidir. Orduyu sivillerden ayıran hususların çoğu (giysi standartları, selamlaşma protokolleri, rütbe sıralaması) bu neslin göstergeleridir. Bütün bu unsurlar sağlam bir düzen kültürünün oluşmasına katkı sağlamıştır (Lind, 2004: 12-13). Bir başka özellik savaşların genellikle geniş ve düzlük alanlarda yapılmış olmasıdır (Mevlütöğlü, 2015: 6). Savaşın yapıldığı alan piyadelerin, ellerinde bulunan tüfekleriyle omuz omuza mücadele ettiği, belirli bir nizam içerisinde ve belli hatlar şeklinde savaştığı bir mekândan oluşmuştur. Teknoloji ve manevra alanının kısıtlı olduğu savaş meydanlarında topçu ve süvari birlikleri piyade birliklerine çok fazla destek sağlayamamışlardır. Bir diğer husus bu savaş türünde mevzi, manevra gibi durumlar hoş karşılanmamaktadır. Kazananın birkaç gün içinde belli olduğu bu savaşlarda ana askeri amaç her ne pahasına olursa olsun bir bölgenin kontrolü elde bulundurmasıdır (Luvaas, 1999'dan aktaran: Gürcan, 2012: 88).

3.2. İkinci Nesil Savaşlar

İkinci nesil savaş, 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başına kadar devam eden bir savaş biçimidir. Bu savaş türünde ateş ve ateş destek sistemleri etkili bir şekilde kullanılmıştır. Ateş ve harekete dayalı taktikler uygulanmıştır. Bu savaşın birinci nesil savaşlardan ayıran en temel özelliği görmeyerek yapılan atışların ön plana çıkmasıdır. "Toplar fetheder, piyadeler yerleşir" Fransız atasözü, bu savaş tarzını

etkili bir şekilde ifade etmektedir. İkinci nesil savaşta her ne kadar düşünceler ve stratejiler önemli görülse de asıl etkili olan durum teknolojide yaşanan gelişmeler olmuştur (Lind vd., 1989: 23). Bu savaşla beraber, endüstri ve teknolojideki ilerlemelerle makineli tüfeklerin ve topçuların yetenekleri artmıştır. Bununla beraber deniz yolu ve demiryolu ulaşım fırsatlarının artmasıyla kuvvet kaydırma fırsatlarının da ele geçtiği görülmüştür (Lind, 2004: 13-14).

Sanayi Devrimi'nin getirdiği yenilikler ve teknolojik ilerlemelerin savaş alanına taşınması, savaşın yapısında köklü dönüşümlere yol açmıştır. Bu süreçte, görerek ateş gücünü artıran makineli tüfeklerin ve görmeyerek ancak etkili atışlarıyla tahrip gücü yükselen topçu birliklerinin önemi artmıştır. Ayrıca, savaşın çok boyutlu doğası yalnızca piyade, topçu ve süvari gibi muharip unsurların değil, lojistik, bakım ve personel desteği gibi yardımcı sınıfların da zorunlu hale gelmesini sağlamıştır. 1850'lerde demiryolu taşımacılığının gelişmesi, büyük birliklerin hızlı ve etkili bir şekilde yer değiştirmesine olanak tanımış, böylece stratejik manevra yeteneği güçlenmiştir. Telgrafın savaş alanında kullanılmaya başlanması ise iletişimde hız ve güvenilirliği artırarak komuta ve kontrol süreçlerini daha etkin hale getirmiştir (Gürcan, 2012: 88).

Birinci Dünya Savaşı, ikinci nesil savaşın doruk noktasını oluşturarak tüm muharebelerin temel karakteristiğini belirleyen bir döneme işaret etmiştir. Bu dönemde çatışan güçlerin stratejileri, genellikle sivillerin uzağında, tahkimatlarla güçlendirilmiş statik mevzilerde gerçekleştirilen yoğun topçu ve makineli tüfek ateşiyle şekillenmiştir. Buradaki ana fark, manevranın yerini savunmaya bırakması ve taarruzların yerini savunma stratejilerinin almasıdır. Savaşın temel amacı, cephe hattındaki düşman unsurlarının fiziksel olarak yok edilmesi üzerine odaklanmış ve bu da çatışmaların doğasını, yoğun ateş gücü ve siper savaşlarıyla belirlemiştir (Gürcan, 2012: 89).

3.3. Üçüncü Nesil Savaşlar

Almanlar, Birinci Dünya Savaşı'ndaki sanayi üslerindeki zayıflık ve ekonomide yaşadıkları zor durumlardan dolayı yeni taktikler geliştirdiler. Manevra savaşı olarak da tanımlanan üçüncü nesil savaşı, Alman ordusunun Birinci Dünya Savaşı esnasında geliştirdiği doğrusal olmayan ilk taktikler kullanılarak pratik edilmiştir. Bu taktiklere “yıldırım savaşı” denilmektedir. Bu taktiğin temel stratejisi, bir savunma hattı kurmak ve sadece onu tutmaya çalışmak yerine, düşmanı içeri doğru çekmek ve ardından düşmanın etrafını sararak kontrol altına almaktır. Düşmanın arkasına derinlemesine nüfuz ederek ve yan saldırılarla desteklenen bir taktikle gerçekleştirilen bu strateji, düşmanın lojistik destek yollarını kesmeyi amaçlar. Bu durum, düşmanı dış yardımlardan mahrum bırakır ve nihayetinde teslim olmaya zorlanmasına yol açar (Lind, 2004: 13).

Üçüncü nesil savaş, manevra yerine yıpratma çatışması kullanmayan ve doğrusal olmayan taktikler uygulayan ilk savaş türüdür. Bu tür çatışmalarda savunma derinlemesine yapılır ve küçük birimler, yerinde durumlara göre büyük bir esneklikle kararlar alabilir (Neculcea, 2020: 313).

Üçüncü Nesil Savaş doktrininde, daha esnek ve çevik bir yaklaşım benimsenir. Askerler, önceden belirlenmiş bir süreç veya yöntemle sınırlanmaz; duruma göre kararlar alır ve en uygun sonucu elde etmek için gereken şekilde hareket ederler. Bu yaklaşımda, inisiyatif, itaatten daha önemlidir (Lind, 2004: 13).

Bu dönemde, tanklar etkili bir silah gücü olarak savaş meydanlarında yer almaya başlamıştır. Tankın manevra kabiliyeti ve yüksek ateş gücü, özellikle önemli bir etki yaratmıştır. Ayrıca, denizaltı ve torpido teknolojilerindeki ilerlemeler, uçak gemilerinin ortaya çıkışı, savaş uçaklarının menzil ve özelliklerindeki artış, deniz ve hava manevra taktiklerinin geliştirilmesi gibi faktörler, savaş alanlarının boyutunu hem daha derinleştirmiş hem de daha genişletmiştir. Bu dönüşümün en belirgin örneği olarak İkinci Dünya Savaşı gösterilmektedir (Lind, 2004:13).

3.4. Dördüncü Nesil Savaşlar

Dördüncü nesil savaş modern savaşın evrimi ile 1980'lerin sonunda ortaya çıkmıştır. Dördüncü nesil savaşta hedef, zaman, alan ve saldırının doğası hakkında kimsenin aşına olmadığı terörist saldırıları ve beklenmedik saldırıların gerçekleştiği bir savaş kavramı mevcuttur (Lind, 2014: 12).

Bu tür savaşlarda, asker ve sivil ayrımı, savaş alanı ile güvenli bölge sınırları ve savaş ile barış durumu net bir şekilde tanımlanamaz. Bu belirsizlik, geçişken alanların oluşmasına neden olur. Bu alanlarda, bireylerin asker ya da sivil olduğu, bölgelerin çatışma ya da güvenlik alanı sayıldığı ve olayların savaş ya da barış olarak değerlendirildiği durumlar kesin bir şekilde ifade edilemez (Toptaş, 2015:10).

Dördüncü nesil savaş, düzenliliğe sahip olmayan ve yapısı itibarıyla “gayrinizami” bir mevcudiyet arz eden bir savaştır (Toptaş, 2015: 10). Bu bağlamda, konunun daha iyi kavranabilmesi için gayrinizami savaş kavramına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Gayrinizami harp, genel anlamıyla, iki veya daha fazla devletin orduları arasında meydana gelen, düzenli muharebeler dışında gerçekleşen ve politik hedeflere ulaşmak amacıyla yapılan silahlı çatışmalar ya da kuvvet kullanımınıdır (Özdemir, 2021). Gayrinizami savaş terimi, geleneksel askeri güçlerin doğrudan karşı karşıya gelmediği, farklı şekillerde ortaya çıkan çatışmaları tanımlar. “Gayrinizami” savaş terimi, düşmanların yerel halk üzerinde kontrol sağlamak amacıyla gerilla savaşı, terör saldırıları, yıkım ve isyan gibi geleneksel olmayan yöntemler kullandığı, klasik savaş biçimlerinden sapmayı ifade eder. Bu tür faaliyetler, yerel ve devlet dışı aktörler (isyancılar) tarafından yönlendirilen askeri, siyasi, psikolojik ve ekonomik boyutlara sahip olup, genellikle düzensiz aktiviteler olarak gerçekleştirilir (Hrnčiar, 2017: 151).

Bu noktada vurgulanması gereken bir diğer önemli husus, gerilla savaşı, gayrinizami savaş ve düşük yoğunluklu çatışma kavramlarının sıklıkla birbirinin yerine kullanılmasıdır. Bu bağlamda, söz konusu

kavramlar arasında belirgin farkların bulunmadığı söylenebilir.

Düşük yoğunluklu çatışma, genellikle karşı devletler ya da gruplar arasında siyasal ve askeri bir çatışma biçimidir. Bu çatışmalar, genel savaşlardan daha düşük yoğunluklu olup, rutin barışçıl rekabetin üzerinde yer alır ve çoğunlukla farklı ilkeler ve ideolojiler arasındaki uzun süreli mücadeleleri barındırır (Headquarters Department of the Army, 1992: 1-1).

Yabancı kaynaklarda, “gayrinizami harp” terimi yerine daha yaygın olarak “gerilla harbi” kullanılmaktadır. Gerilla harbi, aslında bir savaş stratejisi olarak tanımlanabilir. Fakat, gerilla harekâtı ve gerilla kuvvetleri, gayrinizami savaşın yalnızca bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Taşdeler, 2009’dan aktaran: Varlık, 2013:124).

Bütün bunlar ışığında Gayrinizami Savaş, tarihsel olarak güçlü devletlerin zayıf yerel gruplara karşı uyguladığı bir yöntem olarak ortaya çıkmışken, günümüzde düşük yoğunluklu çatışma adı altında daha geniş bir yayılma göstermektedir. Bu tür çatışmalar, dünyanın birçok bölgesinde silahlı mücadelelerde görülmektedir. Devletler, sınır ötesi operasyonlarını gerçekleştirirken yerel Gayrinizami Savaş unsurlarını kullanmakta, aynı zamanda uluslararası çatışmalar da üçüncü ülkelerin sınırları içinde, yerel grupların desteğiyle vekâlet savaşları şeklinde sürdürülmektedir (Gülşen, 2019: 100).

Dördüncü nesil savaş, yukarıda belirtilen diğer üç savaş türünden farklıdır. Çünkü bu savaş, yalnızca teknikler ve fikirlerdeki değişikliklerle kalmaz; aynı zamanda savaş taktikleri ve düşman hedeflerinde de köklü bir dönüşüm yaratır (Tahir ve Ejaz, 2018: 45).

Dördüncü Nesil Savaş, geleneksel savaş anlayışından farklı olarak, düşmanı yalnızca askeri güçle yenmeyi değil, toplumlarını, kültürel yapılarındaki zayıf noktaları ve destek ağlarını hedef alarak onları içten zayıflatmayı amaçlar. Bu strateji, düşmanın moralini ve içsel dayanıklılığını sarsarak, toplumun dış tehditlere karşı gösterdiği direncini büyük ölçüde azaltmayı hedefler (Tahir ve Ejaz, 2018: 45). Bu savaş türüne

dair bir diğer önemli husus cephe kavramının artık mekânsal bir olgudan çıkıp siber dünyanın önemli bir savaş cephesi durumuna gelmesidir. 21. yüzyılda, dördüncü nesil savaş örgütleri, küresel haber servisleri ve dijital platformlar aracılığıyla mesajlarını etkili bir şekilde yaymakta, aynı zamanda yeni bilgi teknolojileri kullanarak birbirleriyle iletişim kurarak, uygulamalarını ve stratejilerini sürekli gözden geçirmektedirler (Hammes, 2004: 140). Böylelikle yeni nesil savaş için bilişim altyapılarında zarar verici sabotajlarla düşman gücü itibarsızlaştırmak, istihbarat toplamak amacı ile gizli sızmalar yaparak siber saldırılar yürütmek önemli hususlar olmuştur (Gürcan, 2012: 107).

Dördüncü nesil savaşların geleneksel savaşlardan bir diğer farkı yapılan zafer tanımıdır. Geleneksel savaşlarda zafer tanımı öldürülen veya teslim olan düşman sayısının belirlenip, tahrip edilen donanım veya ele geçirilen bölge alanı (Gürcan, 2012: 109-110) olarak ifade edilmektedir. Dördüncü nesil savaşta nihai hedef düşmanın iradesini kırmak gibi soyut ve ölçülmesi zor bir alana kaydığı için zafer tanımının yapılması zordur (Javachandran, 2009: 176-177). Nitekim ABD’nin Irak savaşını kazanıp kazamadığına dair yapılan tartışmalar bu konuya örnek olarak verilebilir (Gürcan, 2012: 109-110).

Savaş alanındaki teknolojik gelişmeler, devletler arası çatışmaların önceki yıllara kıyasla çok daha tehlikeli hale gelmesine yol açmıştır. Her iki kutupta da bulunan nükleer güç, olası bir savaşta kullanılacak olursa, kazananın olmayacağı ve tüm dünya milletlerinin yok olacağı gerçeği, ülkelerin birbirlerine karşı saldırmasını engelleyen en büyük faktördür. Tüm bunlar nükleer silahların varlığı ve caydırıcılığı savaşların sona erdiği anlamına gelmemektedir. Yoğunluğunun düşük olup şiddet oranının oldukça fazla olduğu eski yöntemlerle beraber yeni yöntemlerin de kullanıldığı savaşlar devam etmiştir. Bu çatışmalar belirli miktarda askeri güce sahip olup sınırlı kapsamda yürütülmektedir. Dolaylı çatışma denilen bu yöntemlerde taraflar doğrudan karşı karşıya gelmeyerek başka grupları destekleyebilmektedirler. Uluslararası terörizm burada düşük yoğunluklu çatışma

yöntemi olarak kullanılmaktadır. Bu çatışmaların diğer önemli hususu taraflar arasında bulunan güç dengesizliği sorunudur. Bu duruma örnek olarak 1991 yılında yaşanmış olan Körfez Savaşı verilmektedir. Zira bu savaşta Soğuk Savaştan galibiyetle çıkmış bir ABD ve görece ondan çok daha zayıf konumda olan Irak karşı karşıya gelmiştir (Özdemir, 2002: 57; Kibaroglu, 2002: 32).

Yaşanan bu gelişmelerin ardından, askeri güç karşılaştırmasında, zayıf olan taraf, güçlüyle arasındaki caydırıcı özelliği bulunan güç dengesizliğini en aza indirerek mücadeleyi sürdürmeye çalışmaktadır. Güçleri birbirine yakın olan taraflar ise düşük yoğunluklu çatışmaları tercih etmektedirler. Bu tercihin sebebi çatışmanın düzeyini ordular arasında sıcak bir savaş haline getirmeden devam ettirmektir (Özdemir, 2002: 159).

4. Vekâlet Savaş örneği olarak PKK vd. Uzantıları

Tüm dünya genelinde küreselleşmenin etkisiyle soğuk savaşın sona ermesini izleyen süreçte daimî barışın sağlanıp, kapitalist düzenin yayılacağı ve savaşların sona ereceği düşüncesi akamete uğramıştır. Bu dönemden sonra devletlerarası savaşlar sona ererek, savaş olgusunda büyük değişimler gözlemlenmiştir. Değişim kendisini savaşın tanımında, aktörlerinde, yürütülüş biçimlerinde açık bir şekilde göstermiştir. Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ve Afrika'da yaşanan çatışmalar savaşın yapısının, araçlarının ve taraflarının savaşın eski tanımlamalarından farklı olduğunu göstermiştir. Bütün bu nedenler yeni bir tanımlama yapılmasına olan gerekliliği ortaya koymuştur (Münkler, 2010: 190).

Savaş olgusuna yeni bir adlandırma getirmek amacıyla; Mary Kaldor (1999) "Yeni Savaş", Chris Hables Gray (1997) "Postmodern Savaş", Edward E. Rice (1990) "Üçüncü Tip Savaş", William S. Lind (1989) ise "Dördüncü Nesil Savaş" ifadeleriyle tanımlamalar yapmıştır.

Kaldor'a göre, yeni savaşlar eski savaşlardan farklı olarak, aktörler, hedefler, yöntemler ve finansal yapılar gibi dört ana başlık altında incelenmektedir (Kaldor, 2013: 2-3).

İlk olarak aktörlerin farkları incelendiğinde, Kaldor yeni savaşları, devletin ve devlet olmayan birimlerin ağları arasında gerçekleşmekte olan savaşlar şeklinde ifade etmektedir. Karmaşık örgütlerin yürüttüğü karmaşık bir yapıya sahip olan bu savaşlar yasal veya yasadışı eylemlerdir. Bu savaşın aktörleri dini ve etnik gruplar, büyük şirketler, uluslararası aktörler ve paralı askerler olarak sıralanabilmektedir. Eski savaşlara bakıldığında ise aktörler devletlerin düzenli orduları arasında cereyan etmektedir. İkinci fark, hedefler arasındadır. Yeni savaşlarda mücadele dini ve etnik gibi kimlik olgusu için gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle teşkilatlanma ilkesi ortak etnik ya da dini aidiyet temeli üzerine inşa edilmekte ve savaş siyasi seferberlik aracı olarak kullanılmaktadır. Eski savaşlarda ise jeopolitik çıkar ve ideolojiler amacıyla savaşılmaktadır. Üçüncü farklılık unsuru yöntem konusundadır. Yeni savaşlarda öncelikli olan nüfuz ve politik araçların ele geçirilmesidir. Ender olarak toprak kontrolü ele geçirilmeye çalışılır. Eski savaşlarda ise yöntem olarak belirleyici olan durum karşı karşıya gelmektir. Dördüncü fark finansal biçimlerin farklılığıdır. Elmas, uyuşturucu, insan kaçakçılığı, adam kaçırma, diaspora desteği gibi yollarla yeni savaşlar finans edilirken, eski savaş tarzında, vergilendirme veya dış devletler tarafından finanse edilmektedir (Kaldor, 2013: 2-3).

Yeni savaşların özelliklerini daha iyi kavramak için aşağıdaki maddelere bakılabilir (Karabulut, 2017: 121).

- Devletlerarasında olmaktan daha çok iç savaş özellikleri göstermektedir
- Başarısız devletlerde ortaya çıktığı daha net görülmektedir
- Siyasi ideolojilerden ziyade etnik veya dini nedenlerle ortaya çıkmaktadır.
- Siviller hedef olarak kasıtlı seçilmektedir.
- Kamu otoritesinin çöküşünün yarattığı sonuç doğrultusunda siviller askere dönüşüp çatışmanın bir tarafı haline gelmektedir (Newman, 2004'ten aktaran: Karabulut, 2017: 121).

- Şiddet hiçbir şekilde bir sınıra sahip değildir (Kalyvas, 2001'den aktaran: Karabulut, 2017:121).
- Devletlerin tekelinde yürütülen savaş dönemi sona ermiştir.
- Savaşın ve sivil ayrımı muğlak bir hale gelmiştir.
- Savaşın taraflar askerlerden ziyade savaşçılardır.
- İrrasyonalite ve barbarlık hâkimdir.
- Asimetrik savaş özellikleri baskın şekilde görülmektedir. (Terörizm ve Gerilla savaşlarının bileşkesi biçimde savaşlar meydana gelmektedir)
- Sosyal medya platformları etkili bir şekilde kullanılmaktadır.

Bir başka yazar Münkler, yeni savaşları “şiddet ekonomisi” kavramını merkeze alarak incelemiştir (Münkler, 2010: 125-162). Münkler'e göre savaş bölgelerinde aşırı bir şiddet uygulandığında soygun, yağma, haraç getirileriyle kazanılan yeraltı kaynakları gibi kıymetli mallarla ciddi bir finansal kaynak oluşturulmaktadır. Savaşların ana motivasyon kaynağı olan bu finansal kazanımlar, uluslararası şebekelerde işletilip silah ve paraya dönüştürülmektedir (Eker, 2015: 42).

Kısaca, yeni savaşların “yeni” olarak tanımlanmasında altı çizili üç önemli husus mevcuttur. Bunlardan ilki yeni savaşların modern savaşlara kıyasla daha yıkıcı ve ucuz olmasıdır İkinci husus, yeni savaşların düşük yoğunluklu “low intensity” bir yapıya sahip olmasıdır. Üçüncü husus ise yeni savaşların kendisine ait bir savaşları icra yönteminin olmasıdır (Eker, 2015: 42).

Vekâlet savaşlarında, ulusal ordular yerine veya onlarla para militer gruplar, milisler, özel askerî şirketlerin sağladığı savaşçılar ya da bazen birçok egemen devletin terörist olarak tanımladığı silahlı gruplar gibi vekil ordularının kullanılması yaygındır (Alca, 2020. 32). Bu bağlamda, makalenin ana konusu olan vekâlet savaşlar, yeni tür savaşlar içerisinde önemli bir yer edinmiş bir savaş türü olarak ele alınmakta ve bu

kavramı açıklarken PKK ve benzeri uzantılar örnek olarak gösterilmektedir.

Büyük Larousse Ansiklopedisi'ne göre, “Vekâlet” kelimesi, “bir kimsenin kendisini temsil etmesi ya da işlerini gördürmesi için başkasına verdiği yetki, bir işin idaresi ya da bir hizmetin görülmesi için iş sahibiyle vekil arasında yapılan sözleşme” olarak tanımlanırken, “vekâlet vermek” ise “bir kimseye kendi adına davranma yetkisi vermek” şeklinde açıklanmıştır (Büyük Larousse, 1986: 12133).

Klasik (Geleneksel) savaşlar “sınır/toprak savaşları”, “ihtilal/ideoloji savaşları”, “bağımsızlık savaşları”, “hegemonya savaşları”, “din/mezhep savaşları”, “veraset savaşları”, “iç savaşlar”, “ekonomik ve hukuk temelli savaşlar” olmak üzere dokuz ana başlık altında sıralanmaktadır (Varlık, 2013: 122).

Günümüzde ise siber savaşlar, hibrit savaşlar, vekâlet savaşlar gibi yeni savaş kavramları ortaya çıkmıştır.

Devletlerarasında meydana gelen savaşların ya da gelmesi muhtemel savaşların 21.yy'da ekonomik olarak ciddi zararlar doğurması ve savaş gücünü ortaya koyan devletin siyasi, sosyal, ekonomik anlamda krizler yaşanmasının sonucunda asimetrik savaş yöntemlerinin ortaya çıkması ve gelişmesi “vekâlet savaşı” olarak tanımlanmaktadır. Bu manada hegemon ve bölgesel dengeler içerisinde ulusal çıkarlarını muhafaza etmeye çalışan, bölgesel çıkarları olan ve mevcut düzeni kendine göre şekillendirmek amacıyla yürütülen savaşlara vekâlet savaşları denilmektedir (Berman ve Lake, 2019: 288-289).

Vekâlet savaşlarının ne anlama geldiğini açıklamak amacıyla geçmişte birçok çaba harcanmış olsa da bu konuda hala tanımda bazı belirsizlikler mevcuttur (Mumford, 2013a: 40). Karl Deutsch, vekâlet savaşlarını şu şekilde tanımlamıştır: “iki dış gücün, üçüncü bir ülkede, bu ülkenin silahlı gücünü ve diğer kaynaklarını, kendi çıkarları, hedefleri ve stratejileri doğrultusunda yürüttükleri uluslararası bir çatışma” (Deutsch, 1964: 102).

Vekalet savaşı, bir devletin başka bir ülkenin iç işlerine etki sağlamak amacıyla, şiddet kullanma veya tehdidi ile müdahale etmesi anlamına gelir. Bu tür müdahale, doğrudan çatışmaya katılmak yerine, müdahale eden devletin, yerel bir aktörü çatışmada ön planda tutarak, desteklemesiyle gerçekleşir. Ayrıca, müdahale eden devlet ile vekil arasındaki ilişki genellikle bir tür güç dengesi taşır; çünkü vekil, kendi bağımsız hareket etme kapasitesine sahip olmayıp, çıkarlarını müdahale eden devlete uygun şekilde yönlendirir. Ancak bu, vekilin yalnızca müdahale eden devletin çıkarlarını güttüğü anlamına gelmez. Vekil, şartlara göre, kendi hedeflerini izleme ve müdahale eden devletin desteğini kendi yararına kullanma kapasitesine sahip olabilir (Groh, 2019: 49).

Geçmişten günümüze, kendi orduyu kurmakta güçlük çeken küçük ulus-devletlerden, genişleme arzusuyla hareket eden imparatorluklara kadar pek çok devlet, paralı askerleri kullanmış; zamanla ise bu kullanım özel askeri şirketlere (ÖAŞ) doğru evrilmiştir (Öz ve Çalışkanlar, 2020: 312). Vekâlet savaşlarda, düşmanın tehlike kapasitesi ve amaçları doğrultusunda geleneksel savaşlardan farkı, önemli görülen uzun süreli siyasi uygulanabilirliklerin kısa süreli etkilerden daha önemli görülmesi, fikirlerin sürdürülebilir olması, düşman iradesinin yıpratılması ve bütün bunların savaş alanında kazanmaktan daha önemli olmasıdır. Siyasi boyutun vurgulanmasının temel nedeni, bu tür mücadelelerin siyasi ve politik bir araç olarak görülmesidir (Hammes, 2005: 6).

Dünya çok kutuplu bir sisteme doğru evrilirken bunun sonucu olarak vekâlet savaşlarının da artacağı beklenmektedir. Bu beklentinin nedeni; küreselleşme ile karşılıklı bağımlılıkların artması ve uluslararası sistemde küresel güçlerin rekabet etme potansiyellerini geliştirme mücadelesine girmeleridir (Groh, 2019: 46). Günümüzde vekâlet savaşlarının klasik savaşlar yerine tercih edilmesinin birçok nedeni bulunmaktadır. Vekâlet savaşını tercih edenlerin maliyet fayda analizi ve uluslararası normlara bağlı kalma açısından incelendiğinde son derece faydalı bir sonuçla karşılaşacakları aşikâr bir durumdur (Groh,

2019: 43). Gelişmiş ülkelerde refah seviyesinin yüksek olması, nüfusun az olması, askerliğe katılım konusunda olumsuz tutum gibi durumlar yeni savaş yöntemlerinin tercih edilmesinin en büyük etkenleridir. Bu nedenle gelişmiş ülkeler; ekonomisi zayıf, nüfus artışı yoğun, milli bütünlüğünü sağlayamamış ülkelere başka ülkelerin menfaatleri için savaşabilecek insan ve gruplar oluşturarak kendilerine sosyolojik ve ekonomik açıdan kazanım sağlamaktadır (Tör, 2020: 73).

Vekâlet savaşlarında hedefteki ülkeyi mağlup etme süreci uzun sürmektedir. Bu süreçten kazançlı çıkmak için siyasi, politik, ekonomik, sosyal ve askeri faaliyetlerde tutarlı olmak gerekmektedir. Askeri başarının değil siyasi başarının daha önemli olduğu bu savaşlarda rakibin siyasi iradesini zayıflatması için ulusal ve uluslararası örgütler, her farklı kitle için farklı mesajlar kullanmaktadır (Hammes, 2005: 1).

Vekâlet savaşlarına başvurmak, özellikle 1945 sonrası dönemde daha yaygın hale gelmiştir çünkü nükleer savaş riski, çatışmalara doğrudan müdahale etmenin olası yıkıcı etkilerini dikkate almayı zorunlu kılmıştır. Devletlerin veya grupların hayatta kalma sorunu yaşamadığı, ancak ulusal çıkarlarını veya ideolojik hedeflerini geliştirme fırsatının bulunduğu durumlarda, devletler ve alt-devlet aktörleri, istedikleri çatışma sonuçlarına ulaşabilmek için vekâlet savaşlarını bir araç olarak kullanmaya eğilimli olmuşlardır (Mumford, 2013a: 40).

Vekâlet savaşlarında devlet dışı aktörlerin küresel politikada rolü ve etkisi ortaya çıkan yeni dinamiklerle beraber artmaktadır. Bu bağlamda devlet dışı aktörler arasında yer alan terör örgütlerinin (Erol, 2007: 75-87) birbiriyle mücadelesi ve devletlere meydan okumaları söz konusudur (Erol ve Çelik, 2018: 23).

Çalışmamız açısından, devlet dışı silahlı aktörlerin ele alınması, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Devlet dışı silahlı aktörler, yeni nesil savaşlarda vekâlet savaşlarının etkisinin arttırılması için kullanılmaktadır. Bu dönemde yerel aktörler ve küçük grupların

etkinliklerinin arttırılmasına bağlı olarak dağınık ve şiddetli çatışmalar da artış göstermiştir. Bu aktörler, manevra kabiliyetleri gelişmiş ve ideolojilerden beslenerek, geniş kitleleri etkileme gücüne sahiptirler (Lind vd., 1989: 25). Devletler (büyük güçler) bu aktörlere eğitim, lojistik, silah ve para desteği gibi çeşitli alanlarda destek sağlamaktadırlar. Bunun mukabilinde devlet dışı aktörler de çatışma alanlarında bahsedilen güçlere alan açmaktadırlar (Mumford, 2013b: 12).

Türkiye'nin komşusu Suriye, uzun yıllardır süren iç savaşın etkisi altında olmuştur. Dış müdahalelerle bölgedeki istikrar bir türlü sağlanamamış, karışıklık ise giderek derinleşmiştir. Bu karmaşa, terör örgütlerine fırsat sunmuş; özellikle PKK'nın uzantıları olarak bilinen PYD ve YPG, eylemlerini yoğunlaştırmıştır. Sömürgeci güçler de bölgedeki kargaşadan yararlanarak bu örgütlere silah ve siyasi destek sağlamışlardır (Coşar, 2019: 28).

Sömürgeci güçlerin kullandığı bu vekiller kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilme yeteneğine sahip olsa da karar alırken prensiplerle uyum sağlamak zorundadırlar. Örneğin, ABD desteğini geri çekerse, PKK/PYD/YPG gibi terör örgütlerinin, Suriye, İran veya Türkiye'de varlıklarını sürdürebilmesi imkânsız hale gelir (Gök, 2021: 144).

Arap Baharı sonrasında savaşların geleneksel biçimi yerini devletler ve devlet dışı aktörler arasındaki çatışmalara bırakırken, DEAŞ ve PKK/YPG gibi grupların etki alanlarını genişletmesi ve oluşturdukları tehditler, yalnızca bölgesel değil, küresel düzeyde de uluslararası ilişkileri köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Bu grupların faaliyet gösterdiği jeopolitik alanlarda yaşanan çatışmalar, Türkiye gibi bölge ülkelerini etkileyerek, küresel terör saldırılarının şiddeti ve yönelimini değiştirmiş, DEAŞ'ın bölgesel etkisinin küresel boyuta taşınmasının yanı sıra, PYD/YPG'nin Suriye'deki konumu da yerel, bölgesel ve küresel dinamikleri etkilemiştir (Özcan, 2020: 234-235).

Bu savaşlarda yeni aktörler arasında zaman zaman devletler yer alsın da çoğunlukla devlet dışı yapılar dikkat çekmektedir. Bu

bağlamda, Kürdistan İşçi Partisi (PKK), Suriye'deki uzantısı Demokratik Birlik Partisi (PYD) ve PYD'nin silahlı kanadı Halk Savunma Birlikleri (YPG), dikkat çeken terör örgütleri arasında öne çıkmaktadır. (Erol ve Çelik, 2018: 26).

Orta Doğu Coğrafyasında, böl-parçala-yönet politikası çerçevesinde ABD, terör örgütlerini vekil olarak kullanmış Başkan Barack Obama ve Donald Trump döneminde PKK/YPG gibi terör örgütleriyle ittifaklar oluşturulmuştur (Ercan ve Ayata, 2018: 122). Bu yaklaşımın en belirgin örneklerinden biri, 2011'de başlayan Suriye çatışması olmuştur. Söz konusu çatışma, yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin hem devlet hem de devlet dışı düzeydeki katılımlarıyla şekillenmiş ve iç savaş içinde birden fazla paralel uluslararası vekâlet savaşına dönüşmüştür (Phillips ve Valbjörn, 2018: 7).

İttifakların neticesinde bölgesel çapta güç ve alan hâkimiyeti elde eden PKK/YPG gibi silahlı aktörlerin bölgesel ve küresel güvenliğe zarar vermeye başladıkları görülmüştür (Podder, 2013: 24). DEAŞ ve PKK/YPG hem etkileri altındaki bölgeler hem de bazı devletler için oluşturdukları tehditlerin büyüklüğüyle öne çıkmaktadır. Bu tür aktörlerin faaliyet gösterdikleri jeopolitik bölgeler incelendiğinde, yerel, bölgesel ve küresel dinamiklere, uluslararası güvenlik ortamına ve sosyo-politik gelişmelere doğrudan etki ettikleri görülmektedir (Özcan, 2020: 235).

ABD, Yenidünya Düzeni Projesini hayata geçirmeye çalışırken, en büyük engel olarak Türkiye, Rusya ve İran'ı karşısında bulmaktadır. Bu üç ülke, ABD'nin bölgedeki nüfuzunu kırmak ve projeyi engellemek amacıyla bir bakıma ittifak kurmuş, ABD ise Yeni Irak rejimi ile bölgedeki İran etkisinden kurtulan, Batı yanlısı Arap Şii ve Kürt Federal devleti kurmayı hedeflerken, İran'ın nükleer silah edinmesini engellemeyi ve Batı yanlısı bir rejim inşa etmeyi amaçlamaktadır (Ercan ve Ayata, 2018: 122-123). Bu bağlamda, 2012 yılında dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, HMÖ'nün terör örgütleri listesinden çıkarıldığını duyurmuş (Shane, 2012), ve ABD'nin İran karşıtı stratejisi, Haydar el-İbadi'yi desteklemeyi ve Barzani ile terör

örgütleriyle iş birliği yapmayı da içermektedir (Ercan ve Ayata, 2018: 123).

PKK/YPG gibi vekil aktörler başta Suriye olmak üzere vekâlet savaşlarında asıl aktörlerin politik amaçlarını yerine getirmek için tarihsel süreç içerisinde kullanılmıştır (Gök, 2021: 122). Bu duruma en bariz örnek, ABD'nin çeşitli bölgelerde terör örgütlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak vekâlet savaşları yürütmesidir. Bu strateji kapsamında, hedef ülkelerde terör örgütleri kurarak yönetimlerin zayıflamasına neden olmakta veya kendi kontrolündeki örgütlere karşı terörle mücadele bahanesiyle işgaller gerçekleştirmektedir (Tan, 2019). ABD'nin bu stratejisini, özellikle PKK/YPG gibi terör örgütlerini kullanarak Suriye'de uyguladığı açıkça görülmüştür.

1988'den sonra örgütün durumu incelendiğinde rejime ortak bir halden zaman içerisinde karşılıklı fayda çıkarına dayanan bir ilişkiye dönüştüğü de görülmüştür (Sarı, 2019: 108-110).

Suriye'deki vekâlet savaşının doğasını belirleyen en önemli durum Oğuz ve Çelik'e göre (2018: 45-46) DAESH terör örgütünün ortaya çıkması olmuştur. 2014 yılında DEAS, Musul'u ele geçirerek İslam Devleti hilafetini ilan ettikten sonra, radikal terörizme karşı uluslararası bir "Koalisyon Gücü" kurulmuştur. Bu dönemde, DEAS'ın Kobani'ye (Ayn el-Arab) saldırmasıyla birlikte PYD, bu tehdide karşı koymak için önemli bir yerel güç olarak ön plana çıkmıştır (Kerman ve Efeğil, 2017: 164). Peşmerge güçlerinin Kobani'ye girmesinin hemen ardından, ABD liderliğindeki IŞİD karşıtı koalisyonun temsilcileri Erbil'de bir araya gelmiştir. Toplantıya, ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Kanada ve Avustralya'nın yetkilileri katılmıştır. Görüşmelerde, özellikle petrol gibi ekonomik kaynakların kesilmesi ve savaş stratejilerinin belirlenmesi konusu ele alınmıştır (Görücü, 2024). Bu bağlamda, büyük devletlerin toplantısı, bölgedeki güç mücadelesi ve ekonomik kaynakların kontrolü gibi çıkarlar doğrultusunda şekillenen bir vekâlet savaşının yansımasıdır.

YPG bu destekler doğrultusunda Ocak 2015'te DAESH'in elinden Kobani'yi almıştır, (Kerman ve Efeğil, 2017: 164-165). İlerleyen

süreçte YPG'nin de bünyesinde yer alan Suriye Demokratik Güçleri (SDG), DAESH'in elinde bulundurduğu Rakka'ya yönelik ABD destekli bir operasyon başlatmış ve DAESH'i bahane göstererek bölgede bir askeri üs kurmuştur (Kerman ve Efeğil, 2017: 164-165). Bu durum, "iyi polis kötü polis" stratejisinin başarıyla uygulandığını ve uluslararası alanda etkili basın kuruluşlarına bir terör örgütünün olumlu bir imajla sunulup alkışlandığını ortaya koymaktadır.

ABD ile ittifakı daha da güçlendiren bir diğer gelişme, IŞİD için stratejik bir öneme sahip olan (Ayaydın, 2015) ve Kobani ile Cezire Kantonu arasında bulunan sınır kapısı Tel Abyad'ın YPG tarafından ele geçirilmesidir (BBC NEWS TÜRKÇE, 2015).

Suriye'deki bu gelişmeler küresel boyutta ABD ve İran'ı bölgesel boyutta İran, Türkiye ve İsrail'i içerisine dâhil ederek PKK/YPG gibi devlet dışı silahlı terör örgütleriyle birlikte karmaşık bir vekâlet savaşı alanına dönüştürmüştür (Seliktar ve Rezaei, 2020: 169).

ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi'ne karşı Türkiye, Rusya ve İran'ın oluşturduğu ittifak hem diplomatik alanda hem de sahada önemli bir etki yaratmaktadır. Bu üçlü ittifak, ABD'nin bölgedeki nüfuzunu zayıflatmayı ve Büyük Ortadoğu Projesi'ni engellemeyi hedeflerken, aynı zamanda bölgesel huzur ve istikrarı sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak, ABD'nin bu ittifakı hesaba katmaması, Amerikan stratejilerini tedirgin etmiş ve mevcut kazanımlarını kaybetme riskiyle karşı karşıya bırakmıştır. ABD, bu durum karşısında PYD, YPG, SDG ve PKK gibi terör örgütleriyle iş birliği yaparak, yeni dünya düzeni stratejilerini uygulamak için bu örgütlere destek sağlamıştır (Ercan ve Ayata, 2018: 126-127). Bunu gerçekleştirmek için bölgede sahip olduğu nüfuzunu sürdürmeli, küresel ve bölgesel çıkarlarını muhafaza etmeli hem Rusya ve İran gibi aktörlerin etki kapasitelerinin kırılmasını hem de İsrail'in güvenliğini sağlaması gerekmektedir. (Erol ve Çelik, 2018: 31). ABD, Suriye'deki amaçlarına ulaşabilmek için İran'ın ülkede güç kazanmasını engellemeyi, Rusya'nın Fırat'ın batısındaki etkisini sınırlamayı, PYD'yi

korumayı ve petrol bölgelerinin kontrolünü sürdürmeyi incelemiştir (Askeroğlu, 2020).

Zaman içerisinde Rusya'nın da Suriye İç savaşında etkin rol oynamasıyla beraber PKK/YPG terör örgütleri ile kendisine fayda sağlamak amacıyla ikili ilişkilerini geliştirme çabasına girmiştir (Acun ve Keskin, 2016: 13).

Bu bilgiler doğrultusunda, küresel güçlerin Orta Doğu'daki etkisi, ABD başkanlık seçimlerinin bu bölgeyi nasıl etkileyeceği başlıklı gazete haberlerinde bile açıkça görülebilmektedir (Görücü, 2024). Yıllarca vekâlet savaşı laboratuvarına dönüşen Suriye, bu duruma en belirgin örneklerden birine dönüşmüştür (Diler, 2024).

Büyük güçlerin doğrudan çatışmalardan kaçınma eğilimi, gelecekte çıkar çatışmalarının yoğun olduğu bölgelerde vekâlet savaşlarının giderek yaygınlaşacağına işaret etmektedir. Günümüzdeki vekâlet savaşı dinamikleri, gelecekte çatışmaların doğasını şekillendiren başlıca unsurlar arasında yer alacaktır. Mumford (2013a), savaşın doğasındaki değişimi ve vekâlet savaşlarının artışı dört farklı boyut üzerinden ele almaktadır. Bu dönüşümlerin devletleri vekâlet stratejilerini daha sık kullanmaya yöneltebileceğini savunmaktadır. Bu değişimlerden ilki, Batı'da küresel durgunluk süreciyle birlikte geniş çaplı karşı isyan operasyonlarına yönelik kamuoyu ve siyasi desteğin azalmasıdır. İkincisi, Özel Askeri Şirketlerin savaş alanında giderek daha etkili bir rol üstlenmesidir. Üçüncüsü, siber uzayın dolaylı savaş yürütmek için daha yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmasıdır. Son olarak, Çin'in süper güç olarak yükselişi, bu değişimlerin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Vekâlet savaşlarının dönüşümünü şu şekilde özetlemek mümkündür: Soğuk Savaş sırasında, ABD ile SSCB'nin üçüncü ülkelerdeki güç mücadelesini ifade eden vekâlet savaşı, Soğuk Savaş sonrasında yerel aktörler aracılığıyla düşmanla mücadeleye dönüşmüştür. Yerel güçler arasındaki çatışmalar devam ederken, dış destekçiler sadece gerektiğinde devreye girer. Bu bağlamda, vekâlet savaşlarını dış aktörler, yerel güçler ve bu ikisi arasındaki iş birliği ile karşılıklı çıkarların birleşimi olarak

tanımlamak mümkündür. Bu unsurlar, vekâlet savaşlarının çeşitli şekillerde karşımıza çıkmasına neden olmaktadır (Kurt, 2019: 311).

Sonuç

Savaşlar, ilkel dönemlerden günümüze kadar, insanlar ve devletler arasındaki çıkar çatışmalarının fiziksel çatışmalara dönüşmesini temsil etmektedir. Modern silahların icadına kadar, savaşlar genellikle insan gücüne dayalı olup, taraflar çoğunlukla basit silahlarla donanmış insanlardan oluşmuştur.

Savaş ve çatışmanın yapısının değişmesi barutun icadıyla gerçekleşmiştir. Ateşli silahların ve topların savaş alanlarında görülmeye başlamasından sonra teknolojinin de gelişmesiyle beraber savaşların sınıflandırılması araştırmacılar tarafından silah sistemleri üzerinden yapılmıştır. Tarihin her dönemde bir evrim süreci geçiren savaş kavramının yapısı; aktörleri, boyutu yöntemi ve etkisi değişerek gittikçe karmaşık bir hâl almıştır. Bu durum savaş tanımının eski kalıbından çıkarak yeni bir kalıba bürünme ihtiyacını doğurmuştur. Soğuk savaş sonrası dönemde alışılmadık çatışmaları açıklayabilme isteği, yeni nesil savaş yaklaşımlarını savaş çalışmaları literatürüne dâhil etmeye isteklendirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında savaş olgusu sürekli bir evrim geçirerek, yeni bir savaş biçimi olan vekâlet savaşlarıyla karşılaşmıştır.

Bu şekilde, başlangıçta daha çok Soğuk Savaş dönemi sırasında ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki dolaylı çatışmalarla bağlantılı olan "vekâlet savaşı", günümüz çatışmalarını açıklamak amacıyla araştırmacıların yeniden dikkatini çekmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde savaşlarda gözlemlenen gelişmeler, terör örgütlerinin vekil aktörler olarak rol üstlenmesiyle, konvansiyonel savaşların yerini vekâlet savaşlarına bıraktığını ortaya koymaktadır. Bu da uluslararası düzeyde yeni stratejik yaklaşımların geliştirilmesini zorunlu kılmıştır.

Dönüşüm ve değişim hareketlerinin yaşandığı bu süreçte terör örgütleri de kendilerini

birden fazla coğrafyalarda göstermeye başlamıştır. Dünyanın uzak bölgelerinde yer alan devletler yaşayacakları ekonomik sıkıntıyla baş edemeyecekleri için istedikleri bölgelere müdahale etmek ve yönetmek için terör örgütlerinin vekilliğine başvurmuşlardır.

Günümüzde terör örgütleri için devletlerin “vekili” niteliğine sahip olabilmek bir varlık meselesi haline gelmiştir. Terör örgütleri, varlıklarını sürdürebilmek için hem ulusal hem de uluslararası alanda etkinliklerde bulunarak ihtiyaç duydukları desteği sağlamaya çabalamaktadır. Bu desteği terör örgütleri farklı coğrafyalarda bir ya da birden fazla devletin vekili olarak sağlamaya çalışmaktadır. Bahsi geçen bu vekil terör örgütlerinden biri de PKK/YPG'dir.

Belirli bir ülkeyle sınırlandırılmayan vekiller faaliyetlerine devam ettirmelerini ancak bir destek sağlayarak devam ettirebilmektedir. PKK terör örgütünün Suriye Arap Cumhuriyeti tarafından uzun yıllar desteklenmesi bu konuya örnek olarak gösterilebilmektedir.

Büyük güçlerin vekilleri olarak hareket eden terör örgütleri, vekâlet savaşları çerçevesinde, kendi amaçlarını hayata geçirmek ve meşru bir kimlik kazanmak için çaba sarf etmektedirler. Bu konuya örnek olarak da günümüzde ABD'nin taşeronluğunda PKK/YPG terör örgütünün, DEAŞ'a karşı yürüttüğü sözde mücadele üzerinden, bu devlete harekât alanı açarak kendisini dünya kamuoyuna meşru bir milis gücü veya özgürlük savaşçıları gibi tanıtmayı amaçlaması verilebilmektedir.

Savaş yöntemlerinin evrimi, PKK/YPG gibi terör örgütlerinin vekil aktörler olarak rol almasına olanak tanımış; bu örgütler ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli dış bağlantılardan faydalanarak varlıklarını sürdürmüş ve özellikle ABD ve Avrupa devletleriyle geliştirdikleri iş birlikleri sayesinde mevcut fırsatları kullanarak hedeflerine ulaşmayı başarmışlardır.

Çok kutuplu dünya düzenindeki güvenlik ikilemleri, devletlerin ihtiyaç duyduğu desteği sağlamak için yeni fırsatlar yaratmıştır. Ancak, bu durum uluslararası güvenlik

açısından ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Bu çalışmada, örgütlerin genellikle kapasite eksiklikleri yaşadığı ve bu eksiklikleri gidermek için vekillerle işbirliği yaptığı savunulmuştur. Ayrıca, PKK ve benzeri uzantıları tarafından bu durumun sıkça kullanıldığı ve uluslararası güvenlik üzerinde ciddi etkiler yarattığı sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

Acun C ve Keskin B (2016) *PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD/YPG*, 7-43 Rapor (SETA Ankara).

Akad, M. T. (2015). *Tarihten Bugüne Gayrinizami Savaş*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.

Alca, D. (2020). Kim: Yeni Savaşlarda Asil Vekil Sorunu. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 19(1), 25-48.

Askeroğlu S. (27 Mart 2020). “Suriye İç Savaşının Onuncu Yılında Değişen Dengeler”. *İram*. Erişim Adresi: <https://iramcenter.org/suriye-ic-savasinin-onuncu-yilinda-degisen-dengeler-20> .

Ayaydın, E. (2015, 16 Haziran). İç Savaşın Paylaşılmayan Kapısı Tel Abyad. “Anadolu Ajansı”. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ic-savas-in-paylasilamayan-kapisi-tel-abyad/36039> .

Berman, E. & Lake, D. A. (Ed.). (2019), *Proxy Wars: Suppressing Violence Through Local Agents*, Cornell University Press.

Bingöl, O. (2014). Birinci Dünya Savaşının Muharebenin Dönüşümündeki Rolü, *Millî Güvenlik ve Askerî Bilimler Akademik Dergisi*, 1(3), 1-31.

Büyük Larousse (1986). *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*. Sözlük ve Ansiklopedisi. İstanbul: İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş.

Clausewitz, C. V. (2019). *Savaş Üzerine*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Coşar G. (2019). *PKK Terör Örgütü'nün Kuruluşu, Faaliyetleri ve Türkiye'nin Mücadele Politikaları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi.

Crevelde, M. V. (1999). *The Rise and Decline of the State*. Cambridge University Press.

Dabanlıoğlu Alanur, N. (2024). Davetle Müdahale Bağlamında Kuvvet Kullanmaya Verilen Rızanın Kuvvet Kullanma Yasağı ile Nasıl Bağdaştırılacağı Sorunsalı, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(1), 335-376.

Deutsch, K. (1964). External Involvement in Internal Wars. Ed. H. Eckstein, *Internal War: Problems and Approaches*, 100–110, New York: Free Press of Glencoe.

Diler, E. (2024, 5 Ekim). “Vekalet Savaşları”. *Takvim*. Erişim adresi: <https://www.takvim.com.tr/yazarlar/ergun-diler/vekalet-savaslari-5961373> .

Eker, S. (2015). Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 31-66.

Ercan M. & Ayata A. (2018). Değişen Uluslararası Sistemde ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği. *Akademik Bakış Dergisi* (69), 114-119.

Erol, M. S. (2007). Uluslararası İlişkiler Aktörleri Olarak Terör Örgütleri. H. Çakmak (Der.). *Terörizm içinde* (s. 73-97). Ankara: Platin Yayınları.

Erol, M. S. & Çelik, K. E. (2018). ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 14-45.

Gök, A. (2021). Suriye ve Libya'da Meydana Gelen Çatışmaların Vekâlet Savaşı Teorisi Kapsamında Karşılaştırılması. *Güvenlik Bilimleri Dergisi* 10(1), 121- 150.

Görücü, K. (14 Eylül, 2024). “ABD Başkanlık Seçimleri Türkiye'ye Nasıl Yansır”. *Sabah*. Erişim Adresi: <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/kutluhan-gorucu/2024/09/14/abd-baskanlik-secimleri-suriyeye-nasil-yansir>

Gray, C. H. (1997). *Postmodern War: The New Politics of Conflict*. New York: Guilford Press

Groh, T.L. (2019). *Proxy War: The Least Bad Option*. Stanford CA: Stanford University Press.

Grotius, H. (1967). *Savaş ve Barış Hukuku*, (Çev. Seha L. Meray). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Gülşen, K. (2019). *Paramilitarizm ve Kuvvetlerin Yerelleşmesi: Hamidiye Alayları ve Geçici Köy Koruculuğu Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

Gürcan, M. (2012). Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar. İçinde A. Sandıklı (Der.), *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*. (s. 71-123). Ankara: Bilgesam Yayınları.

Hammes T (2005). Insurgency: Modern Warfare Evolves Into A Fourth Generation, *Institute For National Strategic Studies National Defense University* No:214. 1-8.

Hammes, T. X. (2004). Colonel, US Marine Corps, *The Sling and the Stone: On War in the 21st Century*. St. Paul, MN: Zenith Press.

Hanle, D. J. (1987). *On terrorism: An Analysis of Terrorism as A Form Of Warfare*, Naval Postgraduate School, Monterey, California.

Headquarters Department of the Army. (1992). *FM 7-98 Operations*, in *Low-Intensity Conflict*. Washington DC: U.S. Army Infantry School.

Hrnčiar, M. (2017). Keystones of Irregular Warfare. N. Balcescu (Ed.), *International Conference Knowledge-Based Organization*, 23(1), (150-154) içinde. Sibiu, Romanya: https://www.researchgate.net/publication/318730674_Keystones_of_Irregular_Warfare .

Jayachandran, C. J. (2009). Evolution of War Into The Fourth Generation: A Historical Perspective. *CLAWS Journal*, 161-183.

Kaldor, M. (1999). *New and Old Wars, Organized Violence in a Global Era*. California: Stanford University Press.

Kaldor, M. (2013). In Defence of New Wars, Stability: *International Journal of Security and Development*, 2(1), 1-16.

Kalyas S. N. (2001), “New” And “Old” Civil Wars: A Valid Distinction?. *World Politics*, 54, 99-118.

Karabulut, B. (2017). Uluslararası İlişkilerde Savaş Olgusunun Yaşadığı Dönüşüm: Hibrit

Savaş ve Rusya Örneği. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 14(55), 115-130.

Kerman, İ. & Efegil, E. (2017). Terör Örgütü PKK/PYD'nin Suriye'de İzlediği İç Savaş Stratejisinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 162-198.

Keskin, F. (1998). *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Kibaroglu, M. (2002). 11 Eylül'ün Ardından Strateji, Tehdit ve Caydırıcılık, *Foreign Policy*, 12(3), 30-38.

Kurt, V. (2019). Arap İsyanları Sonrasında Ortadoğu'da Vekalet Savaşları: Yemen Örneği. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 7(1), 307-326.

Liang, Q. & Xiangsui, W. (1999). *Unrestricted Warfare*. Beijing: PLA Literature and Arts Publishing House.

Lind, W. S. (2004). Understanding Fourth Generation War. *In Military Review*, September -October, 12-16.

Lind, W. S., Nightengale, K., Schmitt, J. F., Sutton, J. W. & Wilson, G. I. (1989). The Changing Face of War: Into The Fourth Generation, *Marine Corps Gazette*, 22-26.

Luvaas, J. (1999). *Napoleon On the Art of War* New York: The Free Press.

Mevlütoglu, M. A. (2015). Geleceğin Savaşları: Yakın Gelecekte Muharebe Alanları Nasıl Şekillenecek?. Sektör Değerlendirme Raporu. *Thinktech STM Future Technology Institute*.

Mumford, A (2013b). *Proxy Warfare* (Polity Press, Cambridge).

Mumford, A. (2013a). Proxy Warfare and The Future of Conflict. *The RUSI Journal*, 158(2), 40-46.

Münkler, H. (2010). *Yeni Savaşlar*, (Çev. Z. A. Yılmaz), İstanbul: İletişim Yayınları.

Neculcea, C. A. (2020). Warfare Generations Romanian Military Thinking (Ed.), *Conventional and Unconventional in Warfare Evolution*. (310-317) içinde. Bükreş,

Romanya: https://engmr.mapn.ro/webroot/fileslib/upload/files/conferinta/2020/RMT_CONF_2020.pdf.

Newman, E. (2004). The 'New Wars' Debate: A Historical Perspective Is Needed, *Security Dialogue*, 35(2), 173-189.

Oğuz, Ş. & Çelik, K. E. (2018). Conflict in Syria: Is it a Proxy Warfare? *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 44-69.

Öz, T., & Çalışkanlar, T. M. (2020). Paralı Askerlerden Özel Askeri Şirketlere Savunma Yönetimi Teknolojileri Uygulamaları. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16(34), 309-339.

Özcan, M. (2020). Karma Güvenlik İkilemi ve Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Uluslararası Sistemdeki Rolü. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 22(2), 242-258.

Özdemir, E. (2021). 11 Eylül Terör Saldırıları Sonrası ABD Gayrinizami Harp Anlayışının Değişimi. *Güvenlik Strateji Dergisi*, 17(39), 563-601.

Özdemir, H. (2002). 11 Eylül: Post-Modern Savaşın Miladı Ya Da Dış Politika Mücadelelerinin Görünmeyen Boyutu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 57-159.

Phillips, C. & Valbjørn, M (2018). What Is in a Name?': The Role of (Different) Identities in the Multiple Proxy Wars in Syria. *Small Wars & Insurgencies*, 29(3), 414-433.

Podder, S. (2013). Non-State Armed Groups and Stability: Reconsidering Legitimacy and Inclusion. *Contemporary Security Policy*, 34 (1),16-39.

Sander O. (1998). *Siyasi Tarih II*. Ankara: İmge Kitabevi.

Sarı, B. (2019). Vekillikten Çatışmaya, Çatışmadan Ortaklığa: PKK-Suriye İlişkilerinin Değişen Karakteristiği. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(1), 107-132.

Seliktar, O. & Rezaei, F. (2020). *Iran Revolution and Proxy Wars* Springer International Publishing Palgrave Macmillan. https://eprints.lse.ac.uk/105463/1/lsevie_wofbooks_2020_06_11_book_review_iran_revolution_and_proxy.pdf.

Shane, S. (2012, 21 Eylül) "Iranian Dissidents Convince U.S. to Drop Terror Label", *NY Times*. Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2012/09/22/world/middleeast/iranian-opposition-group-mek-wins-removal-from-us-terrorist-list.html>

Simons G. (2010) Fourth Generation Warfare and The Clash of Civilizations. *Journal of Islamic Studies*, 21(1), 1-22.

Sokullu, C. E. (2019). Savaş Türleri. *Uluslararası İlişkiler Konseyi Güvenlik Yazıları Serisi*, No 22, s. 1-12. doi: 10.13140/RG.2.2.31310.41283.

Sur, M. (2006). *Uluslararası Hukukun Esasları*. İstanbul: Beta Yayınları.

Tahir, A. & Ejaz, K. (2018). Pakistan and Fourth Generation Warfare. *Journal of Politics and International studies*. 4(1), 43-56. Erişim Adresi:

[https://pu.edu.pk/images/journal/politics and International/PDF/4_v4_1_2018.pdf](https://pu.edu.pk/images/journal/politics%20and%20International/PDF/4_v4_1_2018.pdf).

Tan A (2019). ABD'nin Yeni Vekalet Savaşı Yöntemi. Erişim Adresi: <https://www.sde.org.tr/alper-tan/genel/abdnin-yeni-vekalet-savasi-yontemi-kose-yazisi-9530>.

Taşdeler, N. H. (2009). *Atatürk'ü Anma Günü Konuşması (10 Kasım 2009)*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*. Ankara: Usak Yayınları.

Tel Abyad 'YPG Güçlerinin Eline Geçti, 2015. (15 Haziran). *BBC News Türkçe*. Erişim Adresi:

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150615_akcakale_ypg_tel_abyad

Toffler, A. & Toffler H. (1993), *War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century*, Boston: Little Brown.

Toptaş, E. (2015). *Gerilla Kontrgerilla Savaşı*. (1. Baskı). Ankara: Kripto Yayınevi.

Tör, Ö. (2020). *Uluslararası Güç Mücadelesinde Evrimleşen Vekâlet Savaşları: Suriye Örneği*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Varlık, A. B. (2013). Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım. *Avrasya Terim Sözlüğü*, 1(2),114-129.

Yalçinkaya H. (2010). *Savaş: Farklı Disiplinlerde Yeni Yaklaşımlar*. (1. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Yalçinkaya, H. (2004). *Devletlerin Dış Politika Aracı Olarak Kullandığı Savaşın Soğuk Savaş Sonrası Değişimi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Yalçinkaya, H. (2019). Savaşın Değişimi ve Kuramsal Tartışmalar. *Güvenlik Yazıları Serisi*, (46), 1-8.

Yalçinkaya, H., & Türkeş, K. (2008). Yirmi Birinci Yüzyılda Çatışma Alanlarında Görülen Yeni Unsurlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 4 (7), 55-89.

Derleme Makalesi • Review Article

Liderler ve Rejimlerin Ülkelerin Dış Politika Strateji ve Pratiklerine Etkisi

The Influence of Leaders and Regimes on Countries' Foreign Policy Strategies and Practices

Murat ŞENGÖZ*

Dr., Serbest Araştırmacı, Ankara/TÜRKİYE. ORCID: 0000-0001-6597-0161

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01.10.2024

Kabul tarihi: 21.12.2024

Anahtar Kelimeler: Liderlerin Etkisi, Rejim Tipleri, İç Dinamikler, Dış Politika.

ÖZET

Bu çalışma, uluslararası ilişkilerde devletlerin dış politika davranışlarını belirlemede liderlerin ve rejimlerin etkisini ele alır. Devletlerin dış politika kararları, genellikle bu devletleri yöneten liderlerin kişisel özellikleri, psikolojik profilleri ve rejimlerin yapısal özellikleri tarafından şekillendirilir. Çalışma, liderlerin ve rejimlerin dış politika üzerindeki etkilerini, derin devlet ve iç dinamiklerin rolünü inceleyerek, mevcut uluslararası ilişkiler teorilerine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bulgular, liderlerin risk alma eğilimleri, ideolojik inançları ve psikolojik motivasyonlarının dış politika kararlarını nasıl etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, rejim tiplerinin, dış politika kararlarının şeffaflığı ve risk düzeyini nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur. Derin devlet ve iç dinamikler, devletlerin dış politika stratejilerini önemli ölçüde etkileyebilir ve bu yapıların rolü, devletlerin uluslararası ilişkilerdeki davranışlarını anlamada kritik bir öneme sahiptir. Çalışma, liderlerin psikolojik profillerinin, derin devletin rolünün ve iç dinamiklerin dış politika üzerindeki etkilerini daha derinlemesine incelemenin gerekliliğini vurgular ve uluslararası ilişkiler teorilerinin bu faktörleri daha kapsamlı bir şekilde ele alması gerektiğini belirtir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 01.10.2024

Accepted: 21.12.2024

Keywords: Influence of Leaders, Regime Types, Internal Dynamics, Foreign Policy.

ABSTRACT

This study examines the influence of leaders and regimes in shaping states' foreign policy behaviors in international relations. The foreign policy decisions of states are typically influenced by the personal characteristics, psychological profiles, and structural features of the regimes governing these states. The study aims to contribute to existing international relations theories by exploring the effects of leaders and regimes on foreign policy, considering the roles of the deep state and internal dynamics. The findings illustrate how leaders' risk-taking tendencies, ideological beliefs, and psychological motivations impact foreign policy decisions. Additionally, the study focuses on how regime types affect the transparency and risk levels of foreign policy decisions. The deep state and internal dynamics can significantly influence states' foreign policy strategies, and understanding the roles of these structures is critical for comprehending states' behaviors in international relations. The study emphasizes the need for a deeper examination of the psychological profiles of leaders, the role of the deep state, and internal dynamics on foreign policy, and

* Sorumlu yazar / Corresponding Author.

e-posta: muratsengoz74@gmail.com.

Atif: Şengöz, M. (2024). Liderler ve Rejimlerin Ülkelerin Dış Politika Strateji ve Pratiklerine Etkisi, *Journal of Economics and Political Sciences*, 4(2), 107-120

suggests that international relations theories should address these factors more comprehensively.

1. Giriş

Uluslararası ilişkiler teorileri, devletleri genellikle homojen ve rasyonel aktörler olarak ele alır. Bu yaklaşımlar, devletlerin uluslararası arenada çıkarlarını maksimize etmeye çalıştığını ve güç ile güvenlik arayışında olduğunu varsayar (Waltz, 1979). Realizm ve neorealizm teorileri, devletlerin güç arayışını ve güvenlik önceliklerini ön planda tutarak, uluslararası sistemin anarşik doğası içinde hayatta kalma mücadelesi verdiklerini savunur. Ancak, bu teoriler devletlerin iç dinamiklerini ve liderlerin, rejimlerin dış politika üzerindeki etkilerini büyük ölçüde göz ardı eder. Bu bağlamda, Christopher Hill, Valerie Hudson, Harold ve Margaret Sprout gibi önemli isimlerin çalışmaları, dış politika analizine önemli katkılarda bulunmaktadır (Hudson, 2005; Sprout ve Sprout, 1957). Bu yaklaşım, devletlerin davranışlarını sadece sistemik ve rasyonel faktörlerle açıklama eğilimindedir, liderlerin kişisel özelliklerini ve rejimlerin yapısal özelliklerini dışarıda bırakır.

Bu monolitik yaklaşım, devletleri tek tip ve homojen aktörler olarak görür, oysa pratikte devletlerin dış politika kararları, iç dinamikler ve liderlerin bireysel özellikleri tarafından şekillendirilir. Monolitik kavramı, devletleri bir bütün olarak görme eğiliminde olup, devlet içindeki farklı aktörlerin ve dinamiklerin rolünü göz ardı eder. Bu nedenle, liderlerin psikolojik profilleri ve iç politik dinamiklerinin analizi, devletlerin dış politika kararlarını daha iyi anlamak için gereklidir (Hermann, 2001a; Svobik, 2012). Monolitik yaklaşımlar, devletlerin içsel çeşitliliğini ve liderlerin kişisel etkilerini yeterince hesaba katmadığı için, dış politika yapımında gerçekçi bir anlayış sunma noktasında yetersiz kalabilir.

Uluslararası ilişkiler teorilerinde, realist ve neorealist yaklaşımlar, devletlerin uluslararası arenada güç arayışı ve güvenlik önceliklerine odaklanarak hareket ettiğini savunur. Bu yaklaşımlar, devletleri rasyonel aktörler olarak kabul eder ve uluslararası sistemin anarşik yapısı içinde hayatta kalma

mücadelesi verdiklerini öne sürer (Waltz, 1979). Realist teoriye göre, devletler güç dengesini sağlamak ve güvenliklerini garanti altına almak için ittifaklar kurar ve stratejik hamleler yaparlar (Morgenthau, 1948). Neorealizm ise, devletlerin davranışlarını uluslararası sistemin yapısal özellikleriyle açıklar ve devletlerin iç politik dinamiklerini büyük ölçüde göz ardı eder.

Öte yandan, liberalizm teorisi, devletler arası işbirliğini ve demokratik barış teorisini vurgular. Liberalizme göre, demokratik rejimler barışçıl dış politikalar izler ve uluslararası işbirliğine daha yatkındır (Doyle, 1986). Ancak, liberalizm teorisi, demokratik devletlerin içsel uyum ve işbirliği kapasitelerini değerlendirirken, liderlerin dış politika üzerindeki kişisel etkilerini yeterince göz önünde bulundurmaz (Putnam, 1988). Bu nedenle, liberalizm teorisi de monolitik bir bakış açısına sahip olabilir, çünkü devletlerin içsel çeşitliliği ve liderlerin kişisel etkileri yeterince değerlendirilmeyebilir.

Bu makalede, uluslararası ilişkilerde liderlerin ve rejimlerin rolünü ve devlet aklının nasıl bu aktörler tarafından belirlendiği incelenecektir. Liderlerin kişisel özellikleri, psikolojik profilleri ve rejimlerin yapısal özellikleri, dış politika yapımında önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, Max Weber'in karizmatik liderlik teorisi, karizmatik liderlerin dış politika kararlarında belirleyici bir rol oynayabileceğini belirtir (Weber, 1947). Ayrıca, otoriter rejimlerde dış politika kararları genellikle dar bir elit çevrenin kontrolünde olur ve bu durum, dış politika stratejilerini etkileyebilir (Geddes, 1999). Demokratik rejimlerde ise liderler, kamuoyunun ve demokratik kurumların denetimi altında hareket eder, bu da dış politika kararlarını daha şeffaf ve hesap verebilir hale getirebilir (Putnam, 1988).

Liderlerin kişisel özellikleri ve psikolojik profilleri, dış politika yapımında kritik bir rol oynar. Bu bağlamda, liderlerin risk alma eğilimleri, ideolojik inançları ve kişisel motivasyonları gibi unsurlar, dış politika

stratejilerini doğrudan etkileyebilir (Hermann, 1980; Gaddis, 2005). Aynı şekilde, rejimlerin yapısal özellikleri de devletlerin dış politika davranışlarını şekillendiren önemli bir faktördür. Demokratik, otoriter ve melez rejimlerin her biri, dış politika yapımında farklı yaklaşımlar ve stratejiler benimser.

Bu bağlamda, uluslararası ilişkilerdeki lider ve rejim etkisini derinlemesine analiz etmek, devlet davranışlarını anlamada kritik bir öneme sahiptir. Bu analiz, literatürdeki derin devlet kavramının da dahil edilmesiyle daha kapsamlı hale getirilebilir (Cohen, 2004; Rodrik, 2011). Bu analiz, devletlerin dış politika tercihlerinde liderlerin ve rejimlerin nasıl etkili olduğunu ve bu etkilerin uluslararası sistemdeki davranışlarını nasıl şekillendirdiğini anlamamıza yardımcı olacaktır. Ayrıca, liderlerin kişisel özellikleri ve rejimlerin yapısal özelliklerinin uluslararası ilişkiler teorilerine nasıl entegre edilebileceğini incelemek, bu teorilerin daha kapsamlı ve gerçekçi bir şekilde değerlendirilmesini sağlayabilir. Monolitik yaklaşımların ötesine geçerek, devletlerin içsel çeşitliliği ve liderlerin kişisel etkileri üzerinde yoğunlaşmak, uluslararası ilişkilerde daha derinlemesine bir anlayış sunacaktır. Bu çalışma, devletlerin dış politika stratejilerini ve uluslararası ilişkilerdeki rolünü daha iyi anlamak için gerekli teorik ve ampirik temeli sunacaktır.

2. Lider ve Rejim Merkezli Yaklaşımlar

Lider ve rejim merkezli yaklaşımlar, dış politika yapımında liderlerin ve rejimlerin rolünü ön plana çıkarır. Bu yaklaşımlar, devletlerin dış politika kararlarının, devletleri yöneten liderlerin kişisel özellikleri ve rejimlerin yapısal özellikleri tarafından şekillendirildiğini savunur. Karizmatik liderlerin, dış politika kararlarında belirleyici bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir (Weber, 1947). Bu liderler, kişisel karizmaları ve güçlü liderlik özellikleri sayesinde kitleleri ve elitleri etkileyebilir ve dış politika stratejilerini belirleyebilir.

Otoriter rejimlerde ise dış politika kararları genellikle dar bir elit çevrenin kontrolündedir. Bu rejimlerde liderler, kamuoyunun baskısından büyük ölçüde bağımsızdır ve dış politika kararlarını daha özgürce alabilirler

(Geddes, 1999). Otoriter liderler, dış politika kararlarında daha riskli ve saldırgan bir yaklaşım benimseyebilirler. Demokratik rejimlerde ise liderler, kamuoyunun ve demokratik kurumların denetimi altında hareket eder. Bu durum, demokratik liderlerin dış politika kararlarında daha temkinli ve hesap verebilir olmalarına yol açar (Putnam, 1988).

Liderlerin Etkisi: Liderlerin kişisel özellikleri ve psikolojik profilleri, dış politika yapımında önemli rol oynar. Hermann (1980), liderlerin kişilik özelliklerinin ve bireysel farklılıklarının, dış politika tercihlerini nasıl şekillendirdiğini incelemiştir. Liderlerin risk alma eğilimleri, ideolojik inançları ve psikolojik motivasyonları, dış politika kararlarında belirleyici olabilir (Hermann, 2001a). Tarihsel örnekler, liderlerin dış politika üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir. Winston Churchill'in kararlılığı ve liderlik özellikleri, İkinci Dünya Savaşı sırasında Britanya'nın direnişini şekillendirmiştir (Roberts, 2003). Adolf Hitler'in ideolojik takıntıları ve saldırgan dış politikası, Avrupa'yı savaşa sürüklemiştir (Kershaw, 1998). Franklin D. Roosevelt'in pragmatizmi ve diplomatik becerileri ise Amerika Birleşik Devletleri'ni küresel bir lider konumuna taşımıştır (Burns, 1956).

Rejim Tiplerinin Etkisi: Rejim tipleri, dış politika yapımında önemli farklılıklara yol açar. Demokratik rejimlerde, dış politika kararları genellikle daha şeffaf ve kamuoyunun denetimi altındadır (Russett, 1993). Demokratik liderler, seçmenlerin ve medya gibi demokratik denetim mekanizmalarının baskısı altında karar alırlar. Bu durum, demokratik rejimlerin dış politika yapımında daha temkinli ve işbirlikçi bir yaklaşım benimsemelerine yol açar (Owen, 1994). Otoriter rejimlerde ise dış politika kararları genellikle dar bir elit çevrenin kontrolündedir. Bu rejimlerde liderler, kamuoyunun baskısından büyük ölçüde bağımsızdır ve dış politika kararlarını daha özgürce alabilirler (Bueno de Mesquita vd., 2003). Bu durum, otoriter rejimlerin daha riskli ve saldırgan dış politikalar benimsemesine yol açabilir (Weeks, 2012). Melez rejimlerde ise dış politika yapımında hem demokratik hem de otoriter unsurlar bir

arada bulunur. Bu rejimlerde, dış politika kararları genellikle karmaşık ve öngörülemez olabilir (Levitsky ve Way, 2010).

3. Liderler ve Rejimlerin Dış Politika Üzerindeki Etkisi

Dış politika kararları, bir devletin uluslararası arenada nasıl hareket edeceğini belirleyen kritik süreçlerdir ve bu süreçler, devletin iç yapısından, liderlerin kişisel özelliklerinden ve rejimin doğasından büyük ölçüde etkilenir. Demokratik ve otoriter sistemlerde liderlerin ve rejimlerin dış politika üzerindeki etkisi önemli farklılıklar gösterir. Demokratik rejimlerde liderler, kamuoyu baskısı, medya etkisi ve demokratik kurumların denetimi altında karar alırken, otoriter rejimlerde liderler daha merkezî ve bağımsız bir şekilde hareket edebilirler. Bu bölümde, demokratik ve otoriter rejimlerde dış politika karar alma süreçlerinin nasıl şekillendiği ve bu süreçlerde liderlerin, kamuoyunun ve stratejik kültürün rolü incelenecektir. Bu analiz, demokratik ve otoriter sistemlerin dış politika stratejilerinin temellerini ve bu stratejilerin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Demokratik Sistemlerde Karar Alma:

Demokratik sistemlerde liderlerin ve kamuoyunun dış politika kararları üzerindeki etkisi büyüktür. Demokratik rejimlerde, dış politika kararları genellikle şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkesine göre şekillenir. Demokratik liderler, seçimler ve kamuoyu baskıları altında hareket ederler. Bu bağlamda, kamuoyu, medya ve demokratik kurumlar liderlerin karar alma süreçlerini önemli ölçüde etkiler (Fearon, 1994). Kamuoyunun ve medya organlarının etkisi, liderlerin dış politika stratejilerini daha dikkatli ve öngörülü bir şekilde belirlemelerine neden olabilir. Bu etki, demokratik devletlerin genellikle daha temkinli ve işbirlikçi dış politikalar benimsemelerine yol açar (Putnam, 1988).

Örneğin, ABD’de dış politika yapımı, Başkan’ın yetkileri ve Kongre’nin onayı arasında bir dengeye dayanır. Başkanlar, seçim kampanyalarında verdikleri sözler ve seçim dönemi vaatleri doğrultusunda hareket etmek zorundadır. Ayrıca, kamuoyu ve

medyanın baskısı, başkanların dış politika kararlarını daha dikkatli ve hesap verebilir bir şekilde almasına neden olur. Başkanların kamuoyunu bilgilendirme ve meşruiyet sağlama çabaları, dış politika stratejilerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynar.

Otoriter Sistemlerde Karar Alma: Otoriter rejimlerde ise dış politika kararları genellikle dar bir elit çevrenin kontrolündedir. Bu tür rejimlerde liderler, kamuoyunun baskısından büyük ölçüde bağımsızdırlar ve bu durum, liderlerin dış politika kararlarını daha özgürce almalarına olanak tanır (Svolik, 2012). Otoriter liderler, iç politik istikrarı sağlamak ve rejimlerinin güvenliğini korumak için daha riskli ve agresif dış politikalar benimseyebilirler. Bu durum, otoriter rejimlerin genellikle daha saldırgan ve riskli dış politikalar izlemelerine neden olabilir.

Otoriter liderler, karar alırken genellikle dar bir elit grubunun görüşlerini dikkate alır ve kamuoyunun desteğinden bağımsız hareket edebilirler. Bu, liderlerin daha cesur ve yüksek riskli dış politika stratejileri geliştirmelerine imkân tanır (Svolik, 2012). Örneğin, Vladimir Putin’in Rusya’da uyguladığı dış politika, hem iç politik denetim hem de uluslararası alandaki agresif stratejilerle belirginleşmiştir (Mankoff, 2012).

Stratejik Kültür ve Devlet Aklı: Stratejik kültür ve ulusal kimlik, devletlerin dış politika tercihlerini şekillendirir. Stratejik kültür, bir devletin tarihsel deneyimleri, coğrafi konumu ve toplumsal değerleri tarafından şekillenen dış politika yapma tarzıdır. Bu kültür, devletlerin dış politika tercihlerini belirlerken, liderlerin ideolojik perspektifleri ve kişisel inançlarıyla da etkileşim halindedir.

Stratejik kültür, devletlerin dış politikada hangi stratejileri benimsediklerini ve hangi öncelikleri öne çıkardıklarını belirler. Örneğin, Çin’in dış politikası, tarihi Çin Merkezî İmparatorluğu’nun egemenlik ve toprak bütünlüğü anlayışından etkilenirken, ABD’nin dış politikası daha çok uluslararası liderlik ve demokratik değerlerin yayılması üzerine odaklanır (Shambaugh, 2016).

4. Demokratik Kurumların ve Otokratik Rejimlerin Ülkelerin Karar Alma Refleksleri Üzerindeki Etkileri

Demokratik kurumların işleyişi ve otokratik rejimler, dış politika yapımında önemli etkiler yaratır ve bu iki yaklaşım arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Demokratik rejimlerde, dış politika kararları genellikle geniş bir kamu denetimi ve çeşitli demokratik kurumların etkisi altındadır. Demokratik kurumlar, şeffaflık, hesap verebilirlik ve kamuoyunun bilgiye erişimini garanti eder. Bu süreçte, seçimler, yasama organları, medya ve sivil toplum kuruluşları önemli rol oynar. Kamuoyu baskısı ve demokratik denetim mekanizmaları, liderlerin daha temkinli ve işbirlikçi dış politika stratejileri benimsemelerine neden olabilir (Putnam, 1988). Demokratik kurumlar dış politika yapımını şu şekilde etkiler:

Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik: Demokratik rejimlerde dış politika kararlarının şeffaflığı ve hesap verebilirliği sağlanır. Kamuoyunun ve medya organlarının kararlar üzerindeki etkisi, liderleri daha dikkatli ve hesap verebilir hareket etmeye zorlar (Russett, 1993).

İçsel Denetim Mekanizmaları: Parlamento ve diğer denetim organları, dış politika kararlarını inceleme ve denetleme yetkisine sahiptir. Bu, dış politika stratejilerinin geniş bir tartışma ve müzakere sürecinden geçmesini sağlar (Owen, 1994).

Seçmen Baskısı: Seçim dönemlerinde, kamuoyunun dış politika konusunda gösterdiği ilgi ve tepki, liderlerin karar alma süreçlerini etkileyebilir. Seçmenlerin dış politika performansı üzerindeki etkisi, liderlerin kararlarında daha dikkatli olmalarını teşvik eder.

Diğer taraftan *otokratik rejimler* ise, dış politika yapımında büyük ölçüde tek bir liderin egemen olduğu rejimlerdir. Bu tür rejimlerde, karar alma süreçlerinde liderin geniş bir özgürlüğü vardır ve genellikle kamuoyu baskısından bağımsız hareket eder. Otokratik rejimlerinin dış politika kararları genellikle liderin kişisel görüş ve hedefleri doğrultusunda şekillenir. Bu durum, bazı avantajlar ve riskler doğurur (Geddes, 1999).

Otokratik rejimlerinin dış politika üzerindeki etkileri şu şekilde sıralanabilir:

Merkezi Kontrol: Dış politika kararları, dar bir elit çevrenin yerine tek bir liderin kontrolünde şekillenir. Bu, hızlı ve kesin karar alma yeteneği sağlasa da, liderin kişisel ideolojileri ve hedefleri doğrultusunda riskli ve agresif politikalara yol açabilir (Weeks, 2012).

Kamuoyu Baskısının Azlığı: Otokratik rejimlerinde, kamuoyu baskısı ve demokratik denetim mekanizmalarının eksikliği, liderlerin daha özgür ve bazen hesap verebilirlikten uzak kararlar almasına neden olabilir. Bu durum, dış politikada daha iddialı ve riskli stratejilere yol açabilir (Bueno de Mesquita vd., 2003).

Kişisel İhtiraslar: Otokratik rejimlerinde liderlerin kişisel ihtirasları ve ideolojik takıntıları, dış politika stratejilerini önemli ölçüde etkileyebilir. Liderin kişisel motivasyonları, devletin dış politikalarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynar (Hermann, 2001a).

Bu bahiste denilebilir ki, kurumsallaşmış demokratik bir işleyişe sahip devletlerle otokratik rejimler arasında dış politika yapımında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu kapsamda demokratik sistemlerdeki denetim ve şeffaflık, dış politika kararlarını genellikle daha rasyonel, uluslararası işbirliğine açık, yapıcı, halkın menfaatlerini gözetken bir pratiğe oturtur. Bunun yanında otokratik rejimlerde ise dış politika münhasıran iç politikanın bir uzantısı veyahut algı yönetimi aracıdır. Bu sebeple demokratik olmayan rejimlerde dış politika kuşkusuz rasyonel olmak ve halkın kısa ve uzun vadeli menfaatlerini gözetmekten ziyade, ülkeyi halihazırda yönetmekte olanların kişisel vizyon ve çıkarları nispeti ve istikametinde gelişir.

5. Küresel İlişkilerde Liderlik ve Rejimlerin Dış Politika Üzerindeki Etkileri

Bu bölümde, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, Çin, Birleşik Krallık, İran ve İsrail örnekleri üzerinden liderlerin ve rejimlerin dış politika üzerindeki etkileri detaylandırılacaktır. Bu vaka analizleri,

liderlerin kişisel özelliklerinin, rejimlerin yapısal özelliklerinin ve stratejik tercihlerinin dış politika kararlarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koyarak, uluslararası ilişkilerdeki dinamikleri anlamada derinlemesine bir bakış açısı sağlar.

Amerika Birleşik Devletleri: ABD'nin dış politika yapımında başkanlık sistemi ve liderlerin kişisel etkisi belirleyici bir rol oynamaktadır. Başkanlık sisteminin getirdiği güçlü yürütme yetkisi, başkanların uluslararası ilişkilerde önemli stratejik kararlar almalarını ve ülkenin dış politika yönelimlerini şekillendirmelerini sağlar. Liderlerin kişisel inançları, ideolojik yönelimleri ve yönetim tarzları, ülkenin uluslararası stratejik hedeflerini belirlemede kritik bir etkiye sahiptir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde cumhuriyetçi ve demokrat başkanların farklı dış politika yaklaşımları, ülkenin uluslararası arenadaki stratejik yönelimlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Cumhuriyetçi başkanlar genellikle daha müdahaleci ve askeri odaklı politikaları benimserken, bu stratejiler ulusal güvenliği ve stratejik hedefleri ön planda tutar. Bu tür başkanların dış politika stratejileri, sıklıkla yüksek riskli ve güçlü askeri varlıkları içerir. Demokrat başkanlar ise genellikle daha diplomatik ve çok taraflı bir yaklaşımı tercih eder, uluslararası iş birliği ve diplomasi yoluyla sorunları çözmeye çalışırlar. Bu stratejiler, genellikle uluslararası normlar ve insan hakları gibi değerleri ön planda tutar (Daalder ve Lindsay, 2003; Ikenberry, 2009).

Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politika kararları, başkanların ideolojik yönelimleri ve ülkenin tarihsel değerleriyle şekillenir. Başkanların liderlik tarzları ve stratejik vizyonları, ülkenin uluslararası ilişkilerdeki stratejilerini belirleyerek, küresel düzeyde etkili bir rol oynamasına olanak tanır. Bu durum, hem kadim değerlerin hem de modern stratejik düşüncenin bir birleşimi olarak değerlendirilebilir. Başkanların kişisel ideolojileri ve ülkenin tarihsel değerleri, uluslararası ilişkilerdeki stratejik kararları etkileyerek, ABD'nin küresel rolünü ve etkisini yönlendirmektedir.

Rusya: Vladimir Putin'in Rusya'daki liderliği, ülkenin dış politika stratejilerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Putin'in otoriter yönetim tarzı, Rusya'nın uluslararası arenadaki davranışlarını ve stratejik tercihlerini doğrudan etkilemiştir (Mankoff, 2012). Özellikle, Putin'in Kırım'ı ilhak etmesi, Ukrayna'yı işgal girişimi, eski Sovyet coğrafyası üzerinde benimsediği egemen ve nüfuz eden güce dayalı dış politikaları ve Suriye'deki askeri müdahaleleri, Rusya'nın dış politika stratejilerinin agresif ve riskli yönlerini ortaya koymaktadır.

Putin'in dış politika kararları, büyük ölçüde kişisel görüşleri ve stratejik hedefleri tarafından şekillendirilmiştir. Otoriter yönetim biçimi, kamuoyunun ve demokratik denetim mekanizmalarının etkisinden büyük ölçüde bağımsız bir şekilde dış politika kararlarını alma yeteneği sağlar. Bu durum, Rusya'nın uluslararası ilişkilerde daha saldırgan bir tutum benimsemesine ve küresel stratejik hedeflere ulaşma çabalarına neden olmuştur. Putin'in liderliği, Rusya'nın uluslararası alandaki askeri ve diplomatik stratejilerini belirleyerek ülkenin büyük güç olma hedefini desteklemiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti: Çin'in dış politika yapımında Çin Komünist Partisi'nin yapısı ve Xi Jinping'in liderlik tarzı belirleyicidir. Xi Jinping'in liderliği altında, Çin'in dış politika stratejileri daha agresif ve geniş kapsamlı hale gelmiştir. Xi Jinping'in liderlik tarzı, Çin'in Güney Çin Denizi'nde genişleyen askeri varlığı ve bölgesel etkisini artırma stratejilerini içermektedir (Shambaugh, 2016).

Xi Jinping'in ideolojik perspektifleri ve liderlik tarzı, Çin'in dış politika stratejilerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Xi Jinping'in stratejik vizyonu, Çin'in uluslararası alandaki etkisini artırma ve bölgesel hegemonya arayışını güçlendirme amacını taşımaktadır. Çin'in dış politika kararları, Xi Jinping'in kişisel inançları, ideolojik hedefleri ve ulusal stratejik çıkarlarla uyumlu olarak şekillenmiştir. Xi Jinping'in liderliği, Çin'in uluslararası stratejik hedeflerine ulaşma çabalarını destekleyerek ülkenin küresel rolünü güçlendirmiştir.

İran: İran'ın dış politika yapımında dini liderlerin ve teokratik rejimin etkisi belirleyicidir. İran'ın dini lideri Ayetullah Ali Hamaney'in ideolojik duruşu ve teokratik rejimin yapısı, ülkenin dış politika stratejilerini derinlemesine etkilemektedir (Takeyh, 2009). İran'ın dış politikası, İslam Devrimi'nin ideallerini yayma ve Şii nüfuzunu artırma amacıyla şekillenmiştir. Bu ideolojik hedefler, İran'ın bölgedeki faaliyetlerini ve stratejik tercihlerinin temelini oluşturmaktadır. Örneğin, İran'ın Suriye'deki askeri müdahalesi, Yemen'deki Husi hareketine verdiği destek ve Lübnan'daki Hizbullah'a olan yardımları, İran'ın dış politika stratejilerinin ideolojik ve dini hedeflere dayandığını göstermektedir. Hamaney'in liderliği, İran'ın dış politikasını şekillendirirken, rejimin teokratik yapısı bu kararların uygulanmasında belirleyici bir rol oynamaktadır.

Birleşik Krallık: Birleşik Krallık, İngiltere, İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda'nın bir araya gelmesiyle oluşan bir ülke birlikteliğidir. Bu yapı, Birleşik Krallık'ın dış politika kararlarını etkileyen önemli bir faktördür çünkü her bölgenin kendi iç dinamikleri ve öncelikleri, ulusal dış politika stratejilerini şekillendirebilir. Birleşik Krallık'ın dış politikası, tarihi kolonyal mirası ve küresel bir güç olma hedefi doğrultusunda biçimlenmiştir (Dunne, 2008). Bu bakımdan Birleşik Krallık'ın dış politikası, İngiltere'nin tarihsel ve stratejik rolü ile yakından ilişkilidir. Kolonyal geçmiş, Birleşik Krallık'ın uluslararası ilişkilerdeki rolünü, geniş bir etki alanına sahip olma şeklinde şekillendirmiştir. Bu bağlamda, Birleşik Krallık'ın uluslararası stratejilerinde hem iç politika dinamikleri hem de dış politika hedefleri önemli bir rol oynamaktadır. Birleşik Krallık'ın uluslararası ilişkilerdeki etkisini genişleten bir diğer unsur ise Commonwealth'tir. Commonwealth, Birleşik Krallık'ın eski kolonilerinin ve bazı bağımsız devletlerin oluşturduğu bir uluslararası birliktir. Bu organizasyon, üye ülkeler arasında ekonomik ve kültürel ilişkileri teşvik eder ve Birleşik Krallık'ın küresel etki alanını genişletir. Bu bağlamda, Commonwealth ülkeleriyle olan ilişkiler, Birleşik Krallık'ın dış politika stratejilerini güçlendiren bir platform olarak işlev görür.

Bu izahattan mütevellit Birleşik Krallık'ın dış politika yapımında parlamenter sistemin ve başbakanın liderliğinin etkisinin önemli olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Birleşik Krallık'ın dış politika stratejileri, tarihsel olarak kolonyal miras ve küresel güç olma hedefine dayanmaktadır (Dunne, 2008). Bu bağlamda, Kralın ve istihbarat ile silahlı kuvvetlerin dış politika üzerindeki etkisi, ulusal stratejilerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kralın bu süreçteki etkisi, hem istihbarat birimlerinin hem de askeri kuvvetlerin uluslararası stratejilerin belirlenmesinde tarihsel ve ontolojik olarak kadim devlet aklını temsil etmeleri noktasında nasıl etkili olabileceğini göstermesi bakımından kayda değerdir. Bu noktada alınan dış politik konularda benimsenen müdahaleci ve kategorik ve üstüncü bir uluslararası düzeni destekleyen yaklaşımlar Birleşik Krallık'ın dış politikası, tarihsel bağları ve sahip olduğu mevcut uluslararası ilişkiler ağını yansıtmaktadır. Bu durum, Kral ile askeri ve istihbarat kurumlarının, başbakanın politikaları üzerindeki belirleyici etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

İsrail: İsrail'in dış politika yapımında, başbakanın liderliği ve koalisyon hükümetlerinin dinamikleri önemli bir rol oynamaktadır. Bu noktada Benjamin Netanyahu'nun benimsediği liderlik tarzı, İsrail'in dış politika stratejilerini büyük ölçüde etkilemektedir. Netanyahu'nun sert güvenlik politikaları ve Filistin, İran gibi bölgesel aktörlere karşı izlediği stratejiler, İsrail'in bölgesel stratejilerini belirlemiştir (Makovsky ve Ross, 2019). Netanyahu'nun ideolojik duruşu ve güvenlik öncelikleri, İsrail'in dış politika kararlarını şekillendirirken, koalisyon hükümetlerinin yapısı da bu kararların alınmasında etkili olmuştur. Netanyahu'nun liderliği, dini inanç algıları ve küresel bağlantılar gibi ezoterik faktörlerin de etkisiyle şekillenmiştir. İsrail'in dış politikası, güvenlik tehditlerine karşı sert önlemler alma, ABD ile güçlü ittifaklar kurma ve bölgesel nüfuzunu genişletme stratejileri üzerine kuruludur. Bu kapsamda, Netanyahu'nun otoriter ve ezoterik inançlara dayalı liderliği, özellikle bölgesel güvenlik kaygıları ve uluslararası stratejik ittifaklar

dikkate alındığında, stratejik hedeflerin gerçekleştirilmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Bu bahiste denilebilir ki, İsrail'in dış politika stratejileri rasyonaliteden ziyade, dini inançların ve kadim öğretilerin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bu kapsamda İsrail'in stratejik hedefleri, Eski Ahit ve dini öğretilerle uyumlu olarak apokaliptik bir yaklaşımla güvenlik tehditlerine karşı sert önlemler alma eğilimini yansıtmaktadır. Burada, "apokaliptik" terimi, Yunanca kökenli "apokalypsis" kelimesinden türemiştir ve "açığa çıkarma" veya "vahiy" anlamlarına gelir. Günümüzde ise genellikle kıyamet, dünyanın sonu ya da büyük felaketlerle ilgili durumları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu noktada, apokaliptik senaryolar, büyük yıkımlar, insanlığın yok oluşu ya da medeniyetin çöküşü gibi karanlık ve ürkütücü olayları ifade eder. Bu tür temalar genellikle edebiyat, sinema ve diğer sanat türlerinde dünyanın sonu ya da büyük bir felaketin yaşandığı durumları betimlemek için kullanılmıştır (Collins, 2000; Murphy, 2012; Friedman, 2016; Johnson, 2018; Berkowitz, 2021). Örneğin, bir "apokaliptik film" denildiğinde, bu filmde büyük bir felaketin ya da kıyamet sonrasındaki bir dünyanın anlatıldığı anlaşılır.

6. Dış Politik ve Tarih: Hanedanlıkların ve Dini Oluşumların Rolü

Uluslararası ilişkilerde devletlerin rolü, yalnızca modern yapılar ve siyasi liderlerle sınırlı değildir; tarihteki hanedanlıklar, aileler ve dini oluşumlar da devletlerin dış politika stratejilerini ve uluslararası ilişkilerdeki davranışlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Tarih boyunca, birçok devletin dış politika ve uluslararası ilişkiler stratejileri, hanedanlıkların ve kraliyet ailelerinin etkisi altında şekillenmiştir. Habsburg Hanedanlığı, bu bağlamda önemli bir örnek teşkil etmektedir. 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'nın en güçlü hanedanlarından biri olan Habsburglar, geniş bir toprak yelpazesi ve çok sayıda krallığı denetimlerinde tutmuşlardır. Habsburgların evlilik stratejileri, Avrupa'nın siyasi haritasını şekillendirmiş ve çeşitli ülkeler arasındaki güç dengelerini etkilemiştir (Kamen, 2005). Habsburglar'ın

Avrupa'daki etkisi, uluslararası ilişkilerde stratejik ittifaklar ve çatışmaların yönetiminde belirleyici bir rol oynamıştır.

İngiltere'de ise Tudor Hanedanlığı, özellikle Henry VIII ve Elizabeth I dönemlerinde, devlet politikalarının şekillenmesinde büyük bir etkiye sahipti. Tudor ailesinin uluslararası ilişkilerdeki stratejik manevraları, İngiltere'nin Avrupa'daki siyasi ve dini pozisyonunu güçlendirmiştir (Guy, 1990). Tudorlar'ın, özellikle dinî reformlar ve dış ilişkilerdeki tutumları, İngiltere'nin uluslararası konumunu önemli ölçüde etkilemiştir.

İspanya'da ise Habsburg Hanedanlığı'nın bir başka önemli temsilcisi olan İspanyol Habsburgları, özellikle Kral I. Charles ve Kral V. Philip dönemlerinde büyük bir etki sağlamıştır. İspanyol Habsburgları, İspanya'nın denizaşırı kolonilerinde ve Avrupa'daki askeri çatışmalarda büyük bir güç ve etki sağlamışlardır (Kamen, 2005). İspanyol Habsburgları'nın dış politika stratejileri, hem Avrupalı rakiplerle ilişkilerde hem de sömürgelerdeki yönetimlerde belirleyici bir rol oynamıştır.

Bu kapsamda dini oluşumlar ve tarikatlar, devletlerin dış politika stratejilerini ve uluslararası ilişkilerdeki davranışlarını da etkilemiştir. Orta çağ Avrupa'sında, Katolik Kilisesi'nin etkisi, devletlerin iç ve dış politikalarını önemli ölçüde şekillendirmiştir. Papa'nın siyasi ve dini otoritesi, birçok Avrupa devletinin dış politikalarında önemli bir rol oynamış ve devletler arası ilişkilerde dini etkiler ön plana çıkmıştır (Brown, 1989).

Örneğin, Papalık, orta çağ Avrupa'sında devletlerin dış politika stratejilerinde büyük bir etkiye sahipti. Papa'nın onayı, birçok devletin uluslararası ilişkilerdeki hareketlerini yönlendirmiştir. Bu bağlamda, Papa'nın çıkarları ve dini görüşleri, devletlerin stratejik kararlarını etkileyebilir ve Avrupa'daki güç dengesini şekillendirebilirdi.

Ayrıca, İslam dünyasında da benzer etkiler gözlemlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dini lideri olan Şeyhülislam, hem iç hem de dış politikada etkili bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerinde dini öğelerin etkisi, hem Müslüman hem de

Hristiyan ülkelerle olan ilişkilerde belirgin bir rol oynamıştır (Kuran, 2010).

Bu bahiste hanedanlıklar, kraliyet aileleri ve dini oluşumlar, devletlerin dış politika stratejilerinde ve uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır. Bu tarihsel yapılar, devletlerin stratejik kararlarını, uluslararası ittifaklarını ve güç dinamiklerini şekillendirmiştir. Bu bağlamda, uluslararası ilişkiler literatüründe devletlerin içsel dinamiklerinin ve tarihsel kökenlerinin daha geniş bir perspektiften ele alınması gerekmektedir. Bu tür tarihsel ve kültürel etmenlerin incelenmesi, devletlerin uluslararası ilişkilerdeki davranışlarını ve stratejilerini daha kapsamlı bir şekilde anlamamıza yardımcı olabilir.

7. Derin Devlet ve İç Dinamiklerin Dış Politikaya Etkisi

Derin devlet, genellikle devletin resmi yapısının ötesinde faaliyet gösteren, çoğunlukla askeri ve istihbarat bürokrasilerinden oluşan bir yapıyı ifade eder. Bu kavram, devletin karar alma süreçlerinde gizli ve etkili bir rol oynayabilir ve genellikle devletin güvenlik ve stratejik çıkarlarını korumak amacıyla faaliyet gösterir (Heper, 2007). Derin devletin etkisi, demokratik süreçlerin zayıf olduğu veya otoriter rejimlerin hâkim olduğu ülkelerde belirgin olabilir, çünkü bu tür yapılar resmi hükümetlerin ve halkın gözünden uzak bir şekilde devlet politikalarını şekillendirir (Cohen, 2004).

Bu bağlamda, Hermann (2001b) derin devlet kavramını, devletlerin stratejik karar alma süreçlerinde gizli grupların ve eski elitlerin etkisini vurgulayan bir kavram olarak ele alır ve bu yapıların karar alma süreçlerinde ne denli etkili olabileceğini belirtir. Svobik (2012) ise, otoriter rejimlerde derin devletin nasıl daha etkin bir şekilde rol oynadığını ve bu yapıların, devletlerin iç ve dış politika stratejilerinde ne derece belirleyici olduğunu incelemiştir. Bu kaynaklar, derin devletin, özellikle demokratik olmayan rejimlerde nasıl etkin bir güç odağı oluşturduğunu ve devletlerin güvenlik ve stratejik çıkarlarının korunmasında nasıl kritik bir rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Derin Devlet Olgusunun Uluslararası İlişkilere Etkisi: Derin devlet olgusu, devletlerin dış politika tercihleri ve stratejik hedefleri üzerinde belirgin bir rol oynayabilir. Derin devlet yapıları, genellikle ulusal güvenlik ve stratejik çıkarlar doğrultusunda hareket eder ve bu durum, resmi hükümet politikalarından bağımsız olarak gelişebilir (Cohen, 2004). Bu yapılar, özellikle kriz dönemlerinde veya uluslararası gerilimlerin arttığı durumlarda daha belirgin bir etki gösterebilir.

Örneğin, ABD'de, derin devlet olgusunun dış politika stratejilerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı yaygın olarak iddia edilmektedir. Bu etki, özellikle Soğuk Savaş döneminde, askeri ve istihbarat kurumlarının hükümet politikalarını belirlemede etkili olmasıyla gözlemlenmiştir (Bamford, 2001). Ayrıca, derin devlet yapılarının etkisi, genellikle resmi hükümet politikalarından bağımsız olarak şekillenen stratejik kararlarla kendini gösterebilir.

Derin devletin etkisi, otoriter rejimlerde genellikle daha belirgin olabilir. Bu rejimlerde, karar alma süreçlerinde dar bir elit çevrenin etkisi, dış politika kararlarını daha riskli veya saldırgan hale getirebilir (Özbudun, 2000). Bu bakımdan bir memlekette derin devlet yapılarının varlığı, iç ve dış politikada önemli değişikliklere neden olabilir ve bu durum, özellikle askeri darbeler ve politik istikrarsızlıklara yol açabilir.

Derin Devlet ve Liderlik: Kimi ülkelerde derin devlet mekanizması, liderlerin karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynayabilir. Bu kapsamda liderlerin kişisel özellikleri ve stratejik tercihleri, derin devletin etkisi altında şekillenebilir. Derin devlet yapıları, liderlerin dış politika tercihlerini destekleyebilir veya engelleyebilir, bu durum liderlerin dış politika stratejilerini etkileyebilir (Gürbüz, 2013).

Liderler, derin devlet yapılarının etkisi altında kalabilir ve bu durum, liderlerin iç ve dış politika kararlarında bağımsızlıklarını sınırlayabilir. Özellikle otoriter rejimlerde, liderler derin devletin gücünü dengelemek zorunda kalabilirler ve bu durum, dış politika stratejilerini etkileyebilir (Morris, 2011).

Örneğin, Vladimir Putin'in Rusya'daki otoriter yönetim tarzı, derin devletin etkisiyle şekillenmiştir ve bu durum, Rusya'nın dış politika stratejilerini belirlemede önemli bir rol oynamıştır (Mankoff, 2012).

İç Dinamikler ve Devlet Aklı: Derin devletin yanı sıra, iç dinamikler de devlet aklının şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu iç dinamikler, devletlerin dış politika kararlarını etkileyen ekonomik, sosyal ve kültürel faktörleri kapsar. Ekonomik krizler, toplumsal hareketler ve sosyal değişimler, devletlerin dış politika stratejilerini ve uluslararası ilişkilerdeki davranışlarını önemli ölçüde etkileyebilir (Walt, 1987). Örneğin, 2008 küresel ekonomik krizi, birçok ülkenin dış politika stratejilerini yeniden şekillendirmiş ve ekonomik faktörlerin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisini net bir şekilde gözler önüne sermiştir (Rodrik, 2011).

Bununla birlikte, bazı devletlerin dış politika stratejilerini etkileyen başka önemli unsurlar da bulunmaktadır. Özellikle, eskatolojik (kıyametle ilgili) ve ezoterik (sadece belirli bir gruba hitap eden gizli bilgi) düşünceler, belirli inanç gruplarının dış politika kararlarında belirleyici bir etki yaratabilir. Örneğin, İsrail'deki bazı dini gruplar ve Amerika Birleşik Devletleri'nde evangelist hareketler, Armagedon savaşı (kıyametin son savaşı) gibi eskatolojik inançları benimseyerek, Tanrı'yı savaşa zorlamak ve belirli bir dini kehanetin gerçekleşmesini sağlamak amacıyla dış politikada etkili olabilmektedir (Boyer, 1992; Weber, 2004). Bu tür inançlar, dış politika kararlarını derinlemesine etkileyerek uluslararası ilişkilerde beklenmedik sonuçlar doğurabilir. Sonuç olarak, iç dinamikler, devletlerin dış politika stratejilerini şekillendirmede çok boyutlu bir etkiye sahiptir. Ekonomik ve sosyal faktörlerin yanı sıra, dini ve ideolojik unsurların da bu süreçteki rolü göz önüne alındığında, devletlerin uluslararası ilişkilerdeki davranışlarını daha kapsamlı bir şekilde anlamak mümkün hale gelir.

8. Tartışma

Bu çalışma, liderlerin kişisel özelliklerinin ve rejim yapılarının devletlerin dış politika davranışlarını nasıl şekillendirdiğine dair

önemli bulgular sunmaktadır. Uluslararası ilişkiler teorileri genellikle devletleri rasyonel aktörler olarak ele alır ve iç dinamikleri, liderlerin kişisel özellikleri ile rejim yapılarının etkilerini göz ardı eder (Waltz, 1979). Ancak bu çalışma, liderlerin bireysel özelliklerinin ve rejim yapılarının dış politika üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde incelediği için, mevcut teorilerin eksikliklerini ortaya koymaktadır.

Liderlerin kişisel özellikleri ve psikolojik profilleri, dış politika kararlarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Hermann (1980), liderlerin kişilik özelliklerinin dış politika tercihlerini nasıl etkilediğini araştırmış, liderlerin risk alma eğilimleri, ideolojik inançları ve psikolojik motivasyonlarının dış politika kararları üzerindeki etkilerini vurgulamıştır. Örneğin, Winston Churchill'in kararlılığı ve liderlik tarzı, Britanya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki direnişini şekillendirmiştir (Roberts, 2003). Aynı şekilde, Adolf Hitler'in ideolojik ve saldırgan dış politikası, Avrupa'nın savaş ortamına sürüklenmesine neden olmuştur (Kershaw, 1998). Franklin D. Roosevelt'in pragmatizmi ve diplomatik becerileri ise Amerika Birleşik Devletleri'ni küresel bir lider konumuna getirmiştir (Burns, 1956). Ronald Reagan'ın yüksek riskli ve ideolojik dış politika stratejileri de kişisel ideolojisinin ve liderlik tarzının dış politika kararları üzerindeki etkisini göstermektedir (Gaddis, 2005).

Bu bulgular, liderlerin bireysel özelliklerinin ve psikolojik profillerinin devletlerin dış politika stratejilerini nasıl etkileyebileceğini açıkça göstermektedir. Liderlerin psikolojik profilleri, dış politika kararlarını sadece kişisel tercihlerle değil, aynı zamanda stratejik düşüncelerle de şekillendirir (Hermann, 2001a). Demokratik rejimlerde, liderlerin kamuoyunun ve demokratik denetim mekanizmalarının baskısı altında karar aldıkları görülür. Fearon (1994) bu dinamiklerin, dış politika stratejilerini nasıl şekillendirdiğini açıklar. Ancak, liderlerin kişisel profilleri ve iç politika dinamikleri, demokratik sistemlerde bile dış politika kararlarını etkileyebilir.

Benimsenen rejim tipleri de, dış politika yapımında önemli farklılıklara yol

açmaktadır. Demokratik rejimlerde, dış politika kararları genellikle daha şeffaf olup kamuoyunun ve demokratik kurumların denetimine tabidir (Russett, 1993). Demokratik liderler, seçim süreçleri ve medya gibi denetim mekanizmalarının etkisi altında kalırlar ve bu durum, dış politika kararlarını daha temkinli ve işbirlikçi bir şekilde almalarına neden olur (Owen, 1994). Ancak, bu bulgular demokratik rejimlerin bile iç dinamiklerin ve derin devletin etkilerini göz ardı edemeyeceğini göstermektedir. Örneğin, kamuoyunun baskısı, medyanın rolü ve iç politika dinamikleri, liderlerin dış politika kararlarını nasıl şekillendirdiğini etkileyebilir. Bu durum, demokratik sistemlerde bile iç dinamiklerin ve derin devlet etkisinin dış politika üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Otoriter rejimlerde ise dış politika kararları genellikle dar bir elit çevre tarafından alınır. Otoriter liderler, kamuoyunun baskısından büyük ölçüde bağımsızdır ve bu durum, dış politika kararlarında daha özgürce ve riskli yaklaşımlar benimsemelerine yol açar (Svolik, 2012). Bu tür rejimlerde, dış politika kararları genellikle dar bir elit çevrenin ve liderin kişisel vizyonunun etkisi altında şekillenmektedir. Derin devlet ve iç dinamikler, bu tür rejimlerde devletlerin dış politika stratejilerini önemli ölçüde etkileyebilir. Cohen (2004) ve Rodrik (2011) gibi araştırmalar, iç dinamikler ve derin devlet etkilerinin, mevcut uluslararası ilişkiler teorilerinin daha kapsamlı bir şekilde ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Melez rejimlerde ise, demokratik ve otoriter unsurlar bir arada bulunur, bu da dış politika kararlarını karmaşık ve öngörülemez hale getirebilir (Levitsky ve Way, 2010). Bu rejimlerde, dış politika kararları hem demokratik süreçlerin hem de otoriter uygulamaların etkisi altında şekillenir, bu da daha karmaşık ve bazen tutarsız dış politika stratejilerine yol açar.

Sonuç

Bu çalışma, devletlerin dış politika davranışlarını anlamada liderlerin ve rejimlerin etkilerinin önemini vurgulamaktadır. Mevcut uluslararası ilişkiler teorileri, genellikle devletleri rasyonel

ve sistemik aktörler ve homojen tüzel kişilikler olarak ele alır ve dış politika kararlarını, bu aktörlerin çıkarlarını maksimize etmeye yönelik rasyonel hesaplamalarına dayandırır. Ancak, bu monolitik bakış açısı, devletlerin içsel dinamiklerini, liderlerin kişisel özelliklerini ve rejimlerin yapısal özelliklerini, yani ülkede hâkim olan politik diskuru ve yerleşik algıları, ayrıca bunlar arasındaki karşılıklı bağımlılık ve çatışmaları yeterince dikkate almaz. Bu kapsamda gerçekleştirilen bu çalışmanın bulguları, liderlerin kişisel özelliklerinin, psikolojik profillerinin ve tesis edilmiş rejimlerin, bir başka ifadeyle müesses yapıların mevcudiyetlerinin, dış politika tercih ve pratikleri üzerindeki etkilerinin daha kapsamlı bir şekilde ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Nitekim, bilhassa kurumsallaşmasını tamamlayamamış ülkelerde, o ülkeleri yöneten liderlerin bireysel ve temsil ettikleri rejimlerin kendine münhasır özellikleri, pek tabî olarak bu tür ülkelerin dış politika strateji ve tercihlerini birinci derecede etkileyen ve şekillendiren bir mahiyete sahiptir. Çünkü bu tür ülkelerde, liderlerin kişisel tutum ve tavırları kadar temsil ettikleri rejim tipleri de dış politika kararlarının şeffaflığı ve risk düzeyini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu kapsamda, bilhassa karizmatik kişilik özelliklerine sahip liderler ve bu tür liderlerin sahip oldukları kişisel inanç, ideoloji, menfaat ve hırslar, kaçınılmaz olarak, kendilerinin daha az şeffaf ve hesapsız dış politika tercihlerine meyledebilmelerine sebebiyet verebilir. Diğer taraftan, karizmatik liderlikten ziyade, kurumsal devlet aygıtlarının muntazam işlediği ülkelerde ise yönetim ve idare üzerinde kamuoyunun etkisi daha fazla hissedilir ve bundan mütevellit, bu tür ülkelerde dış politika karar ve pratikleri, karizmatik liderler tarafından yönetilen ve kurumsallaşmalarını tamamlayamamış diğer ülkelere nispeten, hesap verebilirlik kıstasıyla daha şeffaf ve öngörülebilirdir.

Bu noktada ayrıca denilebilir ki, bilhassa kurumsallaşmasını tamamlayamamış ülkelerde temsil edilen karizmatik liderliğin yanında, mezkûr liderliğin bir izdüşümü olarak derin devlet ve bileşeni olan çeşitli iç dinamikler de, devletlerin dış politika

stratejilerini önemli ölçüde etkileyen faktörlerdendir ve bu hususiyetiyle bu yapıların rolü, devletlerin uluslararası ilişkilerdeki davranışlarını anlama ve kestirmede mutlaka dikkate alınması icap eden kritik bir öneme sahiptir. Nitekim bu noktada derin devlet olgusu, genellikle ülkenin realist dış politika mükellefiyetlerinden ziyade, muhafaza edilmesi gereken rejimin ve çıkarları gözetilmesi lüzum gösteren müntesiplerinin güvenlik ve stratejik menfaat ve kazanımlarını korumak amacıyla faaliyet gösterir ve bu tür yapıların iç ve dış politika üzerindeki etkileri, demokratik süreçlerin zayıf olduğu veya otoriter rejimlerin hâkim olduğu ülkelerde daha belirgindir. Bu nedenle liderlerin kişisel özellikleri ve temsil ettikleri rejimlerin yapısal özellikleri gibi dinamiklerin doğru bir biçimde anlaşılması ve kavranması, ilgili devletlerin dış politika stratejilerinin ve uluslararası ilişkilerdeki davranışlarının isabetli bir biçimde öngörülebilmesi ve kestirilebilmesi noktasında oldukça kıymetlidir. Bu nedenle, uluslararası ilişkilerde kilit birer aktör olarak devletlerin, monolitik ve müstakil bir dış politika enstrümanı olarak değil de, tüm bileşenleriyle beraber temsili bir faktörler kümesi olarak dikkate alınması ve böylece bir analize tabi tutulması çok daha yerinde olabilir.

Kaynakça

Bamford, J. (2001). *Body of secrets: Anatomy of the ultra-secret National Security Agency*. Toronto: Anchor Books.

Berkowitz, M. (2021). *The language of apocalypse: Cultural and historical perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.

Boyer, P. S. (1992). *When time shall be no more: Prophecy belief in modern American culture*. Harvard: Harvard University Press.

Brown, H. (1989). *The rise and fall of the Catholic Church: A history*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bueno de Mesquita, B., Smith, A., Siverson, R. M., & Morrow, J. D. (2003). *The logic of political survival*. Cambridge, MA: MIT Press.

Burns, J. M. (1956). *Roosevelt: The soldier of freedom (1940-1945)*. New York, NY: Harcourt Brace Jovanovich.

Cohen, R. (2004). *The state and the deep state. In Deep state: A dark side of democracy* (pp. 1-18). New York, NY: Columbia University Press.

Collins, J. J. (2000). *The apocalyptic imagination: An introduction to Jewish apocalyptic literature*. Michigan: Eerdmans Publishing.

Daalder, I., & Lindsay, J. M. (2003). *America unbound: The Bush revolution in foreign policy*. Washington, District of Columbia: Brookings Institution Press.

Doyle, M. W. (1986). Liberalism and world politics. *American Political Science Review*, 80(4), 1151-1169. <https://doi.org/10.2307/1960861>

Dunne, T. (2008). *Inventing international society: A history of the English school*. London: Palgrave Macmillan.

Fearon, J. D. (1994). Domestic political audiences and the escalation of international conflict. *The American Political Science Review*, 88(3), 577-592. <https://doi.org/10.2307/2944795>

Friedman, L. (2016). *Apocalyptic narratives in modern cinema*. Milton: Routledge.

Gaddis, J. L. (2005). *The cold war: A new history*. New York, NY: Penguin Press.

Geddes, B. (1999). What do we know about democratization after twenty years? *Annual Review of Political Science*, 2(1), 115-144. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.2.1.115>

Gürbüz, A. (2013). Derin devlet ve güvenlik politikaları. *Uluslararası Güvenlik Çalışmaları*, 14(2), 65-82.

Guy, J. (1990). *Tudor England*. Walton Street, Oxford: Oxford University Press.

Heper, M. (2007). *Türk siyasi hayatında devlet ve toplum*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Hermann, M. G. (1980). Explaining foreign policy behavior using the personal

characteristics of political leaders. *International Studies Quarterly*, 24(1), 7-46. <https://doi.org/10.2307/2600126>

Hermann, M. G. (2001a). *Assessing leadership style: A trait analysis*. In S. J. L. P. Williams & S. F. G. Williams (Eds.), *Political leadership and institutions* (pp. 17-31). Chicago: University of Chicago Press.

Hermann, M. G. (2001b). How decision units shape foreign policy: A theoretical framework. *International Studies Review*, 3(2), 47-81. <https://doi.org/10.1111/1521-9488.00235>

Hudson, V. M. (2005). *Foreign policy analysis: Actor-specific theory and the ground of human nature*. In J. A. Vasquez (Ed.), *The state of the international relations theory* (pp. 59-78). London: Routledge.

Ikenberry, G. J. (2009). *Liberal leviathan: The origins, crisis, and transformation of the American world order*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Johnson, P. (2018). *Cinematic visions of the apocalypse: From fear to fascination*. New York, NY: Palgrave Macmillan.

Kamen, H. (2005). *The Habsburg empire: A new history*. Hamburg: HarperCollins.

Kershaw, I. (1998). *Hitler: 1889-1936: Hubris*. New York, NY: W.W. Norton & Company.

Kuran, T. (2010). *The long divergence: How Islamic law held back the Middle East*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Levitsky, S., & Way, L. A. (2010). *Competitive authoritarianism: Hybrid regimes after the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.

Makovsky, D., & Ross, D. (2019). *Be strong and of good courage: How Israel's most important leaders shaped its destiny*. New York, NY: PublicAffairs Hachette Book Group

Mankoff, J. (2012). *Russian foreign policy: The return of great power politics*. Massachusetts: Rowman & Littlefield Publishers.

Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: The struggle for power and peace*. New York, NY: Alfred A. Knopf.

Morris, J. (2011). The authoritarian state: A historical perspective. *Political Science Review*, 19(3), 123-145.

Murphy, F. (2012). *The rhetoric of apocalypse: A study of narrative destruction*. Oakland, CA: University of California Press.

Owen, J. M. (1994). How liberalism produces democratic peace. *International Security*, 19(2), 87-125. <https://doi.org/10.2307/2539197>

Özbudun, E. (2000). Türkiye'de derin devletin rolü. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 35-50.

Putnam, R. D. (1988). Diplomacy and domestic politics: The logic of two-level games. *International Organization*, 42(3), 427-460. <https://doi.org/10.1017/S0020818300027697>

Roberts, A. (2003). *Napoleon and Wellington: The long duel*. Belgrade: Phoenix Press.

Rodrik, D. (2011). *The globalization paradox: Democracy and the future of the world economy*. New York City, NY: W. W. Norton & Company.

Russett, B. M. (1993). *Grasping the democratic peace: Principles for a post-Cold War world*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Shambaugh, D. (2016). *China's future*. Sausalito, California: Polipoint.

Sprout, H., & Sprout, M. (1957). The ecological perspective on human behavior. In A. L. George (Ed.), *International politics: A framework for analysis* (pp. 37-56). New York, NY: Holt, Rinehart, and Winston.

Svolik, M. W. (2012). *The politics of authoritarian rule*. Cambridge: Cambridge University Press.

Takeyh, R. (2009). *Guardians of the revolution: Iran and the world in the age of the Ayatollahs*. Oxford: Oxford University Press.

Walt, S. M. (1987). *The origins of alliances*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

Waltz, K. (1979). *Theory of international politics*. New York, NY: McGraw-Hill.

Weber, M. (1947). *The theory of social and economic organization*. New York, NY: Free Press.

Weber, T. P. (2004). *On the road to Armageddon: How evangelicals became Israel's best friend*. Ada, Michigan: Baker Academic.

Weeks, J. L. (2012). Strongmen and straw men: Authoritarian regimes and the initiation of international conflict. *American Political Science Review*, 106(2), 326-347. <https://doi.org/10.1017/S0003055412000111>

Derleme Makale • Review Article**From Addiction to Fatigue: Social Network Fatigue in the Digital Age**

Lale Barçın AKA*

Faculty of Communication, Department of Public Relations and Publicity, Ege University, İzmir/Turkey.
ORCID: 0000-0003-3420-3802**ARTICLE INFO***Article History:*

Received: 11.11.2024

Accepted: 13.12.2024

Keywords: Social Network, Social Network Fatigue, Exhaustion**ABSTRACT**

In today's conditions, social networking has been adopted by all segments of society. Every age group prefers social networks for different reasons and justifications. In the literature, there are generally studies on the purposes, types and frequencies of social networking use in society. However, very few studies have attempted to examine the relationship between social networking use purposes and certain problems such as addiction, academic success or anxiety. In recent studies, it has been stated that more research is needed on what social networking use purposes cause, what they affect or what they affect. This study is structured based on some suggestions. In this study, social networking use purposes are addressed from a different perspective and social networking fatigue, which has just started to gain a place in the literature, is studied. The concept of social networking fatigue, which was put forward based on the concept of fatigue in medical science, is explained by examining the results of qualitative and quantitative studies. In the existing studies in the literature, it is stated that the concept is in the definition phase and that its boundaries are likely to expand with the research to be conducted. The purpose of this research is to introduce the theoretical framework of social network fatigue to Turkish literature and to ensure that this new phenomenon is examined with different variables in future social network research. Based on this, this study was created with a literature review of qualitative research designs. At the end of the research, it was recommended that those interested in social network studies focus on researching this new concept.

1. Introduction

With computer technology and the internet, there have been differences in the ways of communicating. The first of the communication applications that internet technology has brought about is social networks (Edosomwan et al, 2011: 2). Users communicate on social networks through mutual interaction and individual sharing.

Accordingly, we can define a social network as the virtual version of physical socialization in real life. According to Selvi Darling and Kalarani (2020: 2), a social network is a computer-based technology that enables the creation of virtual communities and the sharing of thoughts and information with users. The basis of social networks is profile, user, content, sharing, and interaction. Social

* Sorumlu yazar / Corresponding Author.

e-posta: lbarcinaka@hotmail.com

Atif: Aka, L. B. (2024). From Addiction to Fatigue: Social Network Fatigue in the Digital Age. *Journal of Economics and Political Sciences*, 4(2), 121-128.

networks are a web-based application that allows information, photos, and videos to be shared by creating a profile in online environments (Çam, 2023: 63). Social networks are used in different types and versions today. A new social network application called Threads was introduced on July 5, 2023.

According to the We Are Social "Digital 2024" report, 75.2% of young people between the ages of 16-24 use social networks. The average number of social networks owned by young people in this age group is 7.3 for male users and 7.5 for female users. The report also identified the purposes for which young people use social networks. (Kemp, 2024: 221-222) stated that the young generation uses social networks for purposes such as communicating, spending free time, watching videos and television, and creating content. In the relevant literature, attempts have been made to determine the reasons, purposes, and motivations for people of all age groups to use social networks. Because social networks are used by people for different purposes (Köksal, 2022: 228). Social networks are used in all areas of social life because humans are social beings. Today, people use social networks in different areas such as information, sharing, shopping and health services (İnce and Koçak, 2017: 737). According to Yavuz (2020: 103), social networks are used by people as an expression of socio-psychological/emotional states such as happiness, stress, depression and loneliness.

Acar and Gülnar (2023: 147) also recommend that social network fatigue research be conducted with this group, as the proportion of young people using social networks is high in Turkey. The concept of social network fatigue was first described by Ravindran et al. (2013:432) by adapting the reasons that meet the characteristics of medical fatigue described in clinical and professional studies to online communities (Acar and Gülnar, 2023: 511). The concept refers to the anger, rage, stress, and depression that occur after using social networks, as well as the decrease in the purpose and frequency of social network use (Ravindran et al., 2013: 431). Social network fatigue is a negative condition

that manifests itself with physical and psychological symptoms that occur in social network users.

2. The Concept of Social Network Fatigue

In a period when digital developments are rapidly taking place, social networks have become the most frequently used option for internet users to interact with each other. The fact that social media platforms such as Instagram, Twitter, Facebook, and Youtube are more easily accessible via mobile devices and that such platforms are increasing day by day are the main reasons that facilitate the widespread use of these applications.

In the literature, the concept of digital addiction, which researchers use as internet addiction (Tarhan and Nurmedov, 2013:41), is defined by Yengin and Bayındır (2019, 85) as exceeding the normal usage period between being connected and being addicted, and is explained with the "Diffusion of Innovations Theory", which Everett Rogers explained in the 1960s as the changes that occur in the individual or the social system after the adoption or rejection of something new. The developmental stages of technological addiction have been updated with the additions made to this theory. Rogers addresses the stages of individuals' acceptance of the innovation that reaches them in 5 categories as "knowledge, persuasion, decision, acceptance and approval". In the first stage, which is knowledge, the individual is not informed about the innovation and is not aware of the innovation. The decision-making stage is when the individual questions the advantages and disadvantages of using the innovation and conducts research about the innovation. In this stage, the user makes the final decision about whether to use the innovation they encounter (Hardy et al., 1997:84) . The stage in which the individual makes the final decision about the innovation is approval. At this stage, information can be obtained about the individual's dependence or addiction status depending on the time he or she spends on technology.

Love et al. (2015) focus on psychological antecedents when explaining the concept of digital addiction. According to the researchers, it is possible to talk about reward conditioning as well as automatic feedback to new stimuli during internet use. The American Psychiatric Association has updated their definition of addiction by adding exposure to various content such as video games and addiction to digital content. In a different vein, push notifications (e.g., texts, social media messages) from friends or advertisements have been shown to cause the development of smartphone addictive behavior or addiction (Peper and Harvey, 2018:3). According to the 2024 results of the Household Information Technologies Usage Survey conducted by the Turkish Statistical Institute, the internet usage rate increased from 82.6 percent in 2022 to 87.0 percent in 2024 among individuals aged 16-74. These data form the basis of a process that increases due to ease of access, creates a sense of unease when not used, and creates anxiety when used excessively (Köse, 2024:115).

Before summarizing the published studies in order to provide information about the state of the literature on social networking fatigue, it is necessary to answer the question "What is social network fatigue?" The concept of fatigue can be explained as the inability to maintain the cognitive or physical effort required to achieve a certain goal experienced by an individual in his/her daily life (Dobryakova, E. et al., 2013: 849). In general, fatigue can be said to be a symptom related to physical and mental activities (Chaudhuri and Behan, 2000:34). In this context, individuals addicted to the online and offline world made possible by digital communication technologies today have decided to reconsider the issue of fatigue. The phenomenon of fatigue, which is specific to the offline world today, appears online as a psychophysical and psychosocial understanding of fatigue. Because, as Chaudhuri and Behan (2000) stated, although fatigue is a complex condition with many factors, fatigue caused by social networking sites is considered to be one of the important reasons for the level that digital

communication technologies have reached today.

According to Ravindran et al. (2014: 2317), social network fatigue is "a subjective, multidimensional user experience that includes feelings such as fatigue, boredom, anger, disappointment, and loss." The decrease in need/motivation associated with various aspects of interactions resulting from social network use is also considered as social network fatigue. Therefore, Zhang et al. (2016) also state that social network fatigue, which occurs with digital technologies, is a psychological fatigue experienced by individuals in social networks and the world of digital technology, and social network fatigue is defined as negative emotional reactions given while existing in social networks, such as states of mind such as boredom, exhaustion, and indifference.

According to Zheng and Ling (2021), defining the drivers of social media fatigue is important in order to understand the motivation that leads to social media fatigue in this process. In the study, which was conducted on a final sample group of 40 articles by conducting a systematic literature review, the drivers of social media fatigue are investigated. In this study, the dynamics in question are discussed in the context of basic theoretical approaches such as the Stress-Strain-Outcome Framework and Cognitive Load Theory and their relationship with social network fatigue. In this context, Zheng and Ling define these two theories that underlie social network fatigue in their study, then explain social network fatigue in the context of these theories and state that the complex nature of social network fatigue should be examined with socio-technical approaches outside the field of psychology.

Acar (2022) conducted a study with 1100 people aged 18 and over across Turkey to measure whether independent variables such as social network usage were antecedents of social network fatigue. Acar stated that participants felt social network fatigue the most in the future usage purposes sub-dimension, and that in the fatigue sub-dimension, satisfaction fatigue became apparent in the user, and that visible physical

negative situations such as uncontrollable anger, physical fatigue, and exhaustion caused emotional fatigue; and in the aggressiveness sub-dimension, participants regretted using social networks and their stress levels increased.

In another study, Acar (2024) examined the purposes of using social networks from a different perspective and examined the relationship with social network fatigue, which has just begun to gain a place in the literature. The research, which was constructed with a quantitative design, was conducted on 433 students studying in Turkey using the convenience sampling technique. At the end of the study, it was determined that the students' social network fatigue levels were at a moderate level, and the pleasure and sense of relaxation they felt from using social networks led to psychological/physical fatigue.

In the study of Tuncer (2023), social network fatigue, which is described as the new epidemic of the digital age, is one of them. In the study, the increasing social network fatigue as a necessary result of a period in which the world is dependent and connected, was examined in the light of basic concepts and current findings. Social network fatigue was emphasized and then the relationship between the syndromes of the connected age such as technostress, fear of missing out (FOMO), infobesity and social network fatigue was emphasized. And finally, the study was completed with various suggestions developed in the context of social network fatigue. As a result, in this study, it was examined that there is an increase in the tendency of social network fatigue as a result of being dependent at all times and everywhere, and the relationship between social media fatigue caused by excessive use of social media platforms and the relevant concepts in the literature.

The study examined the relationship between smartphone addiction and physical activity, fatigue level and sleep quality among university students. 140 university students participated in the study. The study used the smartphone addiction scale short form, the international physical activity questionnaire

short form, fatigue severity scale and the Pittsburg sleep quality index. The age range of our study was applied to the 18-32 age group. While a negative 'weak' relationship was determined between the physical activity questionnaire and the fatigue severity scale, it was determined that fatigue levels increased with the increase in smartphone addiction, which has become widespread in students in recent years (Baskan et al., 2023: 299).

3. The State of Being "Connected" in The Digital Age

Various developments in communication tools, information technologies and internet access, the fact that these developments have become the focal point of daily life, and the digitalization of the network of relationships between individuals are important in terms of defining the present day we live in. Every technology has defined the period it was in and has also affected the elements it contains. In the 21st century, the transformation that started with the digital age, globalization, social technological developments and changes, has brought structural and holistic changes to the field of communication. The biggest of these changes is the state of being constantly connected thanks to smart devices due to its impact on daily life.

When social media platforms, instant messaging, the internet of things, and the interaction of smart devices with each other and with people come together, being offline has become almost impossible. Being connected, a result of the digital age, has not only provided our connection on social networks but also the connection of physical objects connected to the network. The internet of things allows objects to talk to each other by sharing information with each other, and is defined as the transformation of basic technologies such as embedded devices from a traditional system to an intelligent system (Aktaş et al., 2016).

It is possible to discuss social network fatigue and over-connectedness within the framework of concepts such as "technostress," "infobesity," or "fear of missing out (FoMO)." Indeed, although these concepts were created based on the

digitalization of all means of communication, over time, they create an infrastructure that serves to create some important elements that cause social network fatigue and make this fatigue visible.

The concept of technostress can be defined as "a sub-dimension of stress and the direct or indirect effect of technology use on people" (Uddin et al., 2023: 938). Zhang et al. (2016) indicate that social network fatigue results in technostress. Based on this, it is possible to say that technostress is caused by tasks that have a technological infrastructure, such as work plans and anxiety about deadlines. According to Ravindran et al. (2014), while the factors that cause technostress are caused by the use of the technology in question, social network fatigue is triggered by a series of antecedents. On the other hand, what social network fatigue is related to is FOMO, or Fear of Missing Out. FOMO, which has emerged as a result of the habit of constantly following instant developments and news with the widespread use of social media, refers to more than just excessive use of social media. Ayaz (2024: 645) define fear of missing out as the individual's concern that others will have more satisfying experiences in an environment where he/she is not present, and the desire to stay in constant contact with others and what they are doing as a result of this concern, and to know what they are doing. In other words, fear of missing out can be said to be the state in which an individual who cannot follow any development sees this situation as a deficiency for him/herself.

Today, people are exposed to many details about what others are doing through social networks and are constantly faced with uncertainty about whether they are where they should be in their lives. The fear of missing out can also be called problematic attachment to social media. While lack of sleep causes decreased quality of life, tension, negative effects on physical well-being, anxiety and lack of emotional control; it is seen as a way to resist social rejection (Gupta and Sharma, 2021). According to Song et al. (2017), users instantly connect with physical or virtual worlds through mobile information behaviors such as browsing, searching and socializing. When their need for instant

connection cannot be satisfied, they produce anxious feelings including restlessness, discomfort, nervousness and panic. It would be appropriate to see these studies as an exit or a point of completion that will be of serious help in reading the causes of social network fatigue and to comment that social media use increases the state of fatigue due to a feeling of tension such as anxiety and worry.

Bilginer Kucur (2022), in his study on infobesity, found that users largely turn to the internet to access information/knowledge, are suspicious of the information/knowledge they access, are provided with information/knowledge even when they have not done any research, and this causes confusion and leaves feelings such as stress, pressure, and loss of time. Kucur also found in his study that loaded content feeds negative emotions such as fatigue, anxiety, stress, pressure, loss of time, hopelessness, confusion, overstimulation, and loss of motivation in individuals, and as a result, they resort to methods such as detox, filtering, and blocking in the context of temporary or instant solutions.

Conclusion and Recommendations

According to the results obtained from the studies, social media use has also become a "fatigue". In the literature, social network fatigue is addressed in various dimensions. However, it can be said that the main problems that cause this fatigue are generally exposure to information overload, technological addiction, and the physiological and psychological consequences of technological deprivation. Studies have shown that social media users' social network overload (Zhang et al., 2016; Guo et al., 2020; Lin et al., 2020) brings with it the desire and need to use social media platforms longer and more intensively (Whelan et al., 2020; Fu et al., 2020), and when this need is not met, the user feels psychologically and physically bad, and experiences anger, anxiety, and distressing situations when they cannot connect to social media (Ravindran et al., 2014). In this process, it is seen that the loyalty of the tired of our age turns into addiction, and the desire of the users to stay in touch, the needs met by technological

tools, turn into the fear of being deprived of these tools, and this is based on these reasons.

As a conclusion, fatigue has never been based on a single classification, it often has a multiple structure. As one of the multiple types of fatigue, social network fatigue is the concept that best represents the digitalized age we are in. Not only being a social media user, but also the potential for addiction due to the uncontrolled use of technological devices and numerous social and individual characteristics cause the fatigue felt to increase exponentially, and the anxiety, worry and stress levels experienced to become stronger. It is anticipated that taking measures to prevent social network fatigue and to reduce the effects of these factors on social network fatigue by revealing other factors that cause this fatigue will be beneficial in reducing the negative consequences caused by social network fatigue.

The research has some suggestions in terms of both accelerating the conceptual development of the phenomenon and guiding other studies to be conducted;

When looking at social network studies to be conducted specifically in Turkey, classically topics such as addiction, motivation, advertising, and health have always been investigated. When the literature on social network fatigue is examined, it is seen that the majority of publications are made by researchers from other countries (Kozan, 2016:87).

It is thought that observational studies will be effective in expanding the boundaries of the concept of social network fatigue and increasing the number of antecedents.

It will enable social network studies in different sample groups in different countries and the global evaluation of social network fatigue. Because people in different places have different cultural and socio-economic characteristics. This will especially contribute to the internal antecedents of the concept.

In another study, social network fatigue should be examined especially in the context of the uses and gratifications approach.

References

- Acar, N. (2024). Üniversite Öğrencilerinin Platform Kullanım Amaçlarına Göre Sosyal Ağ Yorgunluk Düzeylerinin Belirlenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 286-298. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13980471>
- Acar, N. (2022). Sosyal ağ yorgunluğunun öncülleri: Bir model önerisi. Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmış Doktora Tezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden alındı.
- Acar, N., & Gülnar, B. (2023). İletişim Bilimlerinde Yeni Bir Kavram: "Sosyal Ağ Yorgunluğu". *Etkileşim*, (12), 506-524.
- Aktaş, F., Çeken, C., & Erdemli, Y. E. (2016). Nesnelerin İnterneti Teknolojisinin Biyomedikal Alanındaki Uygulamaları. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 4(1), 37-54.
- Ayaz, E. (2024). Bibliometric Analysis of Studies on the Concept of Fear of Missing Out with VOSviewer. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 7(2), 645-655.
- Baskan, Ö., Çorum, M., & Büyükyılmaz, G. (2023). Üniversite Öğrencilerinde Akıllı Telefon Bağımlılığı ile Fiziksel Aktivite, Yorgunluk ve Uyku Kalitesinin İlişkisinin İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(1), 299-305.
- Bilginer Kucur, A. (2022). İnfobezite: X ve Y Kuşaklarına Yönelik Bir Araştırma. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (29), 211-236. <https://doi.org/10.56597/kausbed.1079226>
- Chaudhuri, A., & Behan, P. O. (2000). Fatigue and basal ganglia. *Journal of the neurological sciences*, 179(1-2), 34-42.
- Çam, S. (2023). *İşletmeler açısından sosyal ağ pazarlaması*. İçinde Acar, N. (Ed). *Disiplinlerarası Sosyal Ağ Çalışmaları* (ss. 59-80). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Dobryakova, E., DeLuca, J., Genova, H. M., & Wylie, G. R. (2013). Neural correlates of cognitive fatigue: cortico-striatal circuitry and effort-reward imbalance. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 19(8), 849-853.

Edosomwan, S., Prakasan, S. K., Kouame, D., Watson, J., & Seymour, T. (2011). The history of social media and its impact on business. *Journal of Applied Management and Entrepreneurship*, 16(3), 79.

Fu, S., Li, H., Liu, Y., Pirkkalainen, H., & Salo, M. (2020). Social media overload, exhaustion, and use discontinuance: Examining the effects of information overload, system feature overload, and social overload. *Information Processing and Management*, 57(6). <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ipm.2020.102307>

Guo, Y., Lu, Z., Kuang, H., & Chaoyou, W. (2020). Information avoidance behavior on social network sites: information irrelevance, overload, and the moderating role of time pressure. *International Journal of Information Management*, 52(4), 1-12. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102067>

Gupta, R., Sharma, R., (2021). MitoCarta3. 0: an updated mitochondrial proteome now with sub-organelle localization and pathway annotations. *Nucleic acids research*, 49(D1), D1541-D1547.

Hardy, G. E., Shapiro, D. A., & Borrill, C. S. (1997). Fatigue in the workforce of National Health Service Trusts: levels of symptomatology and links with minor psychiatric disorder, demographic, occupational and work role factors. *Journal of psychosomatic research*, 43(1), 83-92.

İnce, M., & Koçak, M. C. (2017). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım alışkanlıkları: Necmettin Erbakan Üniversitesi örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 736-749.

Kemp, s. (2024). Dijital 2024. Erişim adresi <https://wearesocial.com/uk/blog/2024/01/digital-2024/> (31.03.2024).

Kozan Bozkurt, F. (2016). Hemşirelerin kanserli hastaların yorgunluk durumuna farkındalığı (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Köksal, T. (2022). Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Çerçevesinde Sosyal Medya Uygulamaları. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 225-235.

Köse, M. F. (2024). Türkiye’de Gençliğin Toplumsal Değişimi: 2011-2023 TÜİK İstatistiklerine Dayalı Bir İnceleme. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 12(33), 114-136.

Lin, j., Lin, S., Turel, O., & Xu, F. (2020). The buffering effect of flow experience on the relationship between overload and social media users’ discontinuance intentions. *Telematics and Informatics*, 49(C). <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.tele.2020.10137>

Love, T., Laier, C., Brand, M., Hatch, L., & Hajela, R. (2015). Neuroscience of internet pornography addiction: A review and update. *Behavioral sciences*, 5(3), 388-433.

Peper, E., & Harvey, R. (2018). Digital addiction: Increased loneliness, anxiety, and depression. *NeuroRegulation*, 5(1), 3-3.

Ravindran, T., Chua, A. Y. K & Goh, D. H. (2013). Characteristics of social network fatigue. *10th International Conference On Information Technology: New Generations*, 431-438.

Ravindran, T., Yeow Kuan, A. C., & Hoe Lian, D. G. (2014). Antecedents and effects of social network fatigue. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 65(11), 2306-2320.

Selvi, V. D., & Kalarani, M. D. (2020). Youngster’s Attitude towards the usage of Social Media. In National Annual Business Research Conference On Imperative Issues In Business, Economics, Social Sciences And Management Research 23(9), 2-4.

Song, X., Zhang, X., Zhao, Y., & Song, S. (2017). Fearing of missing out (FoMO) in mobile social media environment: Conceptual development and measurement scale. *ICConference 2017 Proceedings*.

Tarhan N., & Nurmedov, S. (2013). *Bağımlılık*. (2. baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

Tuncer, R. Z., & Levendeli, Ş. T. (2023). *Bağ (im) li Bireyden Yorgun Bireye: Dijital İletişim Çağında Sosyal Ağ Yorgunluğu*. Selçuk İletişim, 16(2), 479-507.

Uddin, M. J., Ferdous, M., Rahaman, A., & Ahmad, S. (2023). Mapping of technostress research trends: a bibliometric analysis. In 2023 7th international conference on intelligent computing and control systems (ICICCS) (pp. 938-943). IEEE.

Whelan, E., Islam, A., & Brooks, S. (2020). Is Boredom proneness related to social media overload and fatigue? a stress-strain-outcome approach. *Internet Research*, 30(3), 869-887. <https://doi.org/https://doi.org/10.1108/INTR-03-2019-0112>

Yavuz, S. (2020). A Research on Purposes of Social Media Usage: Theology Faculty Students Example. *Bozok University Journal of Faculty of Theology (BOZIFDER)*, 17, 99-132.

Yengin D., & Bayındır B. (2019). *Dijital Bağımlı*. Dijital Hastalıklar, 85-115.

Zhang S., Zhao, L., Lu, Y., & Yang, J. (2016). Do you get tired of socializing? An empirical explanation of discontinuous usage behaviour in social network services. *Information & Management*, 53(7), 904-914.

Zheng H., & Ling, R. (2021). Drivers of social media fatigue: A systematic review. *Telematics and Informatics*, 64, 101696.

Kitap İncelemesi • Book Review

Türkiye'nin Nato'ya Girişi

Yasin Gümüş*

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
Tokat/ Türkiye. ORCID: 0009-0009-5876-5472

Prof. Dr. Mehmet Saray, Türkiye'nin yakın dönem siyasi tarihi, diplomasi ve Türk dış politikası alanında önemli eserler vermiş bir akademisyendir. Türkiye'nin dış ilişkileri ve uluslararası örgütlerle etkileşimi konusundaki araştırmalarıyla bilinir. Özellikle Türkiye'nin NATO ile ilişkisi üzerine yoğunlaşarak, Türk dış politikasının Batı ile olan ilişkilerini eleştirel bir pencereden incelemiştir. Tanıtımını yaptığımız "Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin Nato'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler" adlı bu kitap, NATO gibi bir uluslararası güvenlik örgütüne Türkiye'nin katılımını tarihsel olarak irdelemektedir. Üçüncü baskı olan bu kitap, 2019 yılında Atatürk Araştırma Merkezi Yayınlarından çıkmıştır. 16 x 23,5 cm boyutlarında, birinci hamur kâğıttan yapılmış ve karton kapaklıdır. Toplam 253 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın son kısmında ekler, bibliyografya ve dizin bölümü bulunmaktadır. Kitap, Mehmet Saray'ın III. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar ile gerçekleştirdiği ziyaretler esnasında yaptığı mülakatları içermesi yönüyle uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi alanında temel bir kaynak olarak sayılmaktadır. Türkiye'nin NATO'ya katılım sürecini ve bu sürecin dış politikasına olan etkilerini detaylandıran bu eser, Sovyet döneminde Rusların Türkiye aleyhtarı yayılma politikasını uygulamaya çalışması ve bunun neticesinde Türkiye'nin NATO'ya

girişini genç nesillere aktarmayı amaçlamaktadır. Saray, bu kitabı yazarken, Türkiye'nin NATO'ya üye olması kararı ile birlikte ülkenin siyasi ve askeri bağımsızlığını nasıl korunmaya çalışıldığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda yazar, NATO'nun Türkiye için ne ifade ettiğini ve NATO üyeliğinin Türk politikası üzerindeki etkisini analiz etmiştir.

Kitap, on dört bölümden oluşmaktadır. Ön söz bölümünde, Atatürk'ün neden komünizmi kabul etmediğinden, Stalin önderliğindeki Sovyet-Rusya'nın Türkiye'den toprak talebinde bulunmasından ve Türkiye'nin emniyetini sağlayacak bir sığınak arama çabalarından bahsedilmektedir. Bu kitapta, 1942 yılında dünya barışını sağlama amacıyla ABD'nin desteğiyle kurulan NATO'ya Türkiye'nin 1952'de katılmasıyla elde ettiği kazanımlar ve karşılaştığı zorluklar hakkında bilgiler sunulmuştur. NATO'nun dünya barışı sağlama misyonunun, Türkiye'nin barış içinde olmasını amaçlayan Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" politikası ile uyumlu olduğu değerlendirilmiştir.

Kitabın ilk beş bölümünün yer aldığı 1-37 sayfaları arasında, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğundan başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar uzanan dönemdeki politikası ele alınmıştır. Rusların, Osmanlı yönetimi altındaki Balkanlar ve Kafkasya'da

* Sorumlu yazar / Corresponding Author.

e-posta: yasingumus@hotmail.com.tr

Atıf: Gümüş, Y. (2024). Türkiye'nin NATO'ya Girişi, *Journal of Economics and Political Sciences*, 4 (2), 129-132.

yaşayan Hristiyan unsurları kendi çıkarları doğrultusunda kullanma çabalarına değinilmektedir. Rusya'nın İstanbul Boğazını ele geçirme arzusu, 1882'de İstanbul'da görev yapan büyükelçi Nelidov'un, Çar III. Aleksandır'a gönderdiği raporda, Boğazların ele geçirilmesinin bir zaruret olduğunu yazmış olmasından çıkarılabilir. Ayrıca bu bölümde Türklerin zayıf duruma düşmüş milletlerin üzerine asker gönderme gibi bir durumun tarih boyunca yaşanmadığı İran örneği ile açıklanmaktadır. Afgan hükümdarı Ahmet Şah Dürrânî 1762 yılında İstanbul'a bir elçi göndererek Osmanlı padişahı III. Mustafa'dan Şii İran tehdidine karşı yardım istemiş fakat padişah bu isteği İran'ın içinde bulunduğu karışıklıklardan dolayı güçsüz durumda olduğunu öne sürerek İran'a asker göndermenin Devlet-i Aliyye'nin şanına yakışmayacağı söyleyerek geri çevirmiştir.

Rusya'da 1917 Bolşevik İhtilâli ile yeni bir dönem başlamış; ihtilalin önderleri, Türkiye başta olmak üzere Müslüman milletlere birçok vaatlerde bulunmuştur. Bolşevik İhtilâlinin önderleri olan Lenin ve Stalin 1917 yılında bir beynamede tahtan indirmiş oldukları Çar'ın imzasının olduğu İstanbul'un ele geçirilmesi yönünde yapılmış gizli antlaşmanın iptal edildiğini ve Ermenistan'ın Türkiye'den koparılmasına âit muahedenin de yırtıldığını duyurmuşlardır. Bu beynameden üç ay sonra 3 Mart 1918 tarihinde Bolşevik liderler Türkiye ile Brest-Litovsk Muahedesini imzalamışlardır. Yazar, bu antlaşmaya rağmen Rusların hukuki sorumluluklarını yerine getirmedikleri ve Türk tarafına zorluklar yaşattıklarını belirtmektedir. Türk-Rus ilişkilerinde Ermeni meselesi önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Selçuklu Türklerin gelmesinden önce Ortodoks Bizans'ın idaresinde Kafkaslardan Çukurova'ya kadar olan bölgede yaşayan Ermeniler, Türk idaresinde huzur ve refah içinde yaşamışlardır. Ruslar, Ermeniler ile 1763'ten itibaren ilişki kurmuşlar ve Türkler üzerinde baskı kurmak için bir unsur olarak kullanmışlardır. Lenin ve Stalin imzalı bir kararnamede, Ermenilerin bağımsızlığının destekleneceği yayınlanmıştır. Ayrıca Rus ordusunun geri çekildiği bölgelerde, silahları bilerek Ermeni güçlere teslim ettiği belirtilmektedir. Başlangıçta Bolşevik İhtilali hakkında iyimser düşüncelere sahip olan Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerin Ermeni meselesindeki

takındıkları tavır ve Bolşeviklerin emperyalist bir tutum içine girmeleri nedeniyle Sovyet Rusya'ya karşı daha endişeli ve şüpheli bir bakış açısına sahip olmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, 1920 yılında Sovyet liderlerine mektup göndererek iki ülke arasında dostane bir ilişki geliştirilmesine hazır olduğunu belirtmiştir. Olumlu cevap alınması ile Bolşevik rejimi ve Türkiye arasında en önemli maddesi Misâk-ı Milli sınırları içinde Türkiye'yi tanımayı kabul eden bir dostluk anlaşması yapılmış, Boğazlar sorunu uluslararası bir konferansta ele alınmak üzere ertelenmiştir.

Kitabın bu bölümünde ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın komünistlere karşı tutumunu yumuşatarak Bolşeviklerin politik alanda desteklerini ve maddi yardımlarını sağlamak istediği belirtilmektedir. Bu nedenle Komünizmi millete tanıtmak amacıyla güvendiği arkadaşlarına Türkiye Komünist Partisi adı verilen bir parti kurdurtmuştur. Türk komünistlerin sürekli olarak Bolşeviklerden yardım almaları ve Sovyet taraftarı komünistlerin bu partiye sızmasından dolayı Atatürk partiyi 1921 yılında kapattırıştır. Bu olaydan sonra Türk komünistleri taktik değiştirmiş; fakri ve edebi sahalar ile meşgul olmuşlardır. Dikkat çeken kişiler arasında Nazım Hikmet, Şevket Süreyya ve Vedat Nedim bulunmaktadır.

Kitabın 39 ile 72. sayfaları arasındaki kısım, altıncı bölümden sekizinci bölüme kadar olan bölümleri içermektedir. Bu bölümde İkinci Dünya Savaşı öncesi Türk-Sovyet ilişkileri ele alınmıştır. Türkiye, Sovyet Rusya ile 1925 yılında Paris'te yirmi yıl sürecek bir dostluk antlaşması imzalamıştır. İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya'yı ziyareti esnasında ise yapılan bir antlaşma ile Türkiye'ye yirmi sene vadeli ve faizsiz sekiz milyon dolar kredi vermeyi kabul etmişlerdir. İki ülke arasındaki iyi ilişkiler 29 Ekim 1933 tarihinde Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları esnasında zirveye ulaşmıştır. Boğazlar sorunu ise ilişkilerde bir sorun olarak devam etmekte Sovyet Rusya Montreux Boğazlar konferansında diğer ülkeler ile uzlaşılan antlaşmaya imza atmamıştır. Almanların Polonya'yı işgal etmesi Türkiye'yi Avrupa cephesinde sıkıntıya düşürmüştür. Fransa, Bulgaristan ve Romanya art arda işgale uğramıştır. Hitler, İsmet Paşa'ya mektup göndererek Almanya'nın Türkiye'ye saldırmayacağı garantisini vermiştir.

Almanların Sovyet Rusya'ya savaş ilan etmesi ile Türkiye üzerindeki baskılar daha da artmıştır. İngiltere Başbakanı Churchill Adana'ya gelerek Türklerin savaşa dahil olmasını talep etmiştir. Türk devlet adamları ise Sovyet Rusya'ya yönelik kuşkulara sahip olduğunu ve Türk ordusunun silah bakımından takviyesinin gerekli olduğunu Churchill'e iletilmişlerdir. Baskılar sonucunda 1943 yılında İsmet İnönü Müttefikler safında savaşa girmeyi kabul etmiştir. Savaşın sonlarına doğru, Sovyet Rusya'nın etki alanını genişletmesi Türk Hükümetini telaşa sokmuştur. Yalta Konferansından sonra Rusların, 1925 yılında imzalanan yirmi yıldır süren barış antlaşmasını feshettiklerini ilan ettikleri belirtilmektedir.

Dokuzuncu ve on birinci bölümleri içeren 73-114 sayfaları aralığında, NATO'ya katılım öncesi durum analiz edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki baskısının artarak devam etmesinden dolayı dengenin bozulacağını anlayan Amerika ve İngiltere, Rusya'nın daha ileri gitmemesi gerektiği yönünde nota vermişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri, Marshall Planı kapsamında Avrupa ülkeleriyle birlikte Türkiye için bir yardım programı hazırlamaya başlamıştır. 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra Celâl Bayar III. Cumhurbaşkanı seçilmiş ve ilk icraati Türkiye Cumhuriyeti'ni komünist tehdidine karşı nasıl savunacağını araştırmak olmuştur. Kore Savaşına asker gönderilmesinden iki hafta sonra NATO'ya girmek için başvuru yapılmış olsa da reddedilmiştir.

Kitabın son üç bölümünde 114-178. sayfalar aralığında, Türkiye'nin NATO'ya girişinden, Sovyet Rusya'nın bu duruma tepkisinden ve Türkiye'nin NATO'lu yıllarından bahsedilmektedir. Demokrat partinin kurucularından biri ve aynı zamanında Batı medeniyetine yönelişte büyük gayretleri olan Ord. Prof. Dr. Mehmed Fuat Köprülü, Türkiye'nin NATO'ya girişinde en çok emek veren isim olduğu söylenmektedir. Dışişleri Bakanı görevinden olan Köprülü, hükümete danışmadan Kore Savaşı'na asker gönderileceğini ilan etmiştir. Bu fırsatı iyi değerlendiren Türkiye, ABD tarafında büyük bir itibar kazanmıştır. 1951 yılında ABD hükümeti, NATO üyelerine Türkiye'nin ittifaka tam üye olarak alınmasını teklif etmiştir. Ottawa'da yapılan toplantıda

Türkiye'nin üye olarak çağrılmasına oy birliği ile karar verilmiştir. Köprülü'ye göre, Türkiye'nin NATO'ya girmesi Sovyet tehdidine karşı ülkenin emniyetini sağlamıştır. Mecliste coşkulu kutlamalar yapan milletvekilleri "Türkiye'nin ilk kez eşit haklarla bir ittifaka girdiğini" belirtmişlerdir. Bu süreçte, Türkiye'nin NATO'ya katılması, hem iç politikada büyük bir sevinçle karşılanmış hem de uluslararası dengelerde önemli bir değişim yaratmıştır. Stalin, 5 Mart 1953 günü öldükten sonra Sovyetlerin yeni lideri Nikita Kruşçev olmuştur. Mısır ve Suriye ile ilişkilerini sıkılaştıran Kruşçev, Türk birliklerinin Suriye'yi tehdit ettiğini iddia ederek bu ülkeye 100 milyon dolar civarında ekonomik yardım etmiş ve Rus füzelerini konuşlandırmıştır. Bu füze tehdidine ek olarak komünizmi yayma politikasına ağırlık vermiş, Irak ve Suriye'de Baas Partilerini desteklemiş ve Ermenileri, Türkiye karşıtı faaliyetlere yönlendirmişlerdir.

Yazar, coğrafi ve stratejik konumu dolayısıyla Türkiye'nin her zaman kuvvetli bir ordu bulundurmaya zorunda olduğunu ifade etmektedir. Böyle büyük bir orduya sahip olmak büyük ölçekli harcamalar yapılmasını zaruri hale getirmektedir. Amerika, Türkiye'ye 1946-1971 yılları arasında 1 milyar 208 milyon doları hibe edilmiş olmak üzere toplam 2 milyar 727 milyon dolar ekonomik yardım yapmıştır. Asker sayısını indirerek harcamaların azaltılabileceğini belirten Saray, örnek olarak NATO üyesi olduktan sonra Fransa'nın tümen sayısını beşe indirmiş olduğunu, ancak Türkiye'nin tümen sayısını yirmide sabit tuttuğunu gösterir. Büyük bir asker sayısına sahip olmasına rağmen diğer NATO üyelerinin daha fazla ekonomik yardımı Türkiye'den esirgedikleri görülmektedir. İttifakta 10. yılı doldurmadan hem Türkiye'de hem ABD'de üyelik konusu tartışmalara yol açmıştır. Dönemin Başbakanı Menderes, daha çok ekonomik yardım yapılmasını talep etmiş ve hoşnutsuzluğunu belirtmiştir. Olumsuz cevap üzerine Menderes, ekonomik kalkınma için yeni yollar arayışına girmiş ve sürpriz bir çıkış yaparak 1960 yılında Moskova'ya gideceğini ilan etmiştir. Bu çıkış ABD basınında sert eleştiriler almış, ABD'nin Ortadoğu uzmanlarından biri olan Prof. Dr. Alvin Rubinstein, ziyarete karşı çıkanların bir ay bile geçmeden Menderes'i askeri bir darbe ile indirtildiğini iddia etmiştir. 27 Mayıs 1960

darbesi ile indirilen Menderes, Moskova'ya gidememiş olduğu yazarın bu bölümde belirttikleri arasında yer almaktadır.

Türkiye'nin NATO'ya girişi kitabı, ittifaka katılım sürecini ve bu katılımın ülkenin dış politikası üzerindeki etkilerini derinlemesine inceleyen bir eserdir. Kitabın yazarı Prof. Dr. Mehmet Saray, Türkiye'nin Sovyet tehdidinden korunabilmek amacıyla NATO'ya katılmak zorunda kaldığı sonucuna ulaşmaktadır. Dış yardım olmadan, çok kalabalık ve savaş tecrübesi fazla olan Sovyet ordusuna karşı Türkiye'nin kendisini savunmasının çok güç olduğunun, ittifaka dahil olunmasaydı ekonomik yardımın başka hiçbir ülkeden alınamayacağı ve NATO karşıtı olanların ülkenin emniyeti için sağlıklı bir alternatifi ortaya koyamadıklarının üzerinde durmuştur. Türkiye, NATO'ya girerek ordusunu modernleştirmiş, büyük ekonomik ve askeri yardımlar almış böylece Sovyet tehdidine karşı ülkenin emniyeti güvence altına alınmıştır. Saray'ın temel amacı Türkiye'nin Batı bloğuna dahil olma sürecindeki dinamikleri detaylandırarak NATO üyeliğinin Türkiye için ne anlama geldiğini okuyucuya aktarmaktır. Kitap, Türkiye'nin uluslararası güvenlik stratejilerini anlamak için önemli bir başvuru kaynağı olmasının yanında, günümüz Türkiye-NATO ilişkilerini tarihsel bir arka planla ele almak isteyen araştırmacılar için de değerli bir eserdir.

Kaynakça

Saray, M. (2019). *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin Nato'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*, 3. Baskı, 2019, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.